

Barbara Kołodziej

Pochówki zwierzęce w neolicie na terenie ziem Polski

Animal burials in the Neolithic in Poland

Animal burials were a form of rituals performed by Neolithic communities throughout the area of Poland. They can be divided into two main groups: individual animal graves and animals buried in the grave pit, establishing a clear connection with human burials. Among the Neolithic cultures the Globular Amphora culture is distinguished because it includes the largest number of finds. It is characterized by the most diverse types of graves. Definitely the most numerous features were the individual animal graves, buried in a complete form in an anatomical order of. As for the choice of animal species, cattle was the most frequent kind of sacrificed animals, whereas pig remains had primarily post-consumption character.

KEY WORDS: animal burials, Neolithic, Poland, Globular Amphora culture

1. WSTĘP

W literaturze archeologicznej brak jest całościowego omówienia problemu pochówków zwierzęcych występujących w kulturach neolitycznych. Niniejsza praca również nie pretenduje do takiego pełnego ujęcia. Porusza ona jedynie pewne aspekty tego szerokiego problemu. Zakres terytorialny dociekań obejmuje jedynie obszar Polski. Tereń badań został zawężony do granic terytorialnych naszego kraju przede wszystkim ze względu na dostęp do materiałów, a także na wystarczającą liczbę znalezisk, na podstawie których można już formułować bardziej ogólne wnioski. Na początku zostanie zamieszczona historia i stan ba-

dań oraz wyjaśnienie zaproponowanego schematu depozytów zwierzęcych, uwzględniającego podział pochówków zwierzęcych. W następnej kolejności będzie przedstawiona kompletna lista znalezisk z podziałem na poszczególne kultury. Pominęte zostały tutaj jedynie kultury paraneolityczne występujące w Polsce północno-wschodniej (A. Kempisty 1989, s. 301). W kolejnych rozdziałach zebrany materiał zostanie poddany analizie, w podziale na: poszczególne kultury neolityczne, typy pochówków zwierzęcych, gatunki zwierząt wykorzystywanych w grobach zwierzęcych oraz miejsce znalezisk.

2. HISTORIA BADAŃ

Najstarsze znaleziska pochówków zwierzęcych znane są już z końca XIX wieku oraz początku XX w. Pochodzą one ze stanowisk: Rzeszynek (T. Wiślański 1966, s. 163), Jordanów (S. Nosek 1967, s. 247) oraz Inowrocław Szymborze (T. Wiślański 1966, s. 147). Wszystkie trzy należą do kultury amfor kulistych.

W latach 20. XX wieku dokonano jednego z bardziej spektakularnych odkryć. W miejscowości Złota, na stanowisku „Gajowizna” oraz „Nad Wawrem”, zarejestrowano 13, a najprawdopodobniej aż 15 grobów zwierzęcych. Z badań tych zamieszczono jedynie krótki opis znalezisk (Z. Jakimowiczowa 1927). Dopiero 50 lat później, dzięki staraniom Zygmunta Krzaka, cały materiał z pola „Na Gajowiznie” został opracowany i opublikowany (Z. Krzak 1977). Z lat 20. pochodzi ponadto jeszcze jeden pochówek zwierzęcy ze stanowiska nr 17 w Potyrach (S. Nosek 1967, s. 152). Wszystkie obiekty należy łączyć z ludnością kultury amfor kulistych.

Lata 30. wiążą się z licznymi dokonaniem Konrada Jażdżewskiego. W 1935 roku odkrył najbardziej znane i reprezentatywne cmentarzysko zwierzęce w Polsce. W Brześciu Kujawskim 4, na przestrzeni 25 m², zarejestrowano osiem szkieletów bydłych (K. Jażdżewski 1936a). Obiekty te, 20 lat później, dokładnie opracowała Lidia Gabałówna (L. Gabałówna 1958). Pozostałe odkrycia Konrada Jażdżewskiego obejmują groby zwierzęce także z Brześcia Kujawskiego 4 (K. Jażdżewski 1933) oraz z miejscowości: Dobrze (K. Jażdżewski 1936a, c), Kolonia Dębice (K. Jażdżewski 1936a) i Pikutkowa 5B (K. Jażdżewski 1936b). Wszystkie obiekty datowane są na okres kultury amfor kulistych, poza grobem z Brześcia Kujawskiego odkrytym w 1933 roku, który należy do kultury ceramiki wstęgowej rytej. W latach 30. odkryto także pochówek zwierzęcy kultury pucharów lejkowatych na stanowisku nr 6 w Pikutkowie, jednak jego opracowania dokonano dopiero w latach 60. (E. Niesiołowska 1967).

W latach 50. dokonano kolejnych odkryć, najliczniejszych ze wszystkich dziesięcioleci XX wieku. Ogółem obejmują szesnaście obiektów z trzynastu stanowisk. Należą one: jeden do kultury ceramiki wstęgowej rytej – Giebułtów (A. Dzieduszycka 1959), dwa do kultury pucharów lejkowatych – Klementowice IIB; por. J. Kowalczyk 1957), czternaście do kultury amfor kulistych – m.in. Biskupin 2A (J. Dąbrowski 1957), Mierzanowice (A. Gandawski, J. Miśkiewicz 1958), Klementowice A (S. Nosek 1967) czy Strzelce stanowisko nr 2 i 3 (T. Wiślański 1966) oraz jeden do kultury ceramiki sznurowej – Sąsiadka (S. Nosek 1951). W 1958 roku Lidia Gabałówna napisała, wspomniane już wyżej, pierwsze, szersze opracowanie pochówków bydłych odkrytych na terenie Europy Środkowej. Zawiera ono opisy najważniejszych znalezisk, charakterystykę obiektów z Brześcia Kujawskiego 4 oraz próbę interpretacji tego zjawiska.

Mniejszą liczbę odkryć przyniosły lata 60. Znalaziono wtedy na stanowisku w Złotnikach jeden pochówek zwierzęcy kultury ceramiki wstęgowej oraz jeden kultury ceramiki promienistej (A. Dzieduszycka 1964). Ponadto odkryto dwa obiekty kultury amfor kulistych w Mierzanowicach (B. Balcer 1963), dwa w Kurzątkowicach (W. Wojciechowski 1967), jeden w Siciarach (W. Wojciechowski 1971) oraz jeden w Malicach (J. Kamieńska 1964). W obrębie Krakowa-Pleszowa zarejestrowano jeden grób zwierzęcy kultury późnej ceramiki wstęgowej (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1969). W Miernowie, pod nasypami kurhanów, odkryto dwa pochówki kultury ceramiki sznurowej (E. Kempisty 1965, 1968), jednak ich chronologia nie jest zbyt pewna (P. Włodarczyk 2006). Lata 60. zaowocowały natomiast ważnymi publikacjami. Dwie prace: Tadeusza Wiślańskiego z 1966 roku oraz Stefana Noska z 1967 roku zebrały wszystkie znane wówczas stanowiska kultury amfor kulistych z terenów Polski północno-zachodniej oraz całej Polski, w tym oczywiście te zawierające groby zwierzęce. Jednak najważniejsze, fundamentalne dzieło, to monografia Hermanna Behrensa z 1964 roku omawiająca problematykę pochówków zwierzęcych z obszaru Starego Świata w okresie neolitu i początkach epoki brązu. Do tej pory nie ukazało się żadne nowe, tak szerokie, opracowanie tego tematu.

Badania przeprowadzone w latach 70. dostarczyły kolejnych znalezisk. Odkryto jeden pochówek kultury późnej ceramiki wstęgowej w Brześciu Kujawskim 3 (R. Grygiel 1979) oraz siedem kultury amfor kulistych: jeden w Radziejowie Kujawskim (L. Czerniak 1977), jeden w Klementowicach XV (A. Uzarowicz 1972) i dwa na stanowisku Klementowice VII (A. Uzarowicz 1975) oraz trzy w Sandomierzu 78 (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990). Z tego okresu najważniejsze jest, wspo-

mniane już wcześniej, szczegółowe opracowanie znalezisk ze Złotej „Na Gajowiznie” (Z. Krzak 1977).

Z lat 80. znane są tylko trzy groby zwierzęce. Na stanowisku Krusza Zamkowa 13 odkryto jeden obiekt kultury pucharów lejkowatych oraz jeden kultury amfor kulistych (A. Koško 1989). Trzeci grób pochodzi z miejscowości Osłonki (R. Grygiel 1993). W 1982 roku ukazała się praca Teresy Węgrzynowicz, która, mimo iż dotyczy „Szczątków zwierzęcych z czasów ciałopalenia zwłok”, często nawiązuje do okresu neolitu oraz zawiera rozdziały będące aktualne dla wszystkich okresów w dziejach (m.in. dotyczące kwestii terminologii bądź kryteriów wyróżniania pochówków zwierzęcych). Badaczka nie tylko omawia źródła, ale także dokonuje ich charakterystyki oraz interpretacji. Natomiast w 1986 r. Małgorzata Andrałojć opublikowała pracę poruszającą problem „Pochówków psów u pradziejowych społeczeństwach Europy Środkowej”, w tym także neolitu. Prezentuje w niej rejestr znalezisk, ich analizę oraz wnioski połączone z interpretacją. Ważne jest, iż liczne dane przedstawione są w rozbudowanych tabelach.

W latach 90. odkryto osiem pochówków zwierzęcych. Tylko jeden – z Inowrocławia II(B) należał do kultury pucharów lejkowatych (A. Cofta-Broniewska 1998). Reszta stanowi pozostałość ludności kultury amfor kulistych. Obejmuje ona: jeden pochówek z Serebryszcza 23 (S. Gołub 1994), jeden ze Stradunia 17 (M. Szmyt et al. 1997), jeden z Husynnego Kolonii 6 (J. Ścibior et al. 1991), po jednym z Opatowic ze stanowiska nr 1 (A. Koško et al. 2007) i nr 3 (A. Koško 1991) oraz trzy ze stanowiska nr 36 również w Opatowicach (M. Szmyt 1996). W 1996 roku Marzena Szmyt opublikowała pracę „Społeczność kultury amfor kulistych na Kujawach”, w której zawarła także listę stanowisk z pochówkami zwierzęcymi z tego terenu oraz ich krótką charakterystykę.

Najnowszych znalezisk z ostatniego dziesięciolecia dostarczyły przede wszystkim szerokopłaszczyznowe badania autostradowe. Podczas nich odkryto jeden pewny pochówek zwierzęcy kultury późnej ceramiki wstęgowej – w Siniarzewie 1 oraz jeden domniemany – w Kuczkowie 5 (B. Józwiak 2004). Do kultury amfor kulistych należało osiem obiektów: cztery z Kuczkowa 5 oraz po jednym z Żegotek 1, Bożejewic 22, Siniarzewa 1 (M. Szmyt 2000) i Opatowic 35 (M. Szmyt 2006). W 2003 roku ukazał się artykuł Joanny Piątkowskiej-Maleckiej oraz Jacka Gubernata dotyczący „Psa w neolicie na ziemiach polskich”. Obejmuje on zarówno szczątki pokonsumpcyjne, jak i pochówki oraz ofiary zakładzinowe. W 2006 roku Marzena Szmyt opublikowała artykuł będący rozszerzeniem części jej pracy z 1996 roku na temat pochówków zwierzęcych odkrytych na terenie Kujaw.

3. STAŃ BADAŃ

Pierwsze próby interpretacji pochówków zwierzęcych ograniczyły się jedynie do określenia ich jako przejawu kultu religijnego (Z. Jakimowiczowa 1927, s. 36). Nieco głębsze wnioski wysunął Konrad Jażdżewski – według niego, zjawisko to związane było z kultem zwierząt. Uważał, że zwyczaj ten wywodził się z kultur pochodzenia południowego – ze wschodniej części M. Śródziemnego. Z kultem zwierząt łączył także figurki oraz naczynia w kształcie zoomorficznym. Ponadto sugerował

istnienie pewnych związków pomiędzy grobami zwierzęcymi z czasów neolitu, a kultem bydła we współczesnych Indiach (K. Jażdżewski 1936a, s. 50).

Kolejną, szerszą próbę interpretacji pochówków zwierzęcych podjęła Lidia Gabałówna. Uważała ona, iż groby samodzielne oraz ludzko-zwierzęce, ze względu na podobieństwo cech obrzędowych, stanowiły element jednej, wspólnej idei. Przyjęła, że wszystkie znane pochówki bydłowe związane są

z kultem zmarłych, przy czym zabijane zwierzęta same były otaczane czcią. Groby samodzielne tłumaczyła jako kenotafy (czyli zastępcze pochówki ludzkie), bądź jako efekt, np. dorocznych uroczystości związanych z kultem zmarłych. Zwierzęta złożone w grobie ludzkim uznawała za część wyposażenia zmarłego – jako ulubione zwierzę, część stada lub pożywienie dla zmarłego. Badaczka nie wyjaśniła jednak roli zwierząt innych gatunków grzebanych osobno lub razem z krowami. Nie podjęła także kwestii genezy pochówków zwierzęcych. Przytoczyła jedynie opinię Konrada Jażdżewskiego o możliwych wpływach południowo-wschodnich. Ponadto opowiedziała się za tym, iż interpretację należałoby oprzeć na odniesieniach etnologicznych. Jednak jest to niemożliwe z powodu braku wyczerpującego opracowania tematu stosunku ludów pierwotnych do zwierząt pod względem kultowym (L. Gabałówna 1958, s. 89–98).

Częściowo odmiennego zdania był Tadeusz Sulimirski. On także uważał, że zwierzęta złożone w grobie ludzkim stanowiły ofiarę dla zmarłego. Mogły one wskazywać na wysoką rangę społeczną pochowanej osoby, bądź, gdy pogrzebano psa, mógł on być ulubionym zwierzęciem towarzyszącym swojemu właścicielowi w drodze w zaświaty. Natomiast samodzielne pochówki zwierzęce traktował, w przeciwieństwie do wcześniejszych opinii, nie jako wyraz kultu zwierząt, lecz jako krwawe ofiary składane siłom przyrody. Zwrócił uwagę, że zwierzęta czczono w Egipcie i na Bliskim Wschodzie, ale nie w krajach egejskich, a pierwotni Indoeuropejczycy czcili siły przyrody (T. Sulimirski 1959, s. 352–356).

H. Behrens również rozważał kwestię pochówków zwierzęcych w dwóch kategoriach: zwierzęta pogrzebane w grobie ludzkim oraz pochówki samodzielne. Badacz powtórzył wcześniejsze interpretacje, iż w pierwszym przypadku szczątki zwierzęce należy traktować jako dar grobowy. Zaproponował jedynie, że pies, poza rolą przewodnika, mógł być także mniej kosztownym ekwiwalentem bardziej cennych udomowionych zwierząt. Dodatkowo rozważał jeszcze jeden przypadek – podwójny pochówek bydłęcy w linii prostej przed grobem zmarłego mógłby symbolizować parę wołów zaprzęgniętych do jarzma. Na taką możliwość zwracał uwagę również K. Jażdżewski (inf. ustna za L. Gabałówna 1958, s. 96). Pochówki samodzielne, H. Behrens, podobnie, jak czyniono to wcześniej, rozpatrywał jako wyraz kultu zwierząt, a nie jako ofiarę dla boskich sił – w przeciwieństwie do T. Sulimirskiego. Genezę tego zjawiska także tłumaczy na dwa sposoby: pochówki zwierzęce towarzyszące grobom ludzi wywodzi ze starożytnego Egiptu, skąd, przez Bliski Wschód, dotarły do Europy. Natomiast idea grzebania samych zwierząt nie wykluczała, że powstała w Europie w okresach wcześniejszych – paleolicie i mezolicie (H. Behrens 1964, s. 82).

Ponad dziesięć lat później, po raz kolejny interpretacji zjawiska pochówków zwierzęcych podjął się Zygmunt Krzak. Uważał on, iż zwierzęta zabijano w celu złożenia ofiary. Przy czym sądził, że zwyczaj ten trwa niemal, nieprzerwanie do czasów współczesnych. Ofiary składane przez ludność prehistoryczną, a następnie przez Greków, Celtów, Germanów, Słowian, były, według niego, kontynuacją praktyk obrzędowych zapoczątkowanych w starożytnym Egipcie (zgodnie z opinią H. Behrensa). Samą interpretację tego zjawiska badacz oparł

na źródłach pisanych – hymnach Rigwedy, tekstach hetyckich oraz poematach Homera. Uważał, że wszystkie trzy źródła wskazują na utylitarny charakter pochówków zwierzęcych. Zabicie zwierzęcia mogło zagwarantować pomyślność, urodzaj, majątek itp. w życiu doczesnym oraz łaskę w życiu pośmiertnym. Zwierzęta złożone w grobach ludzkich stanowiły ofiarę składaną zmarłemu. Samodzielne groby zwierzęce były obiektami z ofiarami dla bogów (Z. Krzak 1977, s. 70–77).

Teresa Węgrzynowicz nie odbiegała w swoich interpretacjach pochówków zwierzęcych od wniosków wcześniejszych badaczy tego zagadnienia. Jedynie bardziej sceptycznie odnosiła się do idei grzebania ulubionych zwierząt oraz ich kultu. Bardziej skłaniała się ku traktowaniu pochówków zwierzęcych jako pochówków zastępczych oraz jako formy ofiary. Uważała, że dane archeologiczne przemawiają za tymi ostatnimi możliwościami interpretacyjnymi (T. Węgrzynowicz 1982, s. 173–178, 182–186).

Także Małgorzata Andrałojć w zasadzie nie wniosła niczego w kwestię interpretacji grobów zwierzęcych. Podsumowała jedynie dotychczasowe wypowiedzi na temat pochówków psów (M. Andrałojć 1986, s. 89–90, 95).

Zagadnienie pochówków bydłych na nowo podjął Axel Pollex. Pogrupował on możliwości interpretacyjne opierając się głównie na badaniach Hermana Behrensa. Pochówki zwierzęce związane z grobem ludzkim mogły wynikać z następujących motywów: 1) socjologicznych – wskazywałyby na wysoki status pochowanej osoby, 2) religijnych – zwierzęta jako towarzysze w życiu pośmiertnym, 3) emocjonalnych – ulubione zwierzęta. Natomiast samodzielne pochówki zwierzęce mogły mieć podłoże: 1) totemistyczne – grób zwierzęcia totemu, 2) emocjonalne – grób zwierzęcia, którego się obawiano, bądź darzono szacunkiem, 3) religijne – ofiary zakładzinowe, ofiary dla bogów lub symbol wskrzeszenia. Według Axela Pollexa o specjalnym charakterze odkrytego obiektu z pogrzebanym zwierzęciem świadczą: ślady ognia, dodatkowe wyposażenie oraz szczególnie wiek lub sposób traktowania zabitego zwierzęcia. Przy czym powyższe czynniki decydują w znacznym stopniu, czy mamy do czynienia z grobem, ofiarą bądź darem grobowym. Badacz podejmuje także kwestię znaczenia bydła w neolitycznej Europie. Z jednej strony można sądzić, iż praktyczne wykorzystanie bydła spowodowało, że stało się ono jednym z elementów wierzeń religijnych. To z kolei spowodowało, iż ludność zaczęła odprawiać obrzędy i rytuały, których odbiciem są pochówki bydłowe. Z drugiej strony można wnioskować, że to rytuały i obrzędy były odzwierciedleniem specjalnego statusu bydła w neolitycznym systemie wierzeń. Interesującą hipotezę Axela Pollexa jest wiązanie pochówków bydłych z bóstwem utożsamianym ze słońcem. Świadczyłyby o tym symbole słoneczne na wozach przedstawionych na słynnym naczyniu z Bronocic. Do takiego wozu mogłoby być zaprzęgnięte bydło. Kolejnym dowodem byłyby bursztynowe okrągłe tarczki odkrywane także w grobach bydłych, których zdobienie, według części badaczy, symbolizuje słońce. Badacz słusznie zauważył, iż po prawie stuleciu rozważań na temat interpretacji pochówków zwierzęcych, pomimo nowych odkryć, dyskusja nad tym zagadnieniem powoli zanika (A. Pollex 1999, s. 542–550).

4. POCHÓWEK ZWIERZĘCY – DEFINICJA ORAZ PODZIAŁ

Na wstępie należy podkreślić, iż pochówek zwierzęcy jest jednym z elementów składowych jednostki nadrzędnej, którą określimy jako depozyty zwierzęce (ryc. 1). Obejmuje ona wszelkie formy pozostałości szczątków zwierzęcych. Poza pochówkami zwierzęcymi, w jej skład wchodzi, będące poza tematem niniejszej pracy, następujące kategorie znalezisk: ofiary zakładzinowe, szczątki zwierzęce o charakterze pokonsumpcyjnym i odpadkowym oraz domieszka kości zwierzęcych w grobach ludzkich.

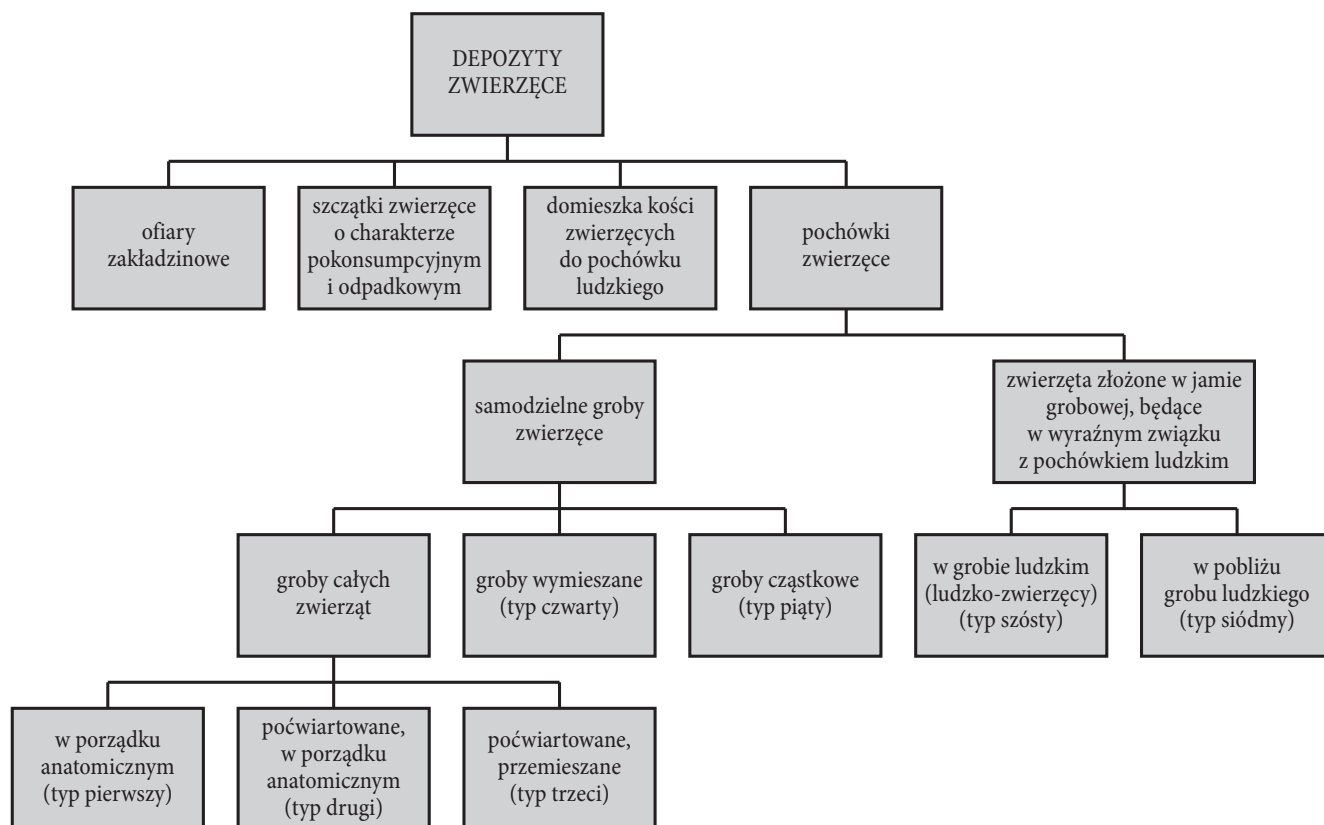
Ofiary zakładzinowe związane są z obiektami mieszkalnymi na terenie osad. Szczątki zwierzęce, należące najczęściej do całego osobnika, odkrywa się pod konstrukcjami domostwa (czyli złożone w czasie wznoszenia obiektu), np. na stanowisku nr 1 w Niedźwiedziu, gdzie pod słupem pochowano jednego psa oraz dwie kozy/owcy (B. Burchard 1977, s. 67). Inną możliwością było zdeponowanie ofiary pod paleniskiem, jak miało to miejsce np. w Książnicach Wielkich, gdzie odkryto młodą świnię (B. Burchard, A. Eker 1964, s. 225; T. Węgrzynowicz 1982, s. 148).

Szczątki zwierzęce o charakterze pokonsumpcyjnym i odpadkowym pochodzą także z terenu osad. Noszą one ślady kawałkowania oraz innych zabiegów wynikających z faktu przygotowywania jedzenia. Często pochodziły z wartościowych części tusz. Szczątki mogły zostać zdeponowane także ze względów praktycznych, spełniałyby wtedy formę zapasów spiżarnych, złożonych z całych zwierząt lub ich większych fragmentów

(T. Węgrzynowicz 1982, s. 19), bądź ze względów utylitarnych – zakopanie padłego zwierzęcia (T. Węgrzynowicz 1982, s. 21).

Grób ludzki z domieszką kości zwierzęcych nazwiemy wtedy, gdy szczątki zwierzęce reprezentowane będą przez znacznie mniejszą liczbę fragmentów kostnych niż kości pochodzące ze szkieletu ludzkiego (T. Węgrzynowicz 1982, s. 27). Często odkrywaniymi dodatkami są kości czaszki oraz wartościowe w mięso części tusz. Przykładowe stanowisko to Gródek Nadbużny, gdzie obok zmarłego odkryto czaszkę psa, żuchwę świni oraz łopatkę krowy (J. Kowalczyk 1957, 46). Fragmenty zwierząt złożone w grobie ludzkim stanowić mogły na przykład wyposażenie zmarłego lub pozostałość po uczcie pogrzebowej (T. Makiewicz 1987, s. 242; szerzej T. Węgrzynowicz 1982, s. 186–189 oraz 203–207).

Jako pochówek zwierzęcy należy rozumieć zwierzę(ta) złożone w jamie lub grobie w sposób intencjonalny przez człowieka (M. Andrałojć 1986, s. 3; T. Węgrzynowicz 1982, s. 26) w momencie, gdy znalezisko to nie spełnia kryteriów pozostałych form depozytów zwierzęcych. Pod określeniem „w sposób intencjonalny” kryje się to, że pochówek posiada cechy świadczące o świadomym działaniu człowieka. Należą do nich: brak śladów pokonsumpcyjnych na kościach, sposób ułożenia ciała i ewentualne zorientowanie go według głównych stron świata, dodatkowe wyposażenie, umiejscowienie pochówku w obrębie grobu ludzkiego bądź jego bliskim sąsiedztwie. Dodać tutaj trzeba, iż analizując poszczególne pochówki należy

Ryc. 1. Schemat depozytów zwierzęcych
Abb. 1. Schema der Tierdepots

uwzględnić ewentualne skutki procesów pośmiertnych oraz procesów podepozycyjnych działających na martwe, pogrzebane zwierzę. Oczywiście jest, że w przypadku, gdy procesy takie miały wyjątkowo silny charakter, efekty intencjonalnych działań człowieka nie zawsze będą jasne i czytelne podczas badań wykopaliskowych. Wiele zależy wtedy od pozostałych kontekstów dotyczących obiektu (T. Węgrzynowicz 1982, s. 26).

Pochówki zwierzęce można podzielić na dwie zasadnicze grupy: samodzielne groby zwierzęce oraz zwierzęta złożone w jamie grobowej, będące w wyraźnym związku z pochówkiem ludzkim.

Samodzielne groby zwierzęce obejmują: groby całych zwierząt, groby wymieszane oraz groby częściowe. W obrębie grobów całych zwierząt osobnik mógł zostać pogrzebany w formie kompletnej, bądź wcześniej pozbawionej niewielkich fragmentów szkieletu, np. mózżeni (T. Węgrzynowicz 1982, s. 26). Do tego typu pochówku zaliczymy zwierzęta ułożone w porządku anatomicznym (typ pierwszy), poćwiartowane, ale ułożone zgodnie z ich anatomią (typ drugi) bądź poćwiartowane i przemieszane (typ trzeci), czyli złożone w różnych częściach jamy bez zachowania układu anatomicznego. Do grobów wymieszanych (typ czwarty) zaliczymy takie obiekty, w których obok całych osobników złożono także fragmenty szkieletów innych zwierząt (M. Szmyt 2006, s. 5). W przypadku, gdy zdeponowano tylko określone części zwierzęcia, np. samą czaszkę lub czaszkę i fragmenty kończyn, pochówek taki określimy

jako zwierzęcy grób częściowy (typ piąty) (T. Węgrzynowicz 1982, s. 26).

Drugi ogólny typ pochówków zwierzęcych obejmuje: groby ludzko-zwierzęce (typ szósty) oraz zwierzęta złożone w pobliżu grobu ludzkiego (typ siódmy). Gdy w grobie ludzkim odkryte zostaną szczątki zwierzęce pochodzące od całych osobników, bądź niekompletnych jedynie w niewielkim stopniu, wtedy taki obiekt nazwiemy pochówkiem ludzko-zwierzęcym. Możliwe jest również, iż zwierzę zostało pogrzebane nie w grobie ludzkim, ale w jego bliskim sąsiedztwie, w taki sposób, że widoczny jest wyraźny związek między oboma obiektami. Mówimy wtedy o pochówku zwierzęcym w pobliżu grobu ludzkiego.

Na koniec należy zauważyć jeszcze, że niepełna dokumentacja lub wręcz jedynie dokumentacja polowa, stwarza szereg trudności w dokładnym określaniu charakteru i interpretacji niektórych znalezisk. W starszej dokumentacji odnajdujemy czasami jedynie lakoniczne wzmianki o odkrytym pochówku zwierzęcym, niekiedy nawet bez podania jego dokładniejszej lokalizacji w obrębie stanowiska, nie wspominając już o sposobie ułożenia ciała czy danych morfologicznych osobnika. Niekiedy problem nastręcza także samo określenie przynależności kulturowej pochówku (M. Andrałojć 1986, s. 6). Wyżej wymienione trudności będą każdorazowo sygnalizowane przy omawianiu poszczególnych problemów oraz w kolejnym rozdziale mojej pracy dotyczącym opisu wszystkich znalezisk.

5. OPIS ZNALEZISK

5.1. KULTURA CERAMIKI WSTĘGOWEJ RYTEJ

(1) W obrębie osady kultury ceramiki wstępowej rytej na stanowisku nr 4 w Brześciu Kujawskim, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, odkryto pochówek zwierzęcy. W jednej z jam znaleziono szkielet psa ułożony w porządku anatomicznym, który jednak przed zakopaniem został poćwiartowany. Świadczy o tym fakt, że czaszkę razem z kręgami szyjnymi zarejestrowano w niewielkim oddaleniu od kończyn przednich wraz z łopatkami (K. Jażdżewski 1933, s. 57).

(2) Na cmentarzysku ludności kultury ceramiki wstępowej rytej w Giebułtowie, woj. małopolskie, pow. Kraków, odkryto pochówek zwierzęcy (ryc. 2). Spąg jamy nr 3 zarejestrowano na głębokości 0,70 m pod powierzchnią ziemi, natomiast dno na głębokości ok. 2,10 m. Obiekt miał w planie zarys kołisty o średnicy ok. 2 m. W górnej części jamy zachowały się ślady paleniska, polepy, węgla drzewnego oraz ułamki ceramiki (A. Dzieduszycka 1959, s. 24). Obiekt w zachodniej części był bezpośrednio połączony korytarzykiem o długości 0,60 m z grobem ludzkim nr V, w którym zarejestrowano kości czaszki i kilka różnych kości górnej części szkieletu (A. Dzieduszycka 1959, s. 33). W dolnej części jamy nr 3 znaleziono szkielet dużego zwierzęcia (prawdopodobnie szczątki bydlęce), ułożony na plecach, kończynami do góry i zwinięty w kłęb (A. Dzieduszycka 1959, s. 24). W obiekcie dodatkowo odkryto: 6 ułamków kości ludzkich, w tym 4 dziecinne, liczne fragmenty ceramiki oraz wyroby krzemienne (A. Dzieduszycka 1959, s. 26).

(3) W obrębie osady kultury ceramiki wstępowej rytej, na stanowisku Złotniki, woj. małopolskie, pow. Proszowice, w jamie 9 odkryto pochówek zwierzęcy. Usytuowany był on ok. 1,00 m na północ od pochówku ludzkiego nr I, w pobliżu nóg zmarłego. Szczątki należące do psa, pochowano w układzie anatomicznym na boku, z głową na wschód. Dodatkowy materiał w jamie występował, jednak brak o nim jakichkolwiek informacji (A. Dzieduszycka-Machnikowa 1964, s. 27).

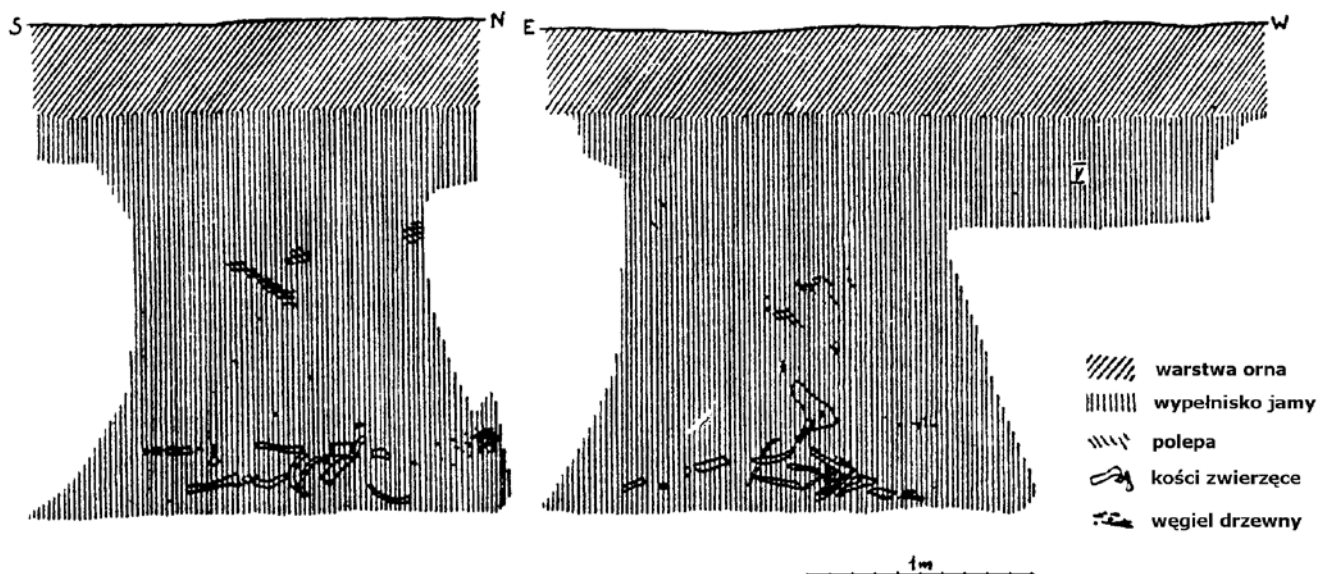
5.2. KULTURA PÓŹNA CERAMIKI WSTĘGOWEJ

(4) Na stanowisku nr 3 w Brześciu Kujawskim, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, odkryto pochówek zwierzęcy. Znajdował się on na terenie osady grupy brzesko-kujawskiej kultury lendzielskiej. W jamie nieokreślonej, w pobliżu grobu ludzkiego (ale nie będącego z nim w wyraźnym związku) zarejestrowano szczątki psa w układzie anatomicznym (R. Grygiel 1979, s. 24).

(5) W jamie 31 na stanowisku Kraków-Pleszów – Nowa Huta, woj. małopolskie, odkryto pochówek częściowy kozy. Obiekt znajdował się na terenie osady wczesnej fazy kultury lendzielskiej. Strop jamy zarejestrowano na głębokości 0,80 m, natomiast spąg na głębokości 1,5 m. W rzucie poziomym miała ona owalny kształt o wymiarach 1,00×1,60 m. W obiekcie odkryto czaszkę kozy z rogami. Dodatkowym wyposażeniem był, zachowany we fragmentach, puchar na wysokiej i pustej nóżce, malowany czarną farbą o motywach meandru (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 1969, s. 40).

(6) Na stanowisku nr 5 w Kuczkowie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, odkryto domniemany pochówek zwierzęcy kultury późnej ceramiki wstępowej (ryc. 3). Obiekt nr A20 był glinianką znajdującą się w pobliżu jednej z chat, na zachodnim krańcu osady. W części spągowej obiektu odkryto szczątki bydlęce ułożone w porządku anatomicznym (B. Józwiak 2004, s. 172). Najprawdopodobniej zwierzę zostało złożone na grzbiecie, do góry nogami, bez intencjonalnej troski o ułożenie na jednym z boków (B. Józwiak 2004, s. 173).

Po przeprowadzeniu analizy archeozoologicznej przez dra D. Makowieckiego z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu, ustalono, iż pogrzebane zwierzę należało do osobnika płci żeńskiej w wieku 25–28 miesięcy, wyrosniętego, w pełni użyteczności hodowlanej, dojrzałego fizjologicznie, lecz nie dojrzałego anatomicznie. Śmierć zwierzęcia nastąpiła prawdopodobnie w okresie zimy

Ryc. 2. Giebułtów, woj. małopolskie, pow. Kraków, jama nr 3. Pochówek bydłocy kultury ceramiki wstęgowej rytej (wg A. Dzieduszycka 1959)
 Abb. 2. Giebułtów, Wojewodschaft Kleinpolen, Kreis Kraków, Grube Nr. 3. Rinderbestattung der linienbandkeramischen Kultur (nach A. Dzieduszycka 1959)

lub wiosny (B. Józwiak 2004, s. 172). Układ kości może sugerować, że zwłoki wrzucono niestarannie do wnętrza jamy, nogami do góry (B. Józwiak 2004 za inf. ustną D. Makowiecki, s. 173). Taka interpretacja wyników powoduje utrudnienia w jednoznacznym określeniu

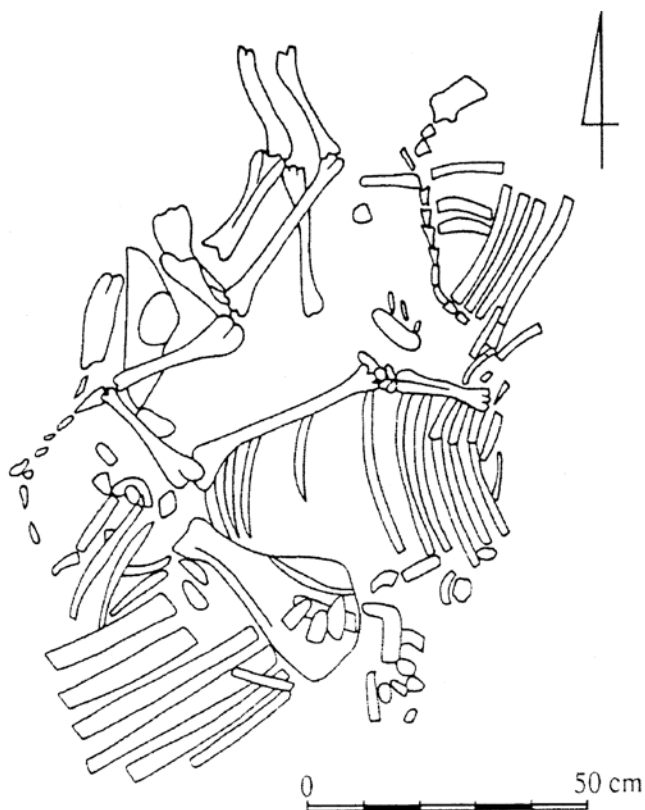
charakteru obiektu (B. Józwiak 2004, s. 173). Z drugiej strony należy wykluczyć możliwość uśmiercenia zwierzęcia w celu pozyskania tuszy, ponieważ na jego szkielecie nie stwierdzono żadnych śladów obróbki rzeźnej (B. Józwiak 2004, s. 172). W świetle najnowszych badań nad obrzędowością kultury późnej ceramiki wstęgowej (m.in. pochówek zwierzęcy z Siniarzewa), można założyć, że obiekt nr A20 miał charakter kultowy (B. Józwiak 2004, s. 178). W wypełnisku jamy zarejestrowano dodatkowo kilka innych drobnych fragmentów kości należących do świni i owcy/kozy oraz fragmenty ceramiki (B. Józwiak 2004, s. 172). Dla obiektu uzyskano datę radiowęglową, z kości złożonego osobnika: 5510 ± 60 BP (zakres na poziomie 68% prawdopodobieństwa – OxCal 4420–4260 BC) (B. Józwiak 2004, s. 175).

(7) Na stanowisku nr 1 w Siniarzewie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, w obrębie osady odkryto pochówek zwierzęcy (ryc. 4). Ciało zwierzęcia zarejestrowano w obiekcie nr 30, w jednej z wielu glinianek. Znajdowała się ona po zachodniej stronie, oddalona o kilka metrów, chaty kultury późnej ceramiki wstęgowej. Na głębokości ok. 1,50 m, w części spągowej obiektu, złożono szczątki świni. Ciało starannie umieszczono na osi wschód–zachód, z głową skierowaną w kierunku wschodnim. Zwłoki ułożone były w układzie anatomicznym, na brzuchu, z podkurczonymi kończynami piersiowymi i miednicznymi. Szkielet młodej świni był kompletny, bez żadnych śladów świadczących o jego pokonsumpcyjnym charakterze (B. Józwiak 2004, s. 175).

Na podstawie analizy materiału ceramicznego, odkrytego w wypełnisku obiektu, możemy datować go na fazę IIb kultury późnej ceramiki wstęgowej. Potwierdza to także data radiowęglowa uzyskana z kości pochowanego osobnika: 5470 ± 55 BP (zakres na poziomie 68% prawdopodobieństwa – OxCal 4380–4240 BC) (B. Józwiak 2004, s. 176).

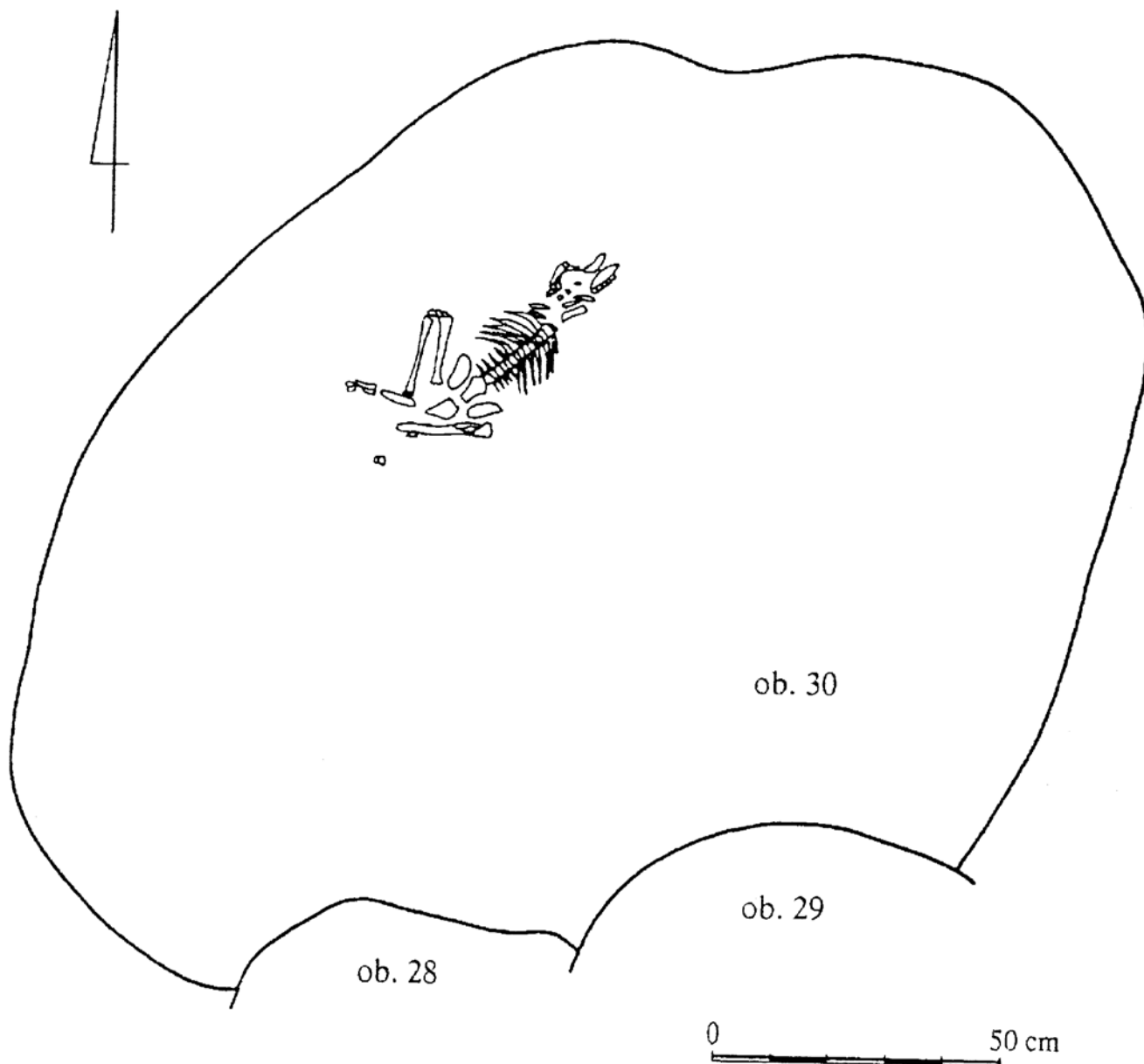
5.3. KULTURA PUCHARÓW LEJKOWATYCH

(8) Na stanowisku nr 58 w Inowrocławiu, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Inowrocław, w bliskim sąsiedztwie osady, odkryto pochówek zwierzęcy kultury pucharów lejkowatych. Obiekt nr 7 posiadał czworokątny kształt o wymiarach 5,00–2,50 m. Dłuższą oś zorientowany był w kierunku północny wschód – południowy zachód. W jamie odsłonięto kości bydłocy, z których część została zdeponowana w układzie anatomicznym, natomiast część nosiła ślady ćwiartowania i zalegała, rozrzucona bezładnie, głównie na nieco

Ryc. 3. Kuczkowo st. 5, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, obiekt nr A20. Pochówek bydłocy kultury późnej ceramiki wstęgowej (wg B. Józwiak 2004)

Abb. 3. Kuczkowo, Fst. 5, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Aleksandrów Kujawski, Objekt Nr. A20. Rinderbestattung der späten linienbandkeramischen Kultur (nach B. Józwiak 2004)

Ryc. 4. Siniarzewo st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, obiekt nr 30. Pochówek świni kultury późnej ceramiki wstęgowej (wg B. Józwiak 2004)

Abb. 4. Siniarzewo, Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Aleksandrów Kujawski, Objekt Nr. 30. Schweinebestattung der späten Linienbandkeramik (nach B. Józwiak 2004)

wyższym poziomie (A. Cofta-Broniewska 1998, s. 10). Należały one do trzech młodych zwierząt w wieku 2,5–4 lat. Dwa osobniki były płci męskiej, trzeci należał do kastrata lub krowy (A. Cofta-Broniewska, J. Bednarczyk 1998, s. 10).

(9–10) W obrębie osady kultury pucharów lejkowatych na stanowisku nr II (B) w Klementowicach, woj. lubelskie, pow. Puławy, odkryto dwie jamy zawierające prawie kompletne szczątki zwierzęce.

(9) Jama nr 16 miała owalny kształt o wymiarach 2,20×2,60 m i głębokości 0,40 m. W profilu dno było płaskie, a ściany prawie pionowe. W wypełnisku, na różnych głębokościach, znajdowały się chaotycznie rozmieszczone kości zwierzęce (J. Kowalczyk 1957, s. 183). Należały one do prawie kompletnie zachowanego szkieletu jednego, dorosłego osobnika sarny. Nie zanotowano jedynie kości czaszki. Ponadto na materiale zoologicznym nie stwierdzono żadnych śladów pokonsumpcyjnych, ani śladów opalenia (K. Krysiak 1957, s. 204). Dodatkowo w jamie odkryto licznie występującą potłuczoną ceramikę oraz 5 fragmentów kości innych zwierząt (J. Kowalczyk 1957b, s. 184).

(10) Jama nr 33 posiadała nieregularnie zaokrąglony kształt o wymiarach 1,50×1,60 m i głębokości 0,25 m. W profilu ściany zwężały się ku dołowi, a dno było prawie płaskie. Wypełnisko stanowiła czarna ziemia z wyraźnymi śladami ogniska. W części południowej znajdowało się zagłębienie o średnicy ok. 0,50 m i sięgające do 0,15 m poniżej dna jamy. Tam też znaleziono, występujące w zwartej grupie, kości zwierzęce, ułożone częściowo w porządku anatomicznym (J. Kowalczyk 1957b, s. 190). Należały one do dwóch, 3–4-miesięcznych, świń. Z ich szkieletów nie zanotowano jedynie kości czaszek (K. Krysiak 1957, s. 204). Badania wykazały, że zwierzęta te nie były pozostałością uczty. Dodatkowo w jamie zarejestrowano 35 ułamków naczyń oraz trzy odłupki krzemienne (J. Kowalczyk 1957b, s. 191).

(11) Na stanowisku nr 13 w Kruszy Zamkowej, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Inowrocław, odkryto pochówek ludzko-zwierzęcy (ryc. 5) należący do kultury pucharów lejkowatych.

Pod warstwą kamienno-ziemnych konstrukcji sanktuarium kultury przeworskiej odsłonięto spąg jamy grobowej o wymiarach 3,00×2,50 m.

Ryc. 5. Krusza Zamkowa st. 13, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Inowrocław. Pochówek ludzko-bydłęcy kultury pucharów lejkowatych (wg A. Koško 1989)

Abb. 5. Krusza Zamkowa, Fst. 13, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Inowrocław. Menschen-Rindbestattung der Trichterbecherkultur (nach A. Koško 1989)

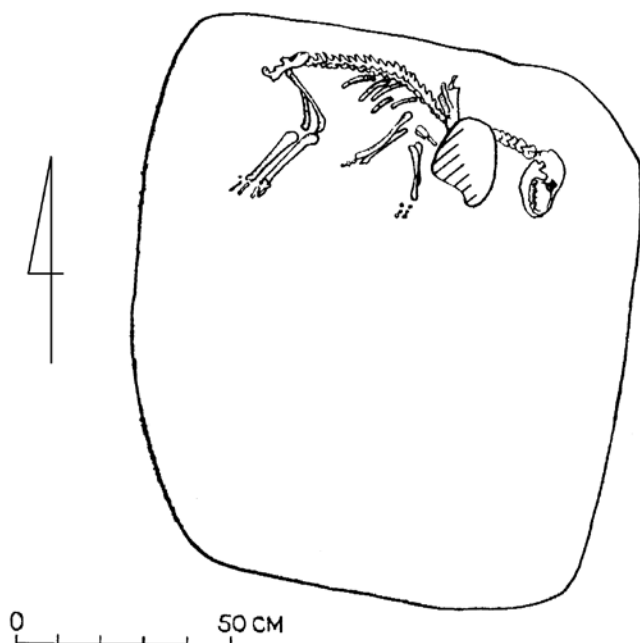
Zniszczeniu uległa jej górna część oraz domniemany nasyp. Najprawdopodobniej pierwotnie posiadała ona prostokątny kształt. Dłuższą osią zorientowana była w kierunku północny wschód – południowy zachód. Ze względu na zachowanie jedynie partii spągowej obiektu, identyfikacja czynności rytualnych jest mocno ograniczona (A. Koško 1989, s. 46). W części północno-wschodniej zarejestrowano kości ludzkie, które stanowiły wydzielone elementy szkieletów dwóch osobników – mężczyzny w średnim wieku i młodego osobnika nieokreślonej płci (analizę antropologiczną przeprowadził prof. J. Piontek – A. Koško 1989, s. 47). W części tej odkryto także kości bydłęce z niewielką domieszką (po dwie kości świni, kozy/owcy, psa i jedna kość konia). W części południowo-zachodniej znaleziono jedynie kości bydłęce, których liczba jest jednak niższa niż w części poprzedniej (M. Sobociński 1989, s. 230). Stan zachowania spągu obiektu nakazuje jednak pewną ostrożność przy ocenie stopnia kompletności szkieletów (A. Koško 1989, s. 49). Najprawdopodobniej jest to pochówek bydłęcy, a fragmenty kości innych wymienionych zwierząt należy uznać za domieszkę. Z zachowanych fragmentów szkieletów wynika, że zwierzęta pogrzebano w całości (M. Sobociński 1989, s. 230). Badany materiał kostny pochodzi z trzech bydłat płci żeńskiej, dwóch osobników w wieku ok. 3 lat oraz jednego w wieku ok. 2–2,5 lat

(M. Sobociński 1989, s. 231). Dodatkowo w obiekcie zarejestrowano: fragmenty ceramiki, siekierkę kamienną, półfabrykat topora kamiennego i bryłkę bursztynu (w części północno-wschodniej) oraz topór z poroża (w części południowo-zachodniej – A. Koško 1989, s. 50).

(12) W obrębie osady kultury pucharów lejkowatych na stanowisku nr 6 w Pikutkowie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, odkryto pochówek zwierzęcy (ryc. 6). Jama nr 42 (grób zwierzęcy 1) miała w planie zarys czworokątny. W jej części północnej zarejestrowano cały szkielet psa, ułożony w porządku anatomicznym, z głową w kierunku wschodnim. W okolicy szyi przyciśnięto go średniej wielkości kamieniem. Nie znaleziono żadnego dodatkowego wyposażenia (E. Niesiołowska 1967, s. 105).

5.4. KULTURA AMFOR KULISTYCH

(13) W trakcie prac ratowniczych w Adolfinie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, odkryto pochówek zwierzęcy kultury amfor kulistych. Znajdował się on na głębokości 0,25 m w jamie o wymiarach ok. 2,00×4,00 m. Szczątki bydłęce leżały obok siebie głowami w kierunku na północ. Mimo, iż zostały naruszone przez

Ryc. 6. Pikutkowo st. 6, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, jama nr 42 – grób zwierzęcy nr 1. Pochówek psa kultury pucharów lejkowatych (wg E. Niesiołowska 1967)

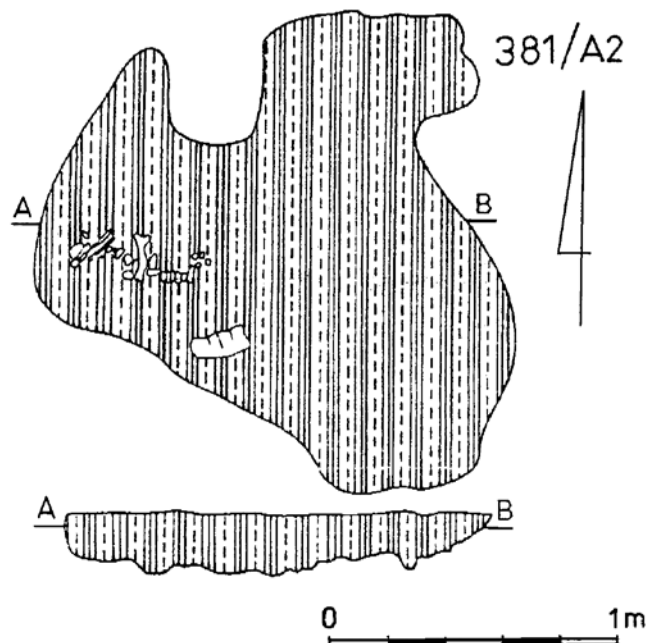
Abb. 6. Pikutkowo, Fst. 6, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Włocławek, Grube Nr. 42 – Tiergrab Nr. 1. Hundebestattung der Trichterbecher Kultur (nach E. Niesiołowska 1967)

orkę, można przypuszczać, że złożono je w układzie anatomicznym (B. Zielonka 1957, s. 95). Analiza osteologiczna wykazała, że kości należały do co najmniej 5 osobników (M. Kubasiewicz 1961, s. 264). Ogólnie można określić, że połowa zwierząt była w wieku dojrzałym, a druga dojrzewającym (ale nie młodszym niż 3 lata). Wyróżniono ponadto szczątki co najmniej jednego osobnika płci męskiej i dwóch płci żeńskiej (M. Kubasiewicz 1961, s. 266). Dodatkowo wśród kości zwierzęcych znaleziono fragmenty dużej, kulistej amfory (B. Zielonka 1957, s. 96).

(14) Na terenie osady kultury amfor kulistych w Biskupinie stanowisko 2a, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Żnin, odkryto pochówek zwierzęcy. Na głębokości 0,20 m uchwycono owalny zarys jamy o wymiarach ok. 1,10×1,30 m. W profilu miała ona płaskie dno i lekko skośne ściany, a jej głębokość wynosiła 0,90 m. Po stronie zachodniej, w dolnej części obiektu, odkryto prawie kompletny szkielet świni (H. Behrens 1964, s. 108), a nie psa, jak zostało napisane w opracowaniu Jana Dąbrowskiego. Ułożona była ona w układzie anatomicznym z głową skierowaną na północ. Szczątki zwierzęcia złożono na warstwie potłuczonej ceramiki (J. Dąbrowski 1957, s. 245). Wśród niej znaleziono także skrobacz krzemienisty oraz sztyło kościany (J. Dąbrowski 1957, s. 247).

(15) W obrębie osady na stanowisku nr 22 w Bożejewicach, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, odkryto pochówek zwierzęcy (ryc. 7) kultury amfor kulistych. Obiekt A2 posiadał w planie amorficzny kształt o maksymalnych wymiarach ok. 1,85×1,60 m. W profilu miał nieckowaty kształt o nierównym dnie na głębokości ok. 0,23 m. Wypełnisko stanowiła czarna próchnica z niewielką domieszką gliny. Szczątki psa zarejestrowano wzdłuż południowo-zachodniej części jamy (M. Szmyt 2000, s. 176). Zwierzę pochowano w całości, w porządku anatomicznym, z głową skierowaną w kierunku zachodnim. Był to osobnik w wieku 4–5 lat (K. Makowiecki, M. Makowiecka 2000, s. 369). Dodatkowo w jamie odkryto: kości innych zwierząt (bydła, świni, owcy/kozy) o charakterze pokonsumpcyjnym, 7 fragmentów ceramiki, 1 bryłkę polepy oraz 1 krzemień (M. Szmyt 2000, s. 176).

(16–20) W obrębie stanowiska nr 4 w Brześciu Kujawskim, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, na obszarze ok. 25 m² odso-

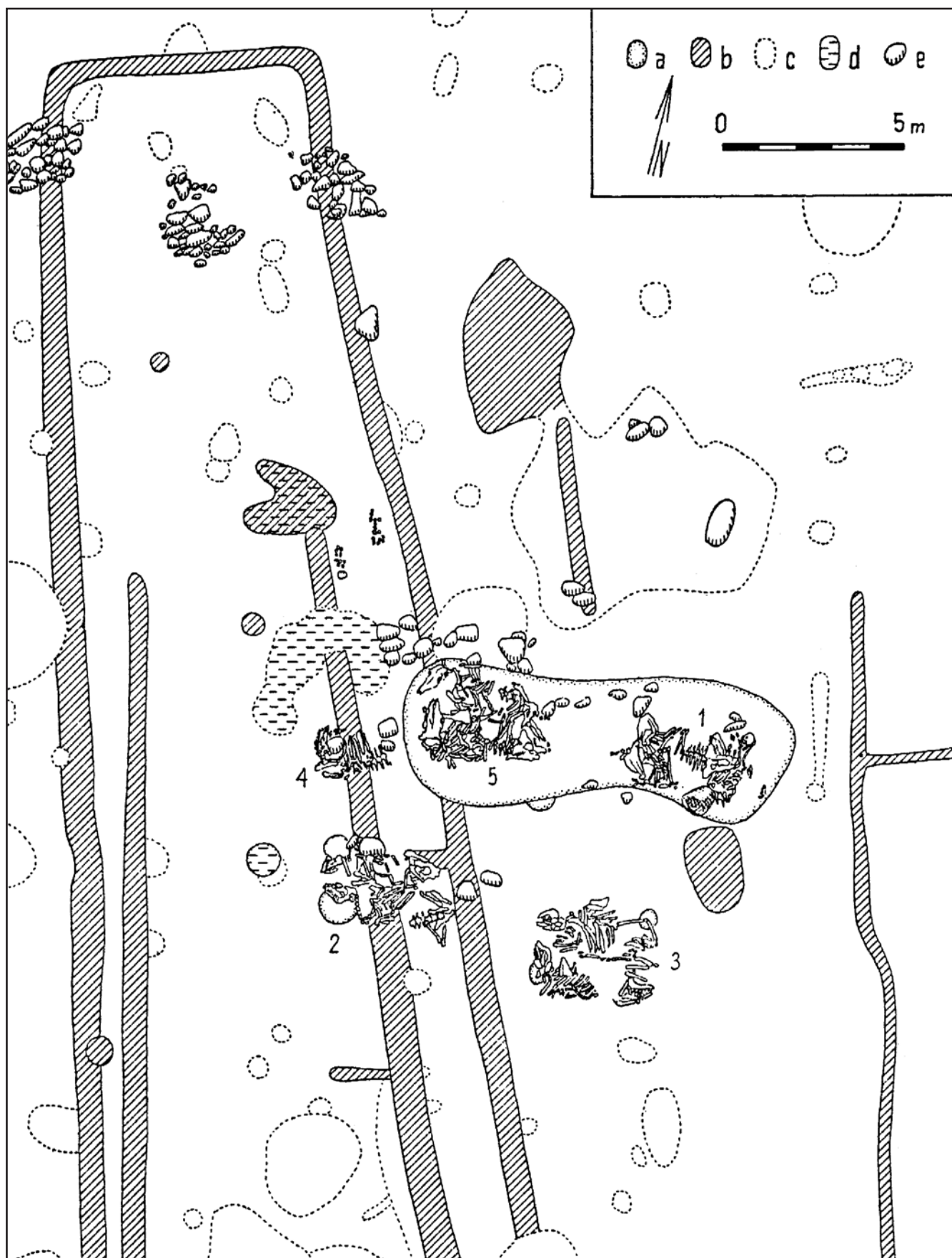
Ryc. 7. Bożejewice st. 22, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, obiekt nr A2. Pochówek psa kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 2000)

Abb. 7. Bożejewice, Fst. 22, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Mogilno, Objekt Nr. A2. Hundebestattung der Kugelamphoren Kultur (nach M. Szmyt 2000)

nięto pięć grobów zwierzęcych zawierających pochowanych 8 bydła i tworzących cmentarzysko zwierzęce kultury amfor kulistych (ryc. 8; L. Gabałówna 1958, s. 63). Grób nr 1 oraz 5 (ryc. 9) występował w obrębie tej samej nieckowatej jamy nr 346, wydłużonej w kierunku wschód-zachód, z niewielkim odchyleniem na południe. Jej długość wynosiła ok. 5,30 m, a przeciętna szerokość ok. 0,5–0,55 m. W wypełnisku jamy stwierdzono jednolitą czarną próchnicę, a w części przydennej dwie warstewki gliny o miąższości ok. 0,10 m. Dno obiektu było bardzo regularne (L. Gabałówna 1958, s. 71).

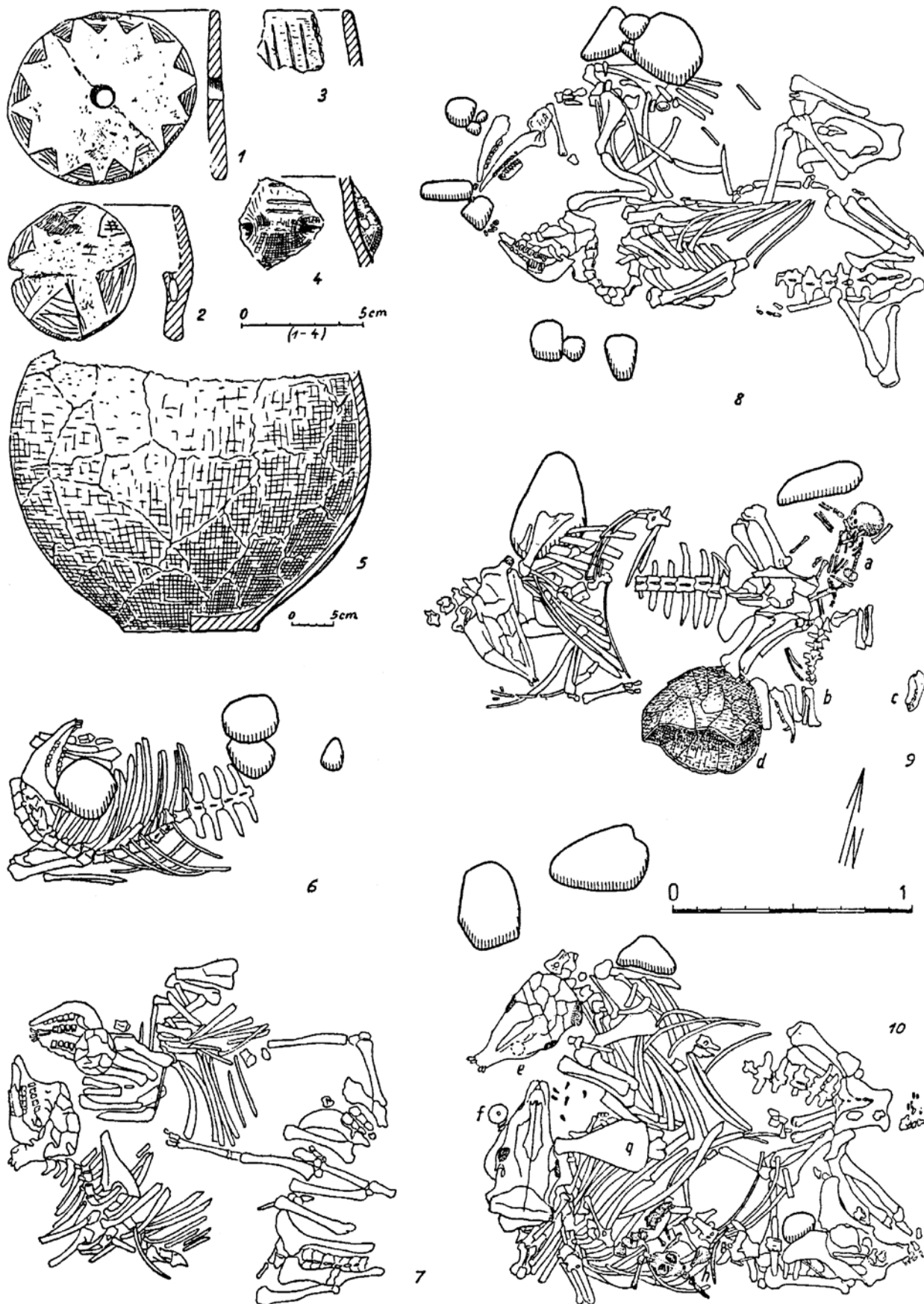
(16) W grobie 1 odkryto jeden szkielet bydła (szkielet I) na głębokości ok. 0,45–0,60 m pod powierzchnią ziemi. Tylną część zwierzęcia ułożono na brzuchu, natomiast przednią na prawym boku z głową zwróconą w kierunku zachodnim. Kończyny tylne miały zgięte, przednie podkurczone, a grzbietem opierało się o duży kamień. (ryc. 9: 9; L. Gabałówna 1958, s. 72). Kości należały do osobnika płci żeńskiej w wieku powyżej 9 lat (K. Świeżyński 1958, s. 112). Dodatkowo przy zadzie zwierzęcia stało duże, popękane naczynie (ryc. 9: 5). W różnych miejscach, również przy zadzie, porożrzucane były szczątki i kości świni (L. Gabałówna 1958, s. 73). Szczątki te pochodziły z dwóch różnych osobników, przy czym wiek jednego z nich można określić na ok. 3,5 lat (K. Świeżyński 1958, s. 113). Pod warstwą kości, na głębokości 0,86–0,95 m, znaleziono także szkielet ok. półtorarocznego dziecka (z głową na północno-wschód, nogami zgiętymi w kolanach i rękami wyciągniętymi wzdłuż tułowia). Leżał on zaraz za zadem bydłowym i tuż pod szczątkami świni (K. Jażdżewski 1936, s. 42).

(17) Grób nr 2 (ryc. 9: 8) zawierał dwa szkielety bydła (szkielet II i III), które zalegały na głębokości ok. 0,12–0,18 m pod powierzchnią ziemi. W części wschodniej, wokół szczątków, ułożonych było kilkanaście kamieni różnej wielkości tworzących nieregularne obramowanie przednich części zwierząt. Szkielety bydła leżały łbami zwrócone w kierunku północno-zachodnim, na brzuchu, przednią częścią na boku, szkielet II na prawym, a III na lewym, tak że łbami skierowane były ku sobie. W chwili odkrycia pyski obu zwierząt opierały się o leżący między nimi kamień (L. Gabałówna 1958, s. 78). Kości należały do jednego osobnika płci męskiej, w wieku ok. 3,5–

Ryc. 8. Brześć Kujawski st. 4, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek. Rozmieszczenie grobów zwierzęcych nr 1, 2, 3, 4, 5 (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 8. Brześć Kujawski, Fst. 4, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Włocławek. Verteilung der Tiergräber Nr. 1, 2, 3, 4, 5 (nach T. Wiślański 1966)

Ryc. 9. Brześć Kujawski st. 4, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, groby zwierzęce nr 1, 2, 3, 4, 5. Pochówki bydłce kultury amfor kulistych (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 9. Brześć Kujawski Fst. 4, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Włocławek, Tiergräber Nr. 1, 2, 3, 4, 5. Rinderbestattungen der Kugelamphoren Kultur (nach T. Wiślański 1966)

–4,5 lat oraz drugiego, o nieokreślonej płci, w wieku ok. 3,5–4 lat (K. Świeżyński 1958, s. 114).

(18) Podwójny pochówek bydłocy (szkielet IV i V) zarejestrowano także w grobie nr 3 (ryc. 9: 7) na głębokości 0,23–0,26 m. Sposób ułożenia szkieletów można uznać za identyczny, jak w grobie 2 (L. Gabałówna 1958, s. 79). Jedne szczątki należały do osobnika młodego, drugie do osobnika dorosłego (K. Świeżyński 1958, s. 115). Ani w grobie 2, ani w grobie 3 nie odkryto żadnego dodatkowego wyposażenia (K. Jażdżewski 1936, s. 45).

(19) Grób nr 4 (ryc. 9: 6) to grób pojedynczy (szkielet VI). Kości bydłce odkryto na głębokości 0,22–0,30 m. Zwierzę leżało częścią przednią na prawym boku, z głową zwróconą w kierunku zachodnim (L. Gabałówna 1958, s. 79). Grób ten różni się od pozostałych, ponieważ brakuje tylnej części zwierzęcia, co jest faktem trudnym do wytłumaczenia (L. Gabałówna 1958, s. 80). Szkielet bydłocy należał do młodego osobnika o nieokreślonej płci (K. Świeżyński 1958, s. 116). Dodatkowo, pod kośćmi znaleziono 3 niewielkie fragmenty ceramiki (L. Gabałówna 1958, s. 80).

(20) Grób nr 5 (ryc. 9: 10), jak już wspomniano, znajdował się w obrębie jamy nr 346, na północny zachód od grobu 1. Zarejestrowano w nim podwójny pochówek bydłocy (szkielet VII i VIII). Zwierzęta ułożono tak samo, jak w grobie 2 i 3, równolegle do siebie, z łbami w kierunku północno-zachodnim (L. Gabałówna 1958, s. 75). Szkielet VII należał do osobnika płci męskiej w wieku 5,5 lat, a szkielet VIII do osobnika również płci męskiej w wieku 2,5–3,5 lat (K. Świeżyński 1958, s. 117). Dodatkowo na szczątkach nr VII, mniej więcej w połowie ich długości, leżała czaszka i kości psa (L. Gabałówna 1958, s. 75). Określono ją jako należącą do jednego dorosłego osobnika (K. Świeżyński 1958, s. 119). Pod tym samym bydłociem odsłonięto trzy podłużne równoległe kości lub przedmioty rogowe, których nie udało się określić na skutek zniszczenia ich powierzchni (K. Jażdżewski 1936, s. 43). Przy głowach zwierząt odkryto ponadto dwie tarczki kościane z otworami do zawieszenia (ryc. 9: 1, 2; L. Gabałówna 1958, s. 76).

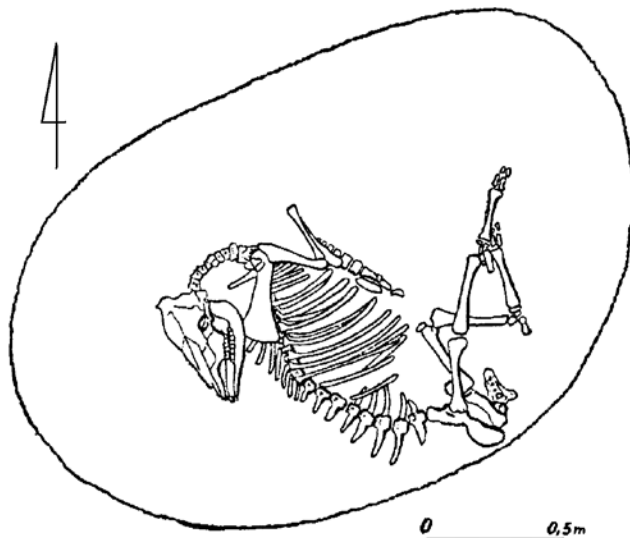
Należy podkreślić, że wśród wszystkich kości bydłoczych nie znaleziono szczątków mózdzien rogowych. Najprawdopodobniej więc zwierzęta, przed złożeniem do grobu, pozbawiane były rogów wraz z mózdzieniami (K. Świeżyński 1958, s. 110). Sposób ułożenia szczątków bydłoczych w poszczególnych grobach wskazuje, że zwierzęta grzebano w całości w pozycji brzuszno-grzbietowej zbliżonej do tej, jaką zwierzę przyjmuje podczas leżenia (K. Świeżyński 1958, s. 109).

(21–22) W obrębie osady kultury amfor kulistych na stanowisku nr 6 w Dobrem, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, odkryto dwa pochówki zwierzęce.

(21) Grób zwierzęcy I (ryc. 10), najpierw oznaczony jako jama nr 2 (którą badacz określił jako jamę odpadkową; K. Jażdżewski 1936, s. 46), miał w planie owalny kształt o wymiarach 2,50×1,60 m, w profilu natomiast kształt nieco klepsydrowaty o głębokości 1,10 m. Wypełnisko stanowiła zbita i jasna próchnica. Szkielet bydłocy znaleziono na głębokości 0,70–0,82 m na warstwie przepalanej gliny. Złożony on został w całości, w porządku anatomicznym, na osi wschód–zachód, z głową skierowaną na zachód i odgiętą do tyłu, z nogami przednimi silnie skurczonymi oraz lewą zadnią lekko zgiętą (K. Jażdżewski 1936a, s. 46). Kości należały do osobnika płci żeńskiej w wieku ok. 3–3,5 lat (K. Świeżyński 1966, s. 271). Dodatkowo w jamie znaleziono fragmenty naczyń (K. Jażdżewski 1936a, s. 48).

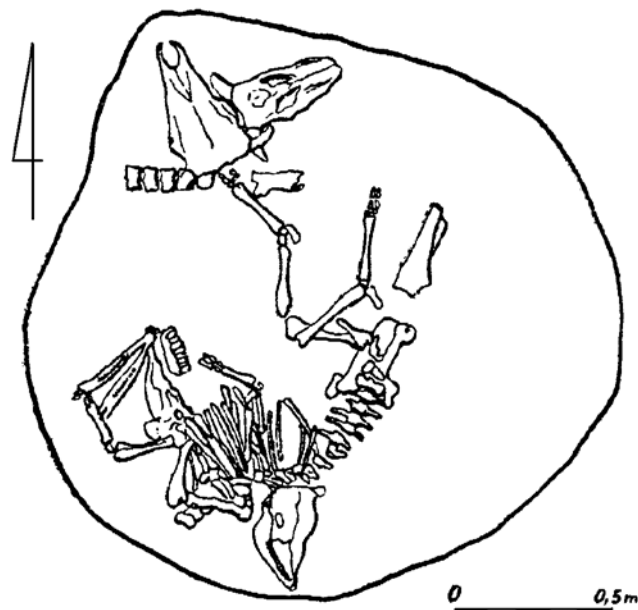
(22) Grób zwierzęcy II (ryc. 11) (również określony przez badacza jako jama odpadkowa; K. Jażdżewski 1936c, s. 138) zarejestrowano ok. 6,5 m na południowy wschód od grobu nr I. Miał w planie prawie okrągły kształt o średnicy ok. 1,90 m. Dno znajdowało się na głębokości ok. 1,10 m. Ok. 0,35–0,65 m pod powierzchnią ziemi zarejestrowano grób zwierzęcy wymieszany (T. Wiślański 1966, s. 181). Odkryto w nim kości bydłce należące do 4 osobników oraz szczątki kozy/owcy i świni (K. Świeżyński 1966, s. 270). Jedno bydło pochowano w całości w kierunku północny wschód – południowy zachód, przy czym głowę odcięto i położono na grzbiecie. Przy jego przednich

kończynach złożono fragmenty drugiego osobnika (w tym czaszkę), a przy tylnich fragmenty osobnika trzeciego i czwartego (w tym także czaszki; T. Wiślański 1966, s. 181). Szkielet nr 1 należał do osobnika w wieku 12–15 miesięcy, szkielet nr 2 do osobnika płci męskiej pochowanego w całości (K. Świeżyński 1966, s. 272), szkielety nr 3 i 4 należały do osobników, z których pochowano jedynie fragmenty (K. Świeżyński 1966, s. 273). Do nich też należą czaszki nr 1 i 3, obie pochodzące od osobników płci męskiej, jednego w wieku 6–9 lat (K. Świeżyński 1966, s. 273), a drugiego 2,5–3 lat. Szczątki kozy/

Ryc. 10. Dobre st. 6, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, grób zwierzęcy nr I. Pochówek bydłocy kultury amfor kulistych (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 10. Dobre, Fst. 6, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Radziejów, Tierbestattung Nr. I. Rindbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach T. Wiślański 1966)

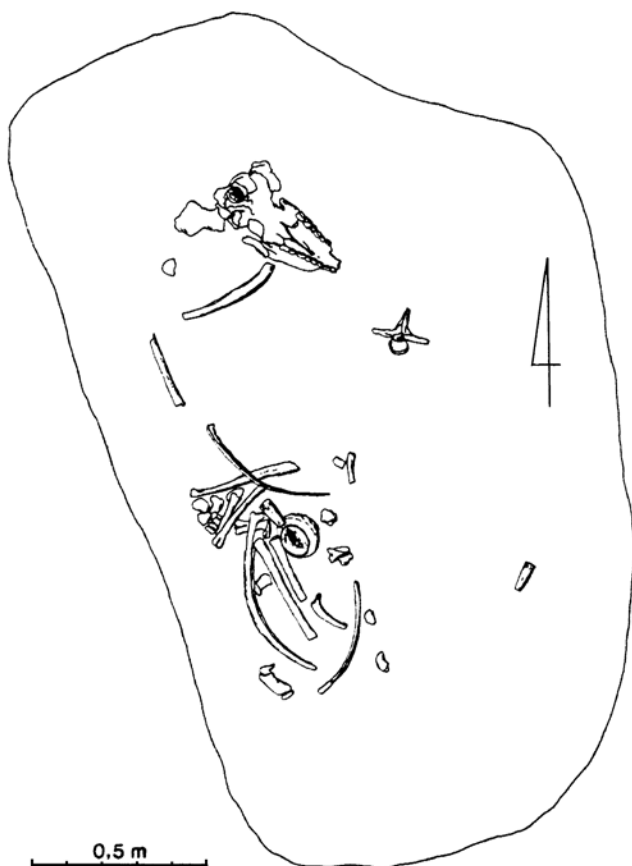
Ryc. 11. Dobre st. 6, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, grób zwierzęcy nr II. Pochówek bydłocy kultury amfor kulistych (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 11. Dobre Fst. 6, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Radziejów, Tiergrab Nr. II. Rinderbestattung (nach T. Wiślański 1966)

/owcy należały do dorosłego osobnika pochowanego w całości. Ponadto, w jamie odkryto jeszcze 3 fragmenty kości świni (K. Świeżyński 1966, s. 274), fragmenty naczyń oraz 2 szydelka i 2 dłutka kościane (T. Wiślański 1966, s. 181).

(23) Na stanowisku nr 6 w Husynnem-Kolonii, woj. lubelskie, pow. Hrubieszów, odkryto grób zwierzęcy (ryc. 12) kultury amfor kulistych. Obiekt posiadał w planie kształt zbliżony do nieregularnego czworokąta o wymiarach 2,50×1,00–1,50 m, zorientowanego osią dłuższą w przybliżeniu na linii północ–południe. W zachodniej części jamy odsłonięto niekompletny szkielet bydłący (J. Ścibior, A. Kokowski, W. Koman 1991, s. 91). Kości leżały w układzie zaburzonym, tworząc skupienie wydłużone w kierunku północ–południe. Czaszka była wyraźnie odsunięta na północ od pozostałych kości i skierowana przodem w kierunku południowego wschodu. Układ oraz skład materiału kostnego sugerują, że zwierzę złożono do grobu w czterech częściach: głowę (najprawdopodobniej bez żuchwy), klatkę piersiową oraz części tylnych kończyn. Szkielet należał do dorosłego osobnika w wieku 15–18 miesięcy (M. Wolan, A. Nadachowski 1991, s. 113). Dodatkowo, w grobie odkryto: fragmenty misy, 2 siekiarki czworosieczne (jedna z krzemienia pasiastego, druga z wołyńskiego) oraz wrzecionowate ostrze dwustronne (J. Ścibior, A. Kokowski, W. Koman 1991, s. 91).

(24) Na stanowisku Inowrocław-Szymborze, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Inowrocław, obok dwóch grobów ludzkich kultury amfor kulistych odkryto pochówek zwierzęcy. W grobie nr II zarejestrowano szkielet bydłący (T. Wiślański 1966, s. 147). Zwierzę najprawdopodobniej zostało pogrzebane w całości, w porządku anatomicznym. Brak informacji o dodatkowym wyposażeniu.

Ryc. 12. Husynne-Kolonia st. 6, woj. lubelskie, pow. Hrubieszów, grób nr 2. Pochówek bydłący kultury amfor kulistych (wg J. Ścibior et al. 1991)

Abb. 12. Husynne-Kolonia, Fst. 6, Wojewodschaft Lublin, Kreis Hrubieszów, Grab Nr. 2. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach J. Ścibior et al. 1991)

(25–26) Na stanowisku w Jordanowie Śląskim, woj. dolnośląskie, pow. Dzierżoniów, odkryto dwa pochówki zwierzęce należące do kultury amfor kulistych.

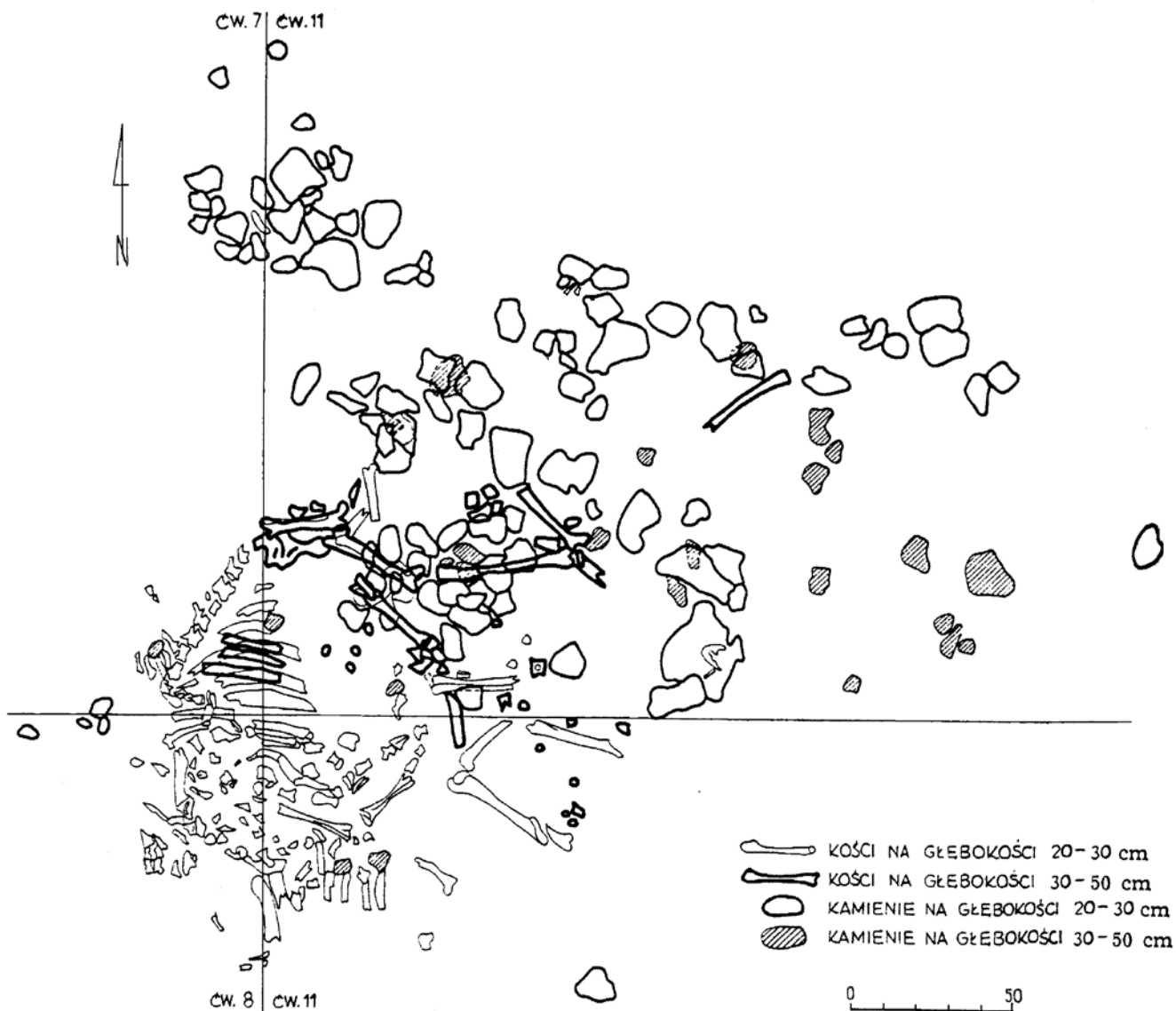
(25) Jama III posiadała owalny kształt o średnicy ok. 1,60 m i głębokości 0,80 m (T. Sulimski 1959, s. 354). Otoczona była obstawą kamienną, a dno tworzyła warstwa drobnych krzemieni. W północnej części obiektu znaleziono fragmenty szkieletu bydłącego. W środku znajdował się kręgosłup z żebrami, po jednej stronie czaszka, a po drugiej kości kończyn. W części południowej jamy zarejestrowano szkielet owcy w takim samym porządku. Świadczy to, że zwierzęta przed złożeniem do grobu zostały poćwiartowane, jednak ułożone mniej więcej w porządku anatomicznym. Szczątki bydłące należały do osobnika młodego. Dodatkowo między szkieletami odkryto kamień do gładzenia (L. Gabałówna 1958, s. 68).

(26) W jamie V znaleziono szkielet bydłący, który ułożony był na lewym boku ze zgiętymi kończynami. Łeb z wyłamanymi rogami zalegał oddzielnie, poprzecznie do tułowia zwierzęcia. Na żebrach oraz pod kręgami szyjnymi znaleziono dwie czaszki psów. Na głowie złożono całego psa bez czaszki. Nad nim, między kamieniami, ułożono głowę ok. ośmioletniego dziecka, wokół której znaleziono kilka kości ludzkich bez wyraźnego związku w układzie. Pod jamą znajdowała się druga jama otoczona obstawą kamienną. Zarejestrowano w niej dużą ilość kości zwierzęcych należących do świni, owcy, dzikiej świni. Niektóre z nich tworzyły fragmenty szkieletów, jednak większość zalegała bezwładnie. Na kamieniach tworzących obstawę jamy, w czterech przeciwnych punktach, odkryto cztery czaszki psów, zwrócone pyskami na zewnątrz (L. Gabałówna 1958, s. 65).

(27) Na stanowisku A w Klementowicach, woj. lubelskie, pow. Puławy, odkryto przypadkowo jeden grób ludzko-zwierzęcy należący do kultury amfor kulistych. Jama grobowa miała kształt prostokątny, a jej długość wynosiła 2,80 m. Ośią dłuższą zorientowana była w kierunku wschód–zachód. Posiadała nasyp oraz obstawę z kamieni wapiennych, która jednak uległa silnemu zniszczeniu wskutek orki. W jamie grobowej stwierdzono ślady ognisk. Świadczą o tym plamy ciemnej ziemi, węgle drzewne oraz ślady przepalenia na kościach zwierzęcych. Szczątki ludzkie odkryto w zachodniej części grobu (skurczone na boku z głową na wschód wyposażone w siekierkę krzemienną oraz naczynie). Natomiast we wschodniej części, ok. jednego metra od szkieletu ludzkiego, znajdowały się, częściowo rozwleczone, szkielety dwóch bydłąt. W pobliżu kości zwierzęcych, od strony zachodniej, znaleziono trzy naczynia: dwa znacznych rozmiarów oraz czarkę (S. Nosek 1967, s. 215).

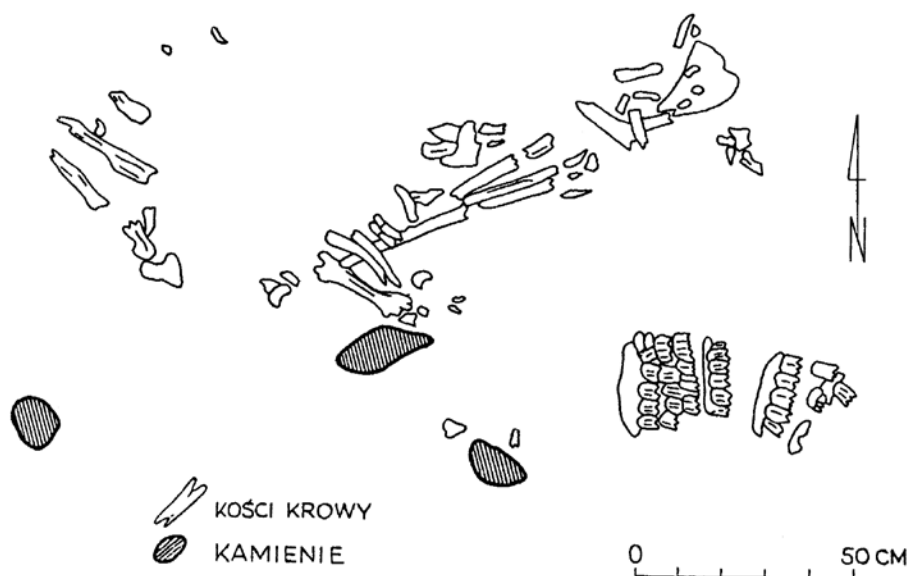
(28) Na stanowisku nr XV w Klementowicach, woj. lubelskie, pow. Puławy, odkryto grób ludzko-zwierzęcy nr 1 (ryc. 13) należący najprawdopodobniej do kultury amfor kulistych. Jednak możliwe jest, że stanowi on pozostałość po ludności kultury pucharów lejkowatych.

Jama grobowa, rozwleczona i częściowo zniszczona, o wymiarach 3,40×3,00 m miała nieregularny kształt, pierwotnie zapewne czworokątny lub owalny. Przykryta była pokrywą kamienną, która najprawdopodobniej zalegała nad całą zawartością grobu. Kości ludzkie oraz zwierzęce odkryto na głębokości 0,20–0,50 m. Według ekspertyzy antropologicznej przeprowadzonej przez dr A. Wiercińską, szczątki ludzkie należały do dwóch osobników: dziecka w wieku ok. 3 lat oraz kobiety w wieku powyżej 25 lat. Z układu nielicznie zachowanych kości można przypuszczać, że zmarłych pochowano w północnej części grobu i ułożono w kierunku wschód–zachód (A. Uzarowiczowa 1972, s. 279). Natomiast szczątki bydłące, należące do dwóch osobników, ułożone były przednimi częściami ciała w kierunku południowym, na boku, równolegle do siebie i stykając się kończynami (A. Uzarowiczowa 1972, s. 280). Prawdopodobnie włożono je do grobu tak, że częściowo zachodziły na ciało dziecka i kobiety (A. Uzarowiczowa 1972, s. 279). Zwraca uwagę fakt, iż zwierzęta pochowano bez głów. Szczątki zwierzęce pochodziły od dwóch młodych osobników bydła płci żeńskiej (A. Lasota 1972, s. 293). Wśród ich kości znaleziono fragment grotu wykonanego z rogu sarny, a tuż obok 35 fragmentów naczyń oraz krzemieni (A. Uzarowiczowa 1972, s. 280).

Ryc. 13. Klementowice st. XV, woj. lubelskie, pow. Puławy, grób nr 1. Pochówek ludzko-bydłęcy kultury amfor kulistych (wg A. Uzarowiczowa 1972)

Abb. 13. Klementowice, Fst. XV, Wojewodschaft Lublin, Kreis Puławy, Grab Nr. 1. Menschen-Rindbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach A. Uzarowiczowa 1972)

Ryc. 14. Klementowice st. VII, woj. lubelskie, pow. Puławy, grób zwierzęcy nr I. Pochówek bydłęcy kultury amfor kulistych (wg A. Uzarowiczowa 1975)

Abb. 14. Klementowice, Fst. VII, Wojewodschaft Lublin, Kreis Puławy, Tierbestattung Nr. I. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach A. Uzarowiczowa 1975)

(29–30) Na stanowisko nr VII w Klementowicach, woj. lubelskie, pow. Puławy, odkryto dwa groby zwierzęce należące do kultury amfor kulistych.

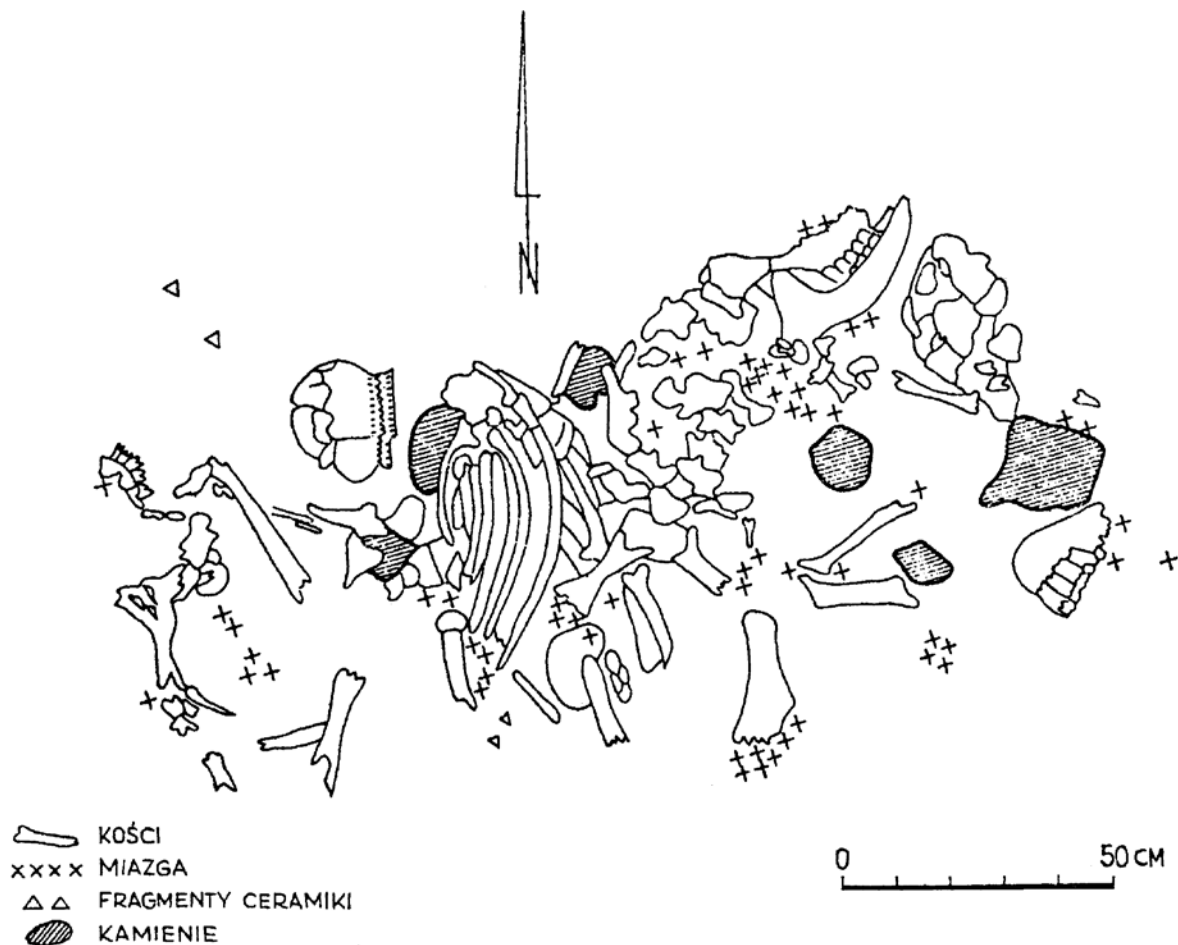
(29) Szczątki zwierzęce z grobu 1 (ryc. 14) znajdowały się w jamie częściowo przykrytej dwoma warstwami kamieni, które jednak nie znajdowały się nad samym szkieletem zwierzęcia. Jama ta w planie miała kształt owalny o maksymalnych wymiarach 3,00×2,40 m oraz o głębokości 0,55 m. Usytuowana była w kierunku wschód–zachód. Wypełnisko stanowiła ziemia koloru rdzawoszarego, jaśniejsza w głębszych partiach. Kości bydłace, które odkryto na głębokości 0,25–0,40 m, ułożone były w kierunku wschód–zachód (A. Uzarowiczowa 1975, s. 192). Więcej szczegółów trudno ustalić, ponieważ kości były bezładnie przemieszane (A. Uzarowiczowa 1975, s. 200). Szczątki bydłęcia, należące do młodego osobnika płci żeńskiej, pochowano w całości bez mózdzienia. Trudno określić, czy zwierzę zostało poćwiartowane ze względu na mocno pokruszony i słabo zachowany materiał kostny (A. Lasota 1975, s. 206). W skład inwentarza grobu wchodziło: 14 drobnych fragmentów brzuśców naczyń oraz 1 fragment wióra z krzemienia czekoladowego (A. Uzarowiczowa 1975, s. 192).

(30) Grób 2 (ryc. 15) odkryto ok. 25 m na południowy zachód od grobu 1. Szczątki zwierzęce znajdowały się w jamie przykrytej trzema warstwami kamieni. Na poziomie warstwy trzeciej, na głębokości 0,55 m wystąpił zarys ciemnobrunatnej ziemi o wymiarach 1,70×1,90 m. Pod warstwami kamieni, na głębokości 0,6–1,0 m, znaleziono kości bydłace. Spoczywały one na dnie wyłożonym płaskimi bryłami wapiennymi (A. Uzarowiczowa 1975, s. 193). Szkielety ułożone były w kierunku wschód–zachód, nogami na zachód, łbami w kierunku wschodnim i najprawdopodobniej równoległe do siebie

(A. Uzarowiczowa 1975, s. 200). Szczątki należały do trzech bydłat: 1 cielaka o nieokreślonej płci, 1 młodego osobnika płci żeńskiej oraz 1 starszego osobnika płci męskiej. Pochowano je w całości bez mózdzienia (A. Lasota 1975, s. 206). Dodatkową zawartość grobu stanowiły: żuchwa młodej świni oraz znaleziona w pobliżu żeber zwierzęcych, w części zachodniej grobu, czarka kulista zdobiona ornamentem stempelkowym (A. Uzarowiczowa 1975, s. 193).

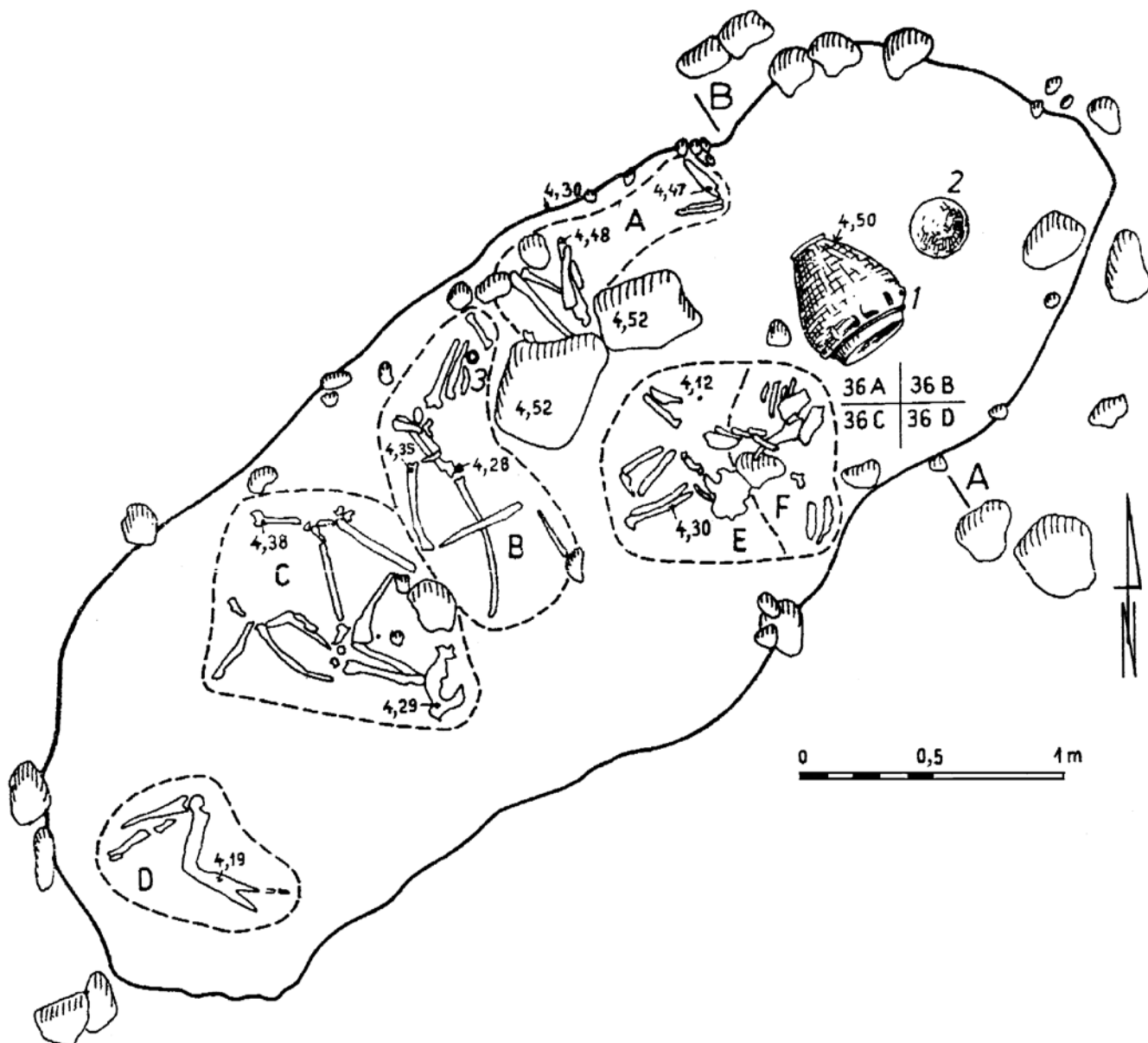
(31) Na stanowisku nr 1 w Kolonii Dębicach, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, obok grobu megalitycznego kultury amfor kulistych, odkryto cząstkowy pochówek zwierzęcy. W jamie pochowano przednią część bydłęcia, zwróconą głową w kierunku zachodnim, z podkurczonymi przednimi kończynami. Tuż obok łba znajdowały się trzy wielkie głazy (K. Jażdżewski 1936a, s. 47). Kości należały do osobnika płci męskiej w wieku ok. 3 lat (K. Świeżyński 1966, s. 274). Dodatkowo w obiekcie znaleziono fragmenty ceramiki (K. Jażdżewski 1936a, s. 47).

(32) Na terenie osady kultury amfor kulistych na stanowisku nr 13 w Kruszy Zamkowej, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Inowrocław, odkryto cząstkowy pochówek zwierzęcy (ryc. 16). Zlokalizowano go przy północno-wschodnim skraju osiedla. Posiadał owalny zarys o wymiarach 4,8×1,9 m. Dłuższą osią zorientowany był w kierunku południowy zachód – północny wschód. Grób otoczono obstawą kamienną. W części północno-wschodniej jamy zarejestrowano ślady ogniska. W części południowo-zachodniej obiektu znaleziono kości kończyn sześciu bydłat (A. Koško 1989, s. 24). Należały one do dwóch krów w wieku ok. 2 lat, trzech krów w wieku ok. 4 lat oraz jednego buhaja w wieku 2–2,5 lat. Nieliczne fragmenty kości czaszki i zęby znalazły się w jamie najprawdopodobniej przypadkowo (M. Sobociński

Ryc. 15. Klementowice st. VII, woj. lubelskie, pow. Puławy, grób zwierzęcy nr 2. Pochówek bydłęcia kultury amfor kulistych (wg A. Uzarowiczowa 1975)

Abb. 15. Klementowice, Fst. VII, Wojewodschaft Lublin, Kreis Puławy, Tiergrab Nr. 2. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach A. Uzarowiczowa 1975)

Ryc. 16. Krusza Zamkowa st. 13, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Inowrocław. Pochówek bydłocy kultury amfor kulistych (wg A. Koško 1989)
 Abb. 16. Krusza Zamkowa, Fst. 13, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Inowrocław. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur
 (nach A. Koško 1989)

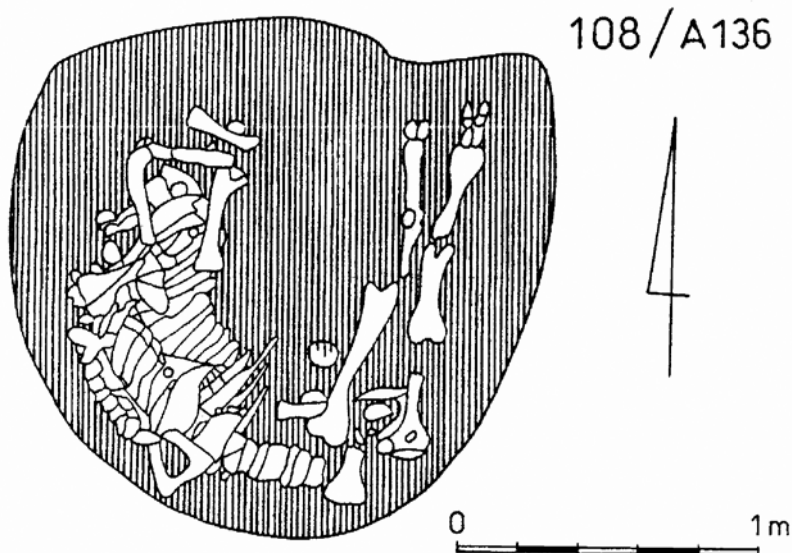
1989, s. 232). Dodatkowo w grobie odkryto misę i amforę (w części północno-wschodniej) oraz przęślik (w części południowo-zachodniej; A. Koško 1989, s. 26).

(33–36) W obrębie osady na stanowisku nr 1 w Kuczkowie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, odkryto cztery pochówki zwierzęce kultury amfor kulistych.

(33) Obiekt A136 (ryc. 17) odsłonięto na głębokości 0,5 m. W planie był w kształcie zbliżonym do okręgu o maksymalnej średnicy ok. 1,85 m. W profilu jama miała płaskodenny przekrój o głębokości 0,16 m. Wypełnisko stanowiło czarna próchnica zmieszana z gliną (M. Szmyt 2000, 175). W jamie znaleziono cały szkielet bydłocy, w porządku anatomicznym. Zwierzę ułożone było na lewym boku, z głową skierowaną na zachód i kręgosłupem intencjonalnie wygiętym po okręgu – na kształt jamy. Szczątki bydłocy należały do osobnika płci męskiej w wieku 3–4 (5) lat (D. Makowiecki, M. Makowiecka 2000, s. 365). Dodatkowo w obiekcie zarejestrowano: ponad 1000 fragmentów ceramiki (w tym 781 kultury amfor kulistych), 25 bryłek polepy, 1 rozcieracz i 4 krzemienie (M. Szmyt 2000, s. 175).

(34) Obiekt A148 to owalna jama o wymiarach 3,7×1,58 m, z nieckowatym profilem, o głębokości 0,8 m. W jamie znaleziono częściowo zachowany szkielet bydłocy (M. Szmyt 2000, s. 175). Z wyniku analizy archeozoologicznej można jednak przypuszczać, że zwierzę złożono w całości, a brak pozostałych elementów kostnych wynika z procesów podepozycyjnych. Szczątki należały do osobnika o nieokreślonej płci w wieku 3,5–5 lat (D. Makowiecki, M. Makowiecka 2000, s. 366). Ponadto, w jamie odkryto: bardzo liczną ceramikę (w tym 849 fragmentów kultury amfor kulistych) oraz kilka grudek grudek polepy (M. Szmyt 2000, s. 175).

(35) Jama C2 (ryc. 18) miała dwuczłonową, „ósemkową” formę o maksymalnej długości 2,34 m i szerokości ok. 0,5–1,0 m. Zorientowana była w kierunku północny wschód – południowy zachód. Jej część mniejsza, północno-wschodnia, miała nieckowaty profil i dno na głębokości 0,18 m (M. Szmyt 2000, s. 175). Szczęć południowo-zachodnia była w przekroju płaskodenna o głębokości 0,05 m. Wypełnisko całego obiektu stanowiła glina zawierająca domieszkę czarnej próchnicy. Szkielet bydłocy odkryto z części południowo-zachodniej

Ryc. 17. Kuczkowo st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, obiekt nr A136. Pochówek bydłcy kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 2000)

Abb. 17. Kuczkowo, Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Mogilno, Objekt Nr. A136. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach M. Szmyt 2000)

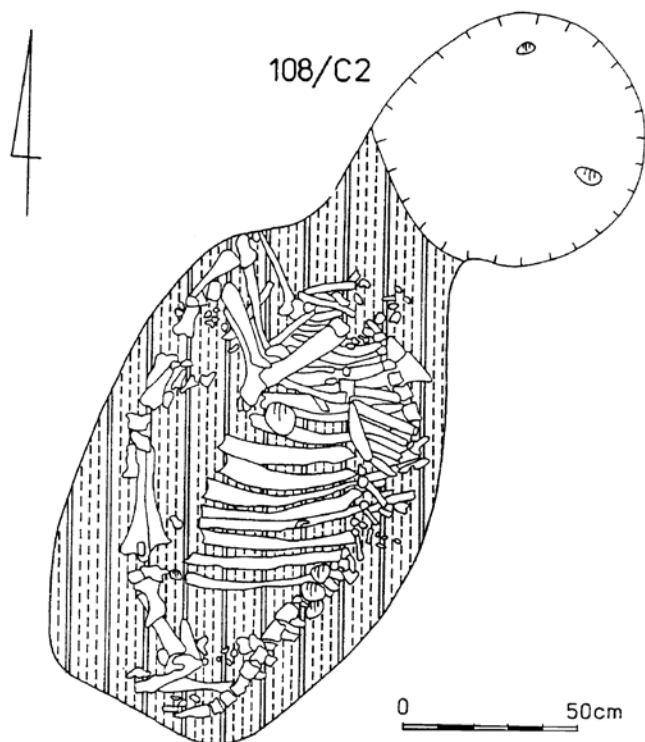
(M. Szmyt 2000, s. 176). Złożony został w całości, w porządku anatomicznym. Brak jednak czaszki wraz z żuchwą, a także I i II kręgu szyjnego. Może to wynikać z faktu, że szczątki zostały uszkodzone przez młodszy wkop zlokalizowany w części północno-wschodniej, właśnie w okolicy odcinka szyjnego szkieletu (D. Makowiecki, M. Makowiecka 2000, s. 366). Zwierzę ułożone było na prawym boku, z głową w kierunku północno-wschodnim oraz takim układem kończyn piersiowych i miednicznych, że ich dalsze końce tworzyły zamknięty układ, zgodny z kształtem jamy (M. Szmyt 2000, s. 176). Szczątki bydłce należały do osobnika płci męskiej w wieku 2,5–3 lat (D. Mako-

wiecki, M. Makowiecka 2000, s. 366). Dodatkowo, w jamie odkryto: 9 fragmentów ceramiki, 10 kamieni, 5 łuków oraz 4 bryły wapienia jurajskiego (M. Szmyt 2000, s. 176).

(36) Obiekt A132 o owalnym kształcie i wymiarach ok. 2,0×1,3 m, zarejestrowano na głębokości 0,5 m. Dłuższą osią zorientowany był w kierunku północ-południe. Wypełnisko stanowiła czarna próchnica (M. Szmyt 2000, s. 176). W jamie odkryto szkielet owcy, złożonej najprawdopodobniej w całości, w porządku anatomicznym. Brak śladów cięcia lub kawałkowania kości, co świadczyłoby o jego niepokonsumpcyjnym charakterze. Szczątki należały do osobnika płci żeńskiej w wieku 3–4 lat (D. Makowiecki, M. Makowiecka 2000, s. 369). Dodatkowo, w obiekcie znaleziono: 161 fragmentów innych zwierząt o charakterze pokonsumpcyjnym, 39 fragmentów ceramiki (w tym 19 kultury amfor kulistych) oraz 2 bryły polepy (M. Szmyt 2000, s. 176).

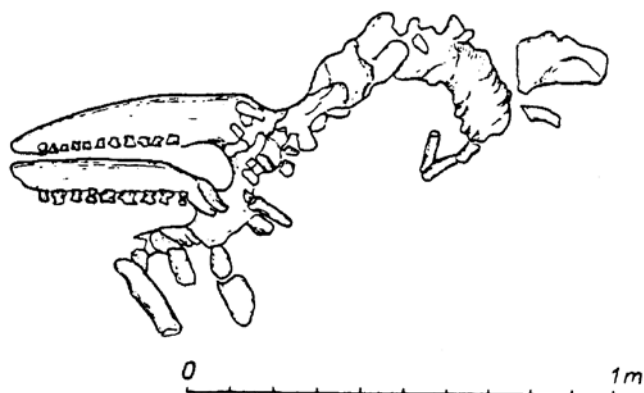
(37–38) Na stanowisku Kurzątkowice, woj. dolnośląskie, pow. Oława, na cmentarzysku ciałopalnym kultury amfor kulistych odkryto dwa pochówki ludzko-zwierzęce.

(37) Grób nr 1 (ryc. 19) miał w planie lekko nieregularny owalny zarys o wymiarach 1,30×0,80 m, który uchwycono na głębokości 0,35 m. W profilu posiadał zarys nieckowaty. Dłuższą osią zorientowany był w kierunku północ-południe. Wypełnisko stanowił przepalony

Ryc. 18. Kuczkowo st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, obiekt nr C2. Pochówek bydłcy kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 2000)

Abb. 18. Kuczkowo, Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Mogilno, Objekt Nr. C2. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach M. Szmyt 2000)

Ryc. 19. Kurzątkowice, woj. dolnośląskie, pow. Oława, grób nr 1. Pochówek bydłcy kultury amfor kulistych (wg W. Wojciechowski 1967)

Abb. 19. Kurzątkowice, Wojewodschaft Niederschlesien, Kreis Oława, Grab Nr. 1. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach W. Wojciechowski 1967)

piasek barwy od żółtej po ceglastą, tworząc skupisko w centralnej części obiektu. W partiach bocznych wystąpiła czarna próchnica przemieszana z przepalonym piaskiem. W jamie zarejestrowano przepalone kości ludzkie, rozproszone w pionie i poziomie. W zachodniej części grobu, na głębokości 0,68 m znaleziono czaszkę i fragmenty szkieletu zwierzęcego (najprawdopodobniej bydłęcia) z bardzo słabymi śladami przepalenia. Dodatkowo, obok kości odkryto pojedyncze węgle drzewne, oraz fragmenty ceramiki (W. Wojciechowski 1967, s. 12).

(38) Grób nr 6 (ryc. 20) miał w planie kształt nieregularnego owalu o wymiarach 1,5×0,8 m, natomiast profil w kształcie nieckowatym o głębokości ok. 0,45 m. Dłuższa oś obiektu zorientowana była w kierunku północ-południe. Zawierał on nieliczne przepalone kości ludzkie (W. Wojciechowski 1967, s. 15). Od wschodu bezpośrednio przy jamie grobowej odkryto nie spalony szkielet bydłęcia. Obiekt został silnie zniszczony przez orkę, jednak można przypuszczać, że osobnika pochowano w całości w porządku anatomicznym. Dodatkowo, przy kościach zwierzęcych znaleziono duży fragment naczynia (W. Wojciechowski 1967, s. 17).

(39) Na stanowisku w Malicach, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, odkryto pochówek zwierzęcy kultury amfor kulistych oznaczony jako jama 31. Znajdował się on ok. 2 m na wschód od grobu ludzkiego należącego do tej samej kultury. Obiekt był prostokątną płytką jamą o wymiarach 1,6×1,3 m, usytuowaną w kierunku wschód-zachód. Kości zwierzęce zarejestrowano na głębokości ok. 0,5 m. Wypełniały one całe wnętrze jamy. Szczątki zwierzęce pochodziły z kilku osobników, niektóre z nich leżały w porządku anatomicznym, jednak większość rozrzucona była w sposób beładny w obrębie grobu. Dodatkowo wśród kości odkryto niewielkie obustronne ostrze kościane (podobne do znalezionej w grobie ludzkim). Nie stwierdzono natomiast żadnego materiału ceramicznego (J. Kamieńska 1964, 32).

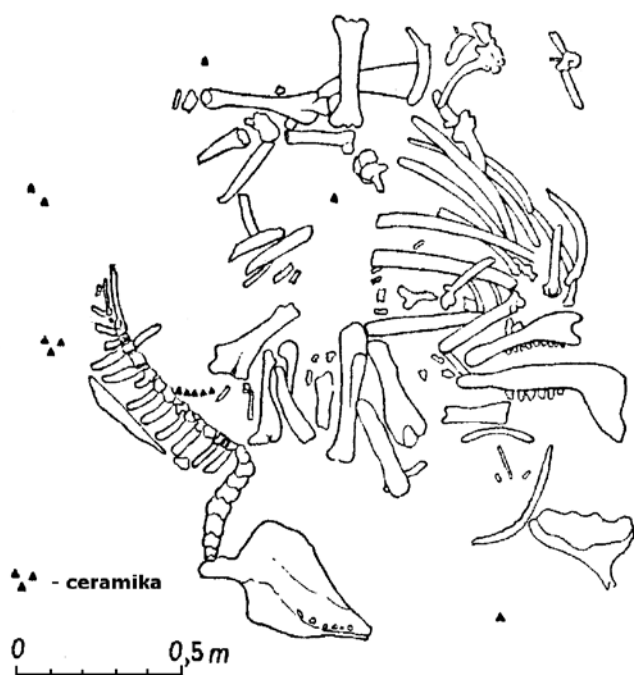
(40-43) W obrębie osady kultury amfor kulistych, na stanowisku nr 1 w Mierzanowicach, woj. świętokrzyskie, pow. Opatów, odkryto trzy pochówki zwierzęce oraz jeden bardzo prawdopodobny.

(40) Grób zwierzęcy nr 1 (ryc. 21) miał w planie kształt nieregularnego prostokąta o wymiarach ok. 2,5×1,3 m. Dłuższą osią zorientowany był wzdłuż kierunku północny wschód – południowy zachód. W profilu posiadał nieckowaty kształt o głębokości ok. 1,1 m. Wypełnisko w górnej części jamy stanowiła ziemia barwy ciemnobrunatnej, natomiast na dnie wyodrębniła się wyraźna warstwa przepalonego lessu koloru ceglatego. Na głębokości pomiędzy 0,6–0,8 m odkryto szkielet bydłęcia. Złożono go w całości, w porządku anatomicznym, na lewym boku z podkurczonymi kończynami oraz z głową w kierunku północnego wschodu. Dodatkowo w obiekcie znaleziono: drobne fragmenty ceramiki oraz niewielkie odłupki z krzemienia pasiastego i czekoladowego (A. Gardawski, J. Miśkiewicz 1958, s. 325).

(41) Drugi szkielet bydłęcia pochodzi z jamy nr 1, odległej o ok. 20 m na zachód od grobu bydłęcia nr 1. Obiekt ten również miał w planie kształt zbliżony do prostokąta o wymiarach ok. 5,0×2,0 m. Zorientowany był w kierunku północny wschód – południowy zachód. Szczątki bydłęcia, zachowane tylko we fragmentach, zarejestrowano w południowej części jamy. Osobnika złożono w porządku anatomicznym, na prawym boku z głową skierowaną na południowy zachód (A. Gardawski, J. Miśkiewicz 1958, s. 325). Ponadto w jamie odkryto pantofelkowaty wisiołek kościany (A. Gardawski, J. Miśkiewicz 1958, s. 327).

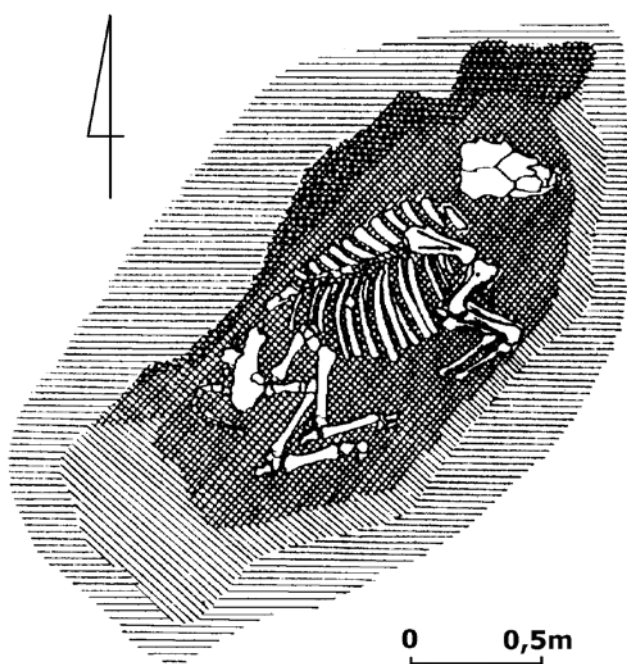
(42) Jama nr 189 miała w planie kolistą zarys o średnicy ok. 2 m. Na głębokości 2,1 m odkryto szkielet bydłęcia. Osobnik złożony został na prawym boku z głową odgiętą do tyłu. Dodatkowo w obiekcie znaleziono: kilka kości innych zwierząt (świni, owcy, psa), 30 fragmentów naczyń, 40 grudek polepy, półwytwór siekierzy czworosiennej z krzemienia pasiastego, 18 odłupków z krzemienia pasiastego, świecichowskiego i czekoladowego, kilka kawałków kamienia narzutowego oraz fragment rogu jelenia ze śladami obróbki (B. Balcer 1963, s. 108).

(43) Pochówkiem zwierzęcym najprawdopodobniej możemy również nazwać jamę nr 206. Znaleziono w niej czaszkę oraz mnóstwo kości psa, możliwe, że nawet cały szkielet. Dodatkowo w obiek-

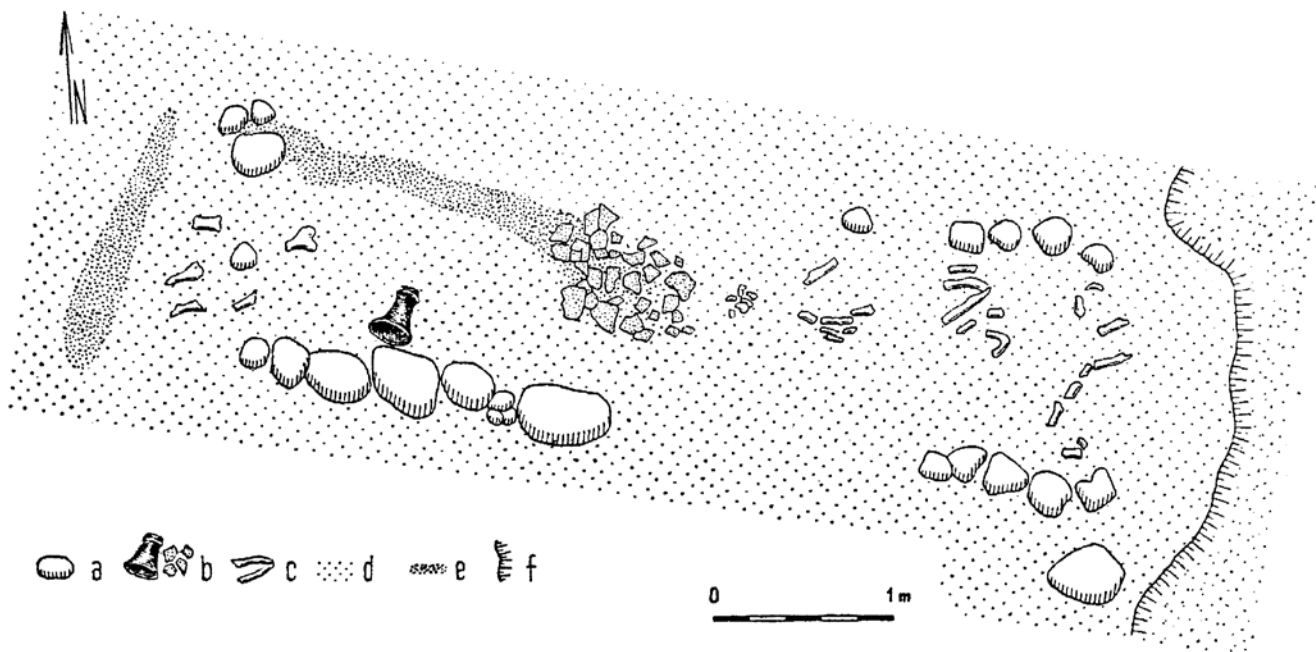
Ryc. 20. Kurzątkowice, woj. dolnośląskie, pow. Oława, grób nr 6. Pochówek bydłęcia kultury amfor kulistych (wg W. Wojciechowski 1967)

Abb. 20. Kurzątkowice, Wojewodschaft Niederschlesien, Kreis Oława, Grab Nr. 6. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach W. Wojciechowski 1967)

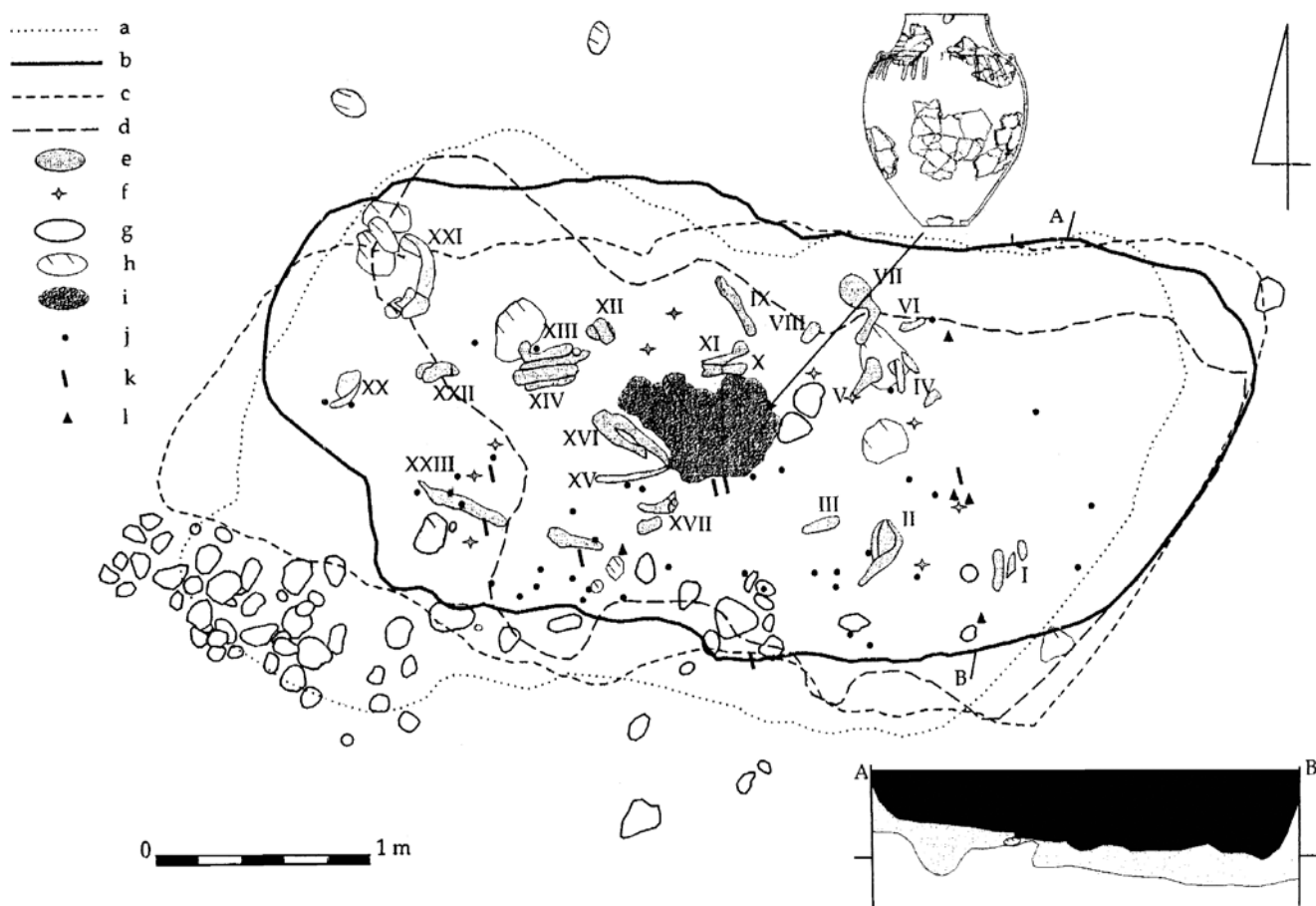
Ryc. 21. Mierzanowice st. 1, woj. świętokrzyskie, pow. Opatów, grób zwierzęcy nr 1. Pochówek bydłęcia kultury amfor kulistych (wg A. Gardawski i J. Miśkiewicz 1958)

Abb. 21. Mierzanowice Fst. 1, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Opatów, Tiergrab Nr. 1. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach A. Gardawski und J. Miśkiewicz 1958)

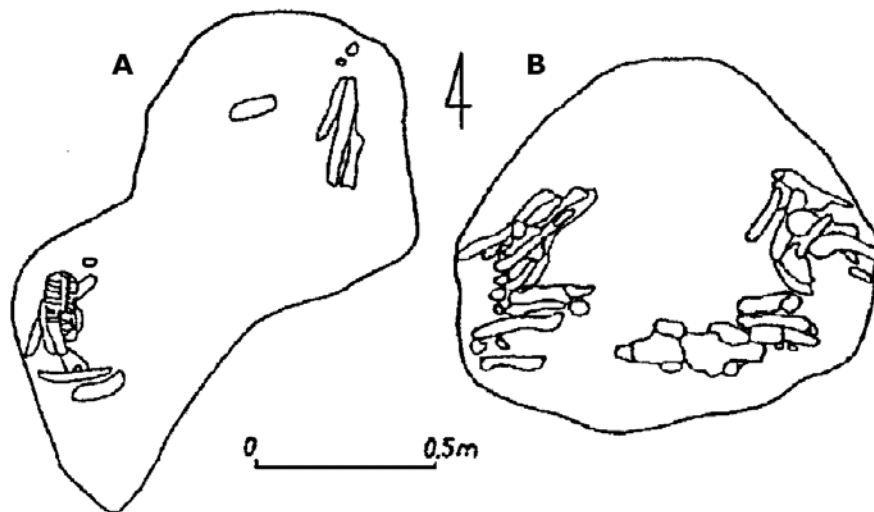
Ryc. 22. Opatowice st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, obiekt nr 1. Pochówek bydłący kultury amfor kulistych (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 22. Opatowice Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Radziejów, Objekt Nr. 1. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach T. Wiślański 1966)

Ryc. 23. Opatowice st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, obiekt nr 38. Pochówek bydłący kultury amfor kulistych (wg A. Koško et al. 2007)

Abb. 23. Opatowice Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Radziejów, Objekt Nr. 38. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach A. Koško et al. 2007)

Ryc. 24. Opatowice st. 36, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, A – obiekt nr 101A, B – obiekt nr 123. Pochówki bydłce kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 1996)

Abb. 24. Opatowice Fst. 36, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Radziejów, A – Objekt Nr. 101A, B – Objekt Nr. 123. Rinderbestattungen der Kugelamphoren Kultur (nach A. Szmyt 1996)

cie zarejestrowano: kilka kości innych zwierząt (świni, krowy, kozy/owcy), fragment amfory oraz 50 innych drobnych fragmentów naczyń oraz połowę płyty granitowej do polerowania i gładzenia (B. Balcer 1963, s. 111).

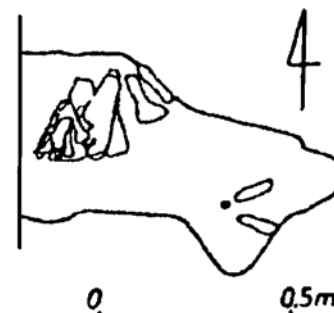
(44–50) W miejscowości Opatowice, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, odkryto siedem pochówków zwierzęcych, w tym trzy cząstkowe, należące do kultury amfor kulistych.

(44) Na stanowisku nr 1 znaleziono dwa cząstkowe pochówki zwierzęce. Jama grobowa nr 1 (ryc. 22) miała w planie prostokątny kształt o wymiarach ok. 5,5×1,5 m. Zorientowana była wzdłuż osi wschód–zachód z lekkim odchyleniem na południe. Posiadała ona obstawę ze średniej wielkości kamieni, zachowaną jedynie w kilku fragmentach (L. Gabałówna 1959, s. 28). W obiekcie zarejestrowano kości bydłce należące do kilku osobników. Większość z nich znajdowała się we wschodniej części obiektu. Nie stanowiły żadnego wyraźnego układu, tworzyły kilka mniejszych skupień (L. Gabałówna 1959, s. 30). Dodatkowo w południowo-zachodniej części grobu odkryto ułamki bębna glinianego, a w części środkowej duże fragmenty amfory (L. Gabałówna 1959, s. 28).

(45) Jama nr 38 (ryc. 23) miała kształt wydłużonego owalu o wymiarach 4,60×2,00–2,30 m. Zorientowana była dłuższą osią w kierunku wschód–zachód. Profil miał nieregularny przebieg, z tendencją do wypłaszczenia w warstwie przydennej. Grób posiadał obstawę kamienną, która uległa silnemu zakłóceniu. Można jednak przypuszczać, że przy południowej ścianie jamy umieszczono kamienie mniejsze, a w części środkowej i zachodniej – kamienie większe (A. Koško et al. 2007, s. 267). W jamie odkryto szczątki bydłce należące do co najmniej 3 osobników. Najprawdopodobniej tusze zwierzęce rozdzielono, a następnie włożono do grobu, zachowując porządek anatomiczny, jedynie wybrane części: kończyny przednie i tylne oraz co najmniej dwie głowy. Wszystkie zwierzęta były w wieku powyżej 3,5 lat. Tylko w jednym przypadku udało się określić płeć, był to samiec (A. Koško et al. 2007, s. 272). Dodatkowo w centralnej części obiektu znaleziono fragmenty dużego garnka (A. Koško et al. 2007, s. 271).

(46) Obiekt nr 64 na stanowisku nr 3 miał w planie owalny kształt. Zarejestrowano w nim najprawdopodobniej cały szkielet bydłcy. Brak dokładniejszych danych. Dodatkowo w jamie znaleziono fragmenty ceramiki (A. Koško 1991, s. 89).

(47) W obrębie osady na stanowisku nr 35 w obiekcie nr 34 odkryto pochówek bydłcy. Osobnika złożono w całości, najprawdopodobniej w porządku anatomicznym. Szkielet należał do bydłcia płci

Ryc. 25. Opatowice st. 36, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, obiekt nr 67. Pochówek bydłcy kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 1996)

Abb. 25. Opatowice Fst. 36, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Radziejów, Objekt Nr. 67. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach A. Szmyt 1996)

męskiej w wieku 9–11 lat. Brak dokładniejszych informacji (M. Szmyt 2006 za inf. ustną D. Makowiecki, s. 4).

W obrębie osady na stanowisku nr 36 odkryto trzy groby bydłce (M. Szmyt 2006, s. 4).

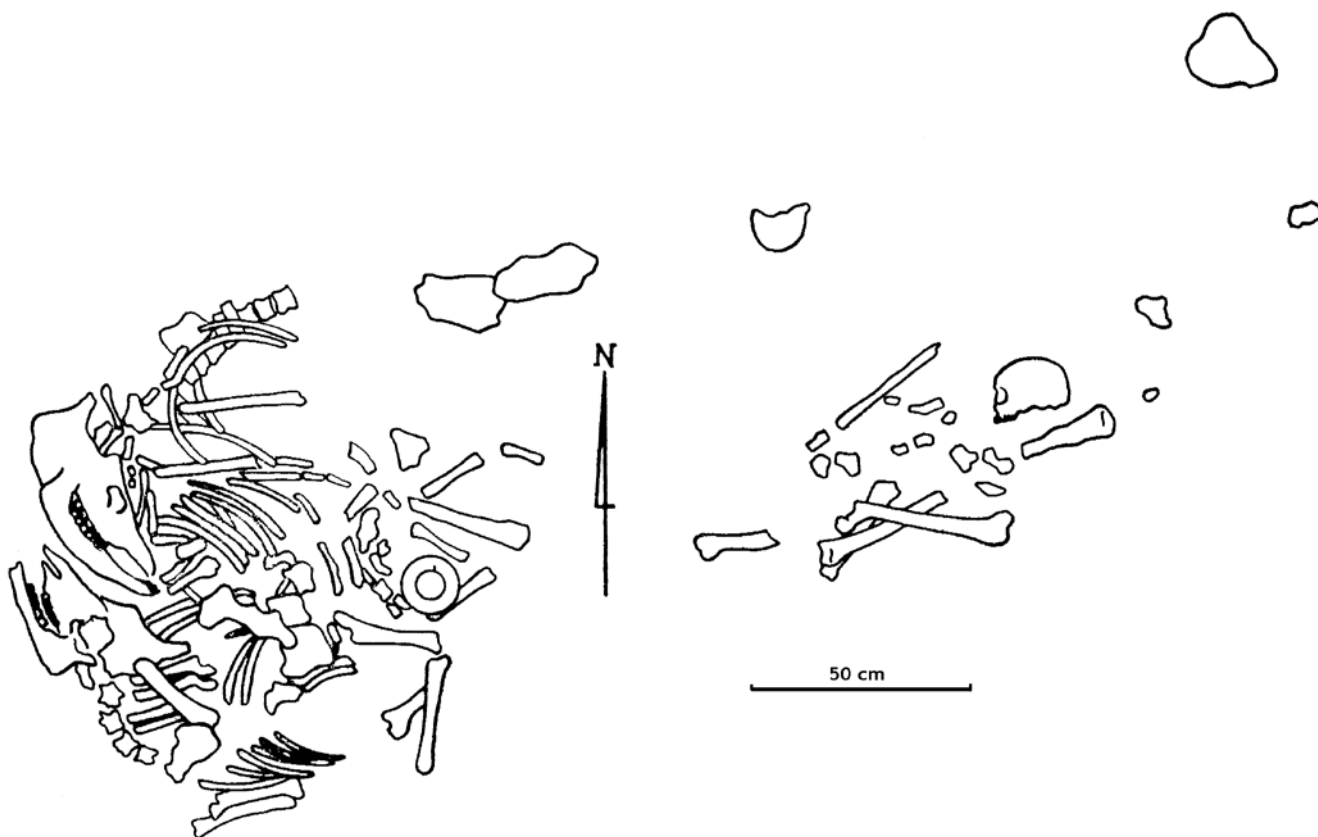
(48) Obiekt nr 67 (ryc. 25) miał w profilu nieckowaty kształt o nieregularnym dnie (M. Szmyt 1996, ryc. 24). Na głębokości ok. 1,2 m zarejestrowano cząstkowy pochówek zwierzęcy. Kości należały do osobnika o nieokreślonej płci w wieku ok. 3,5 lat (M. Szmyt 2006, s. 4).

(49) Jama nr 101A posiadała profil o nieregularnych pionowych ścianach i lekko wklęsłym dnie (M. Szmyt 1996, ryc. 24A). Na głębokości ok. 1,90 m znaleziono jedno bydło pochowane w całości. Szczątki pochodziły od zwierzęcia o nieokreślonej płci, w wieku powyżej 5–7 lat (M. Szmyt 2006, s. 4).

(50) Obiekt nr 123 (ryc. 24B) miał w profilu pionowe ściany i nieregularne dno (M. Szmyt 1996, s. 44). Na głębokości ok. 1,3 m odkryto jedno bydło pogrzebane w całości. Był to osobnik płci żeńskiej w wieku powyżej 3 lat (M. Szmyt 2006, s. 4).

Brak informacji o dodatkowym wyposażeniu jam.

(51) Na stanowisku nr 1 w Osłonkach, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, najprawdopodobniej na terenie osady, odkryto grób

Ryc. 26. Parchatka, woj. lubelskie, pow. Puławy. Pochówek ludzko-bydłęcy kultury amfor kulistych (wg S. Nosek 1967)

Abb. 26. Parchatka, Wojewodschaft Lublin, Kreis Puławy. Menschen-Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach S. Nosek 1967)

zwierzęcy krowy należący do kultury amfor kulistych (R. Grygiel 1993, s. 17). Prawdopodobnie był to pochówek całego zwierzęcia (inf. ustna A. Pelisiaka). Brak dokładniejszych danych na temat tego znaleziska.

(52) W Parchatce, woj. lubelskie, pow. Puławy, odkryto jeden pochówek ludzko-zwierzęcy (ryc. 26) należący do kultury amfor kulistych. Grób miał w planie zarys prostokątny o wymiarach 3,9×1,2 m. Dłuższą osią zorientowany był w przybliżeniu w kierunku wschód–zachód. Posiadał obstawę kamienną razem z pokrywą wykonaną z kamieni wapiennych. W części wschodniej grobu znaleziono szkielet ludzki (ułożony najprawdopodobniej w pozycji skurczonej na boku, z głową na wschód). Na północ od niego znajdowały się fragmenty czaszki drugiego osobnika. W zachodniej części grobu, na głębokości ok. 1,0 m, zarejestrowano dwa szkielety bydłęce. Złożono je w kierunku wschód–zachód, łbami na zachód. Kończyny miały skierowane ku sobie, a głowy ułożone obok siebie tak, że jedna skierowana była na północ, druga na południe. Dodatkowo wśród kości zwierzęcych znaleziono dwustronne wrzecionowate ostrze kościane oraz naczynie obok zadów bydłęcych (S. Nosek 1967, s. 237).

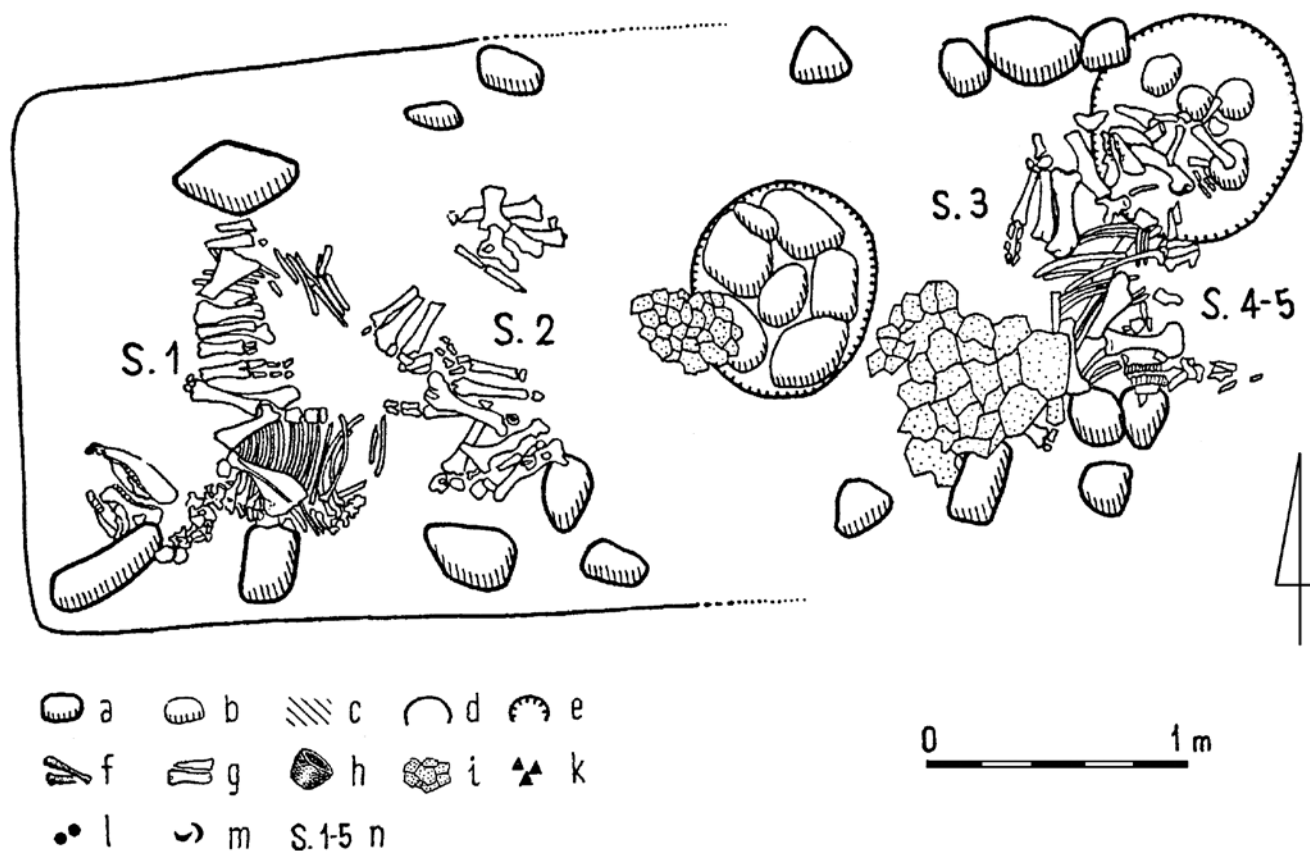
(53–54) Na stanowisku nr 5B w Pikutkowie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, w obrębie cmentarzyska kultury amfor kulistych, odkryto dwa pochówki zwierzęce.

(53) Grób zwierzęcy I (ryc. 27) zarejestrowano w północnej części wykopu. Była to prostokątna jama o wymiarach 5,5×2,0 m, dłuższą osią zorientowana prawie dokładnie w kierunku wschód–zachód. Prawdopodobnie pierwotnie posiadała ona zwartą obstawę kamienną, z której zachowało się jedynie kilkanaście kamieni. W obiekcie znaleziono szczątki bydłęce należące do pięciu osobników pochowanych w całości, w porządku anatomicznym. Dwa szkielety znajdowały się w części zachodniej grobu. Pierwszy (nr 1) ułożony został na lewym boku, z głową w kierunku zachodnim. Drugi (nr 2) natomiast na boku prawym, z głową także skierowaną na zachód. Dodatkowo, szkielety stykały się podkurczonymi kończynami. Po-

zostałe trzy osobniki (nr 3, 4, 5) leżały w części wschodniej grobu, bez wyraźnego układu (T. Wiślański 1966, s. 221). Wiek osobników nr 1 i 2 określono na poniżej 3 lat. Jeden z nich najprawdopodobniej był płci męskiej (K. Świeżyński 1966, s. 268). Szkielet nr 3 należał do dorosłego osobnika płci żeńskiej (K. Świeżyński 1966, s. 269), natomiast szkielety nr 4 i nr 5 do cielęcia i dorosłej sztuki o płci trudnej o określenia (K. Świeżyński 1966, s. 270). Poza wymienionymi szczątkami bydła, w grobie odkryto także liczne kości świni reprezentujące jednego młodego osobnika. Ich układ świadczy, iż pewnie został on pochowany w całości (K. Świeżyński 1966, s. 271). W środkowej części grobu zarejestrowano ponadto okrągły dołek, o średnicy i głębokości ok. 0,6 m z wybrukowanym dnem (K. Jażdżewski 1936b, s. 115). Na jego krawędzi znaleziono fragment naczynia oraz szczękę świni (T. Wiślański 1966, s. 221). Podobny dołek odkryto w południowo-zachodnim narożniku, jednak jego dno nie było wybrukowane. W grobie znaleziono łącznie cztery naczynia, gliniany bęben (T. Wiślański 1966, s. 222) oraz dwa zęby psa, dwie kości kozy/owcy i 15 fragmentów kości ludzkich (K. Świeżyński 1966, s. 270).

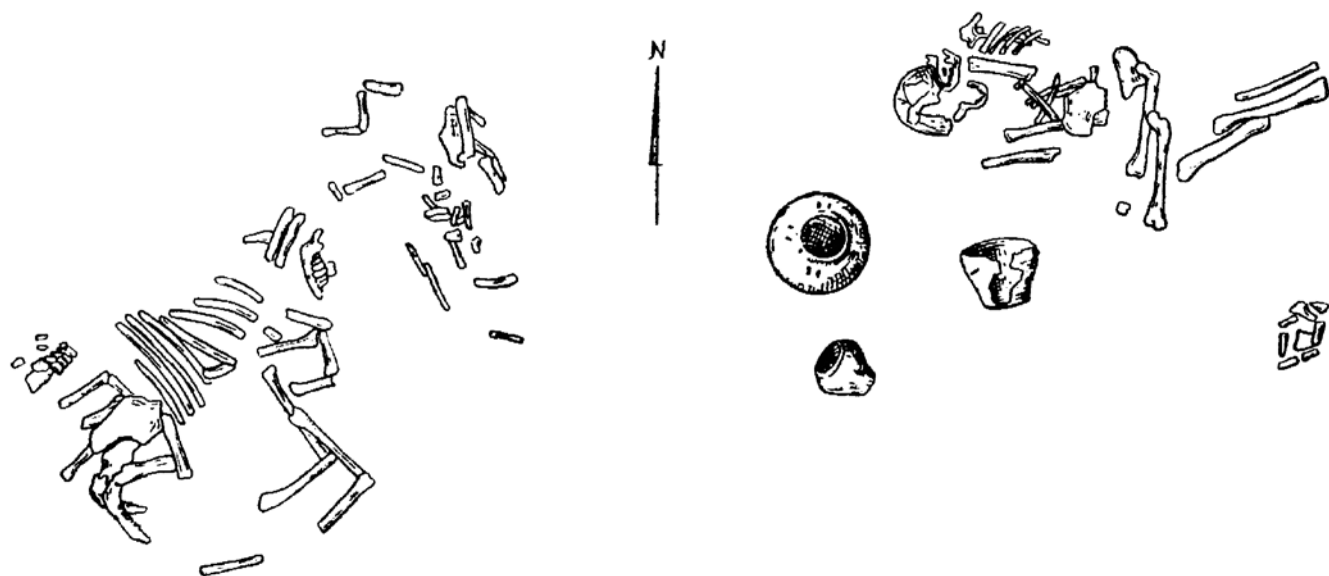
(54) Grób zwierzęcy nr II uległ silnemu zniszczeniu. Zachowało się jedynie kilka kamieni, które można interpretować jako pozostałości po obstawie kamiennej (T. Wiślański 1966, s. 222). Między nimi zarejestrowano małą ilość szczątków bydła oraz jedną kość świni. Ze względu na ich wysoki stopień rozkawałkowania, dokładniejsza charakterystyka zespołu jest niemożliwa (K. Świeżyński 1966, s. 271). Dodatkowo, w jamie znaleziono fragmenty naczynia oraz dwóch bębnow glinianych (T. Wiślański 1966, s. 222).

(55) Na stanowisku Potyry, woj. mazowieckie, pow. Płońsk, odkryto pochówek zwierzęcy kultury amfor kulistych. Znajdował się on obok trzech grobów skrzynkowych ułożonych w jednym szeregu oraz dodatkowej łukowatej konstrukcji kamiennej. Obiekt miał w planie wydłużony owalny zarys, dłuższą osią zorientowany w kierunku północ–południe. W jamie znaleziono kości trzech zwierząt,

Ryc. 27. Pikutkowo st. 5B, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Włocławek, grób zwierzęcy nr I. Pochówek bydłęcy kultury amfor kulistych (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 27. Pikutkowo, Fst. 5B, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Włocławek, Tierbestattung Nr. I. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach T. Wiślański 1966)

Ryc. 28. Raciborowice st. 2, woj. lubelskie, pow. Hrubieszów. Pochówek ludzki z pochówkiem bydła i owiec kultury amfor kulistych (wg S. Nosek 1967)

Abb. 28. Raciborowice Fst. 2, Wojewodschaft Lublin, Kreis Hrubieszów. Menschenbestattung mit der Rinder- und Schafbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach S. Nosek 1967)

w tym dwóch dorosłych osobników oraz jednego młodego. Stefan Nosek podaje, że są to szczątki koni (S. Nosek 1967, s. 152), natomiast Herman Behrens uważa, że nie są to szczątki końskie, tylko bydłce (H. Behrens 1964, s. 111). Dotychczas nie jest znany żaden inny, pewny, pochówek koni z okresu neolitu z terenu Polski.

(56) Na stanowisku nr 2 w Raciborowicach, woj. lubelskie, pow. Hrubieszów, odkryto pochówek ludzko-zwierzęcy (ryc. 28) należący do kultury amfor kulistych. Na głębokości ok. 0,50 m znaleziono jamę grobową bez obstawy kamiennej. Zorientowana była dłuższą osią w kierunku północnego wschodu – południowego zachodu. W części wschodniej znajdował się szkielet dorosłej osoby (w pozycji skurczonej, z głową na zachód). Na południowy zachód od niego zarejestrowano trzy naczynia (dwie amfory i czarkę). W zachodniej części grobu odkryto szczątki bydłce pochodzące od jednego osobnika oraz szczątki dwóch owiec (S. Nosek 1967, s. 206).

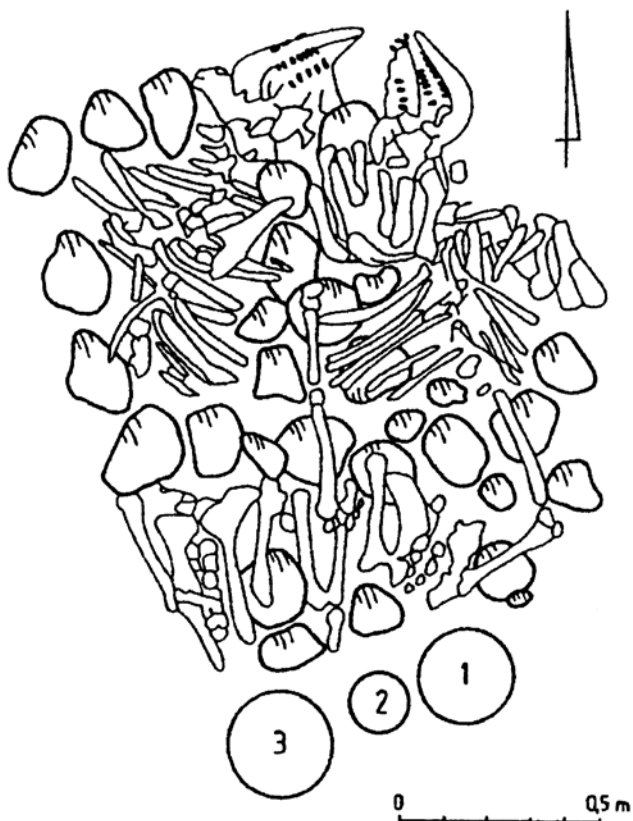
(57) W Radziejowie Kujawskim na stanowisku nr 4, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, odkryto pojedynczy pochówek zwierzęcy (ryc. 29) należący do kultury amfor kulistych. W jamie o wymiarach 1,50×1,30 m odkryto szkielety dwóch bydłat. Złożone były one na warstwie kamieni, w kierunku północ-południe, z głowami na północ. Obok kończyn dolnych znaleziono 3 naczynia (dwie amfory oraz misę; L. Czerniak 1977, s. 242).

(58) Na stanowisku nr 1 w Rzeszynie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, odkryto trzy groby kultury amfor kulistych. W pobliżu jednego z nich zarejestrowano pochówek zwierzęcy. Grób C (ryc. 30) posiadał okrągły nasyp. W jego szczycie znaleziono trzy bruki kamienne, a pod każdym po jednym naczyniu (T. Wiślański 1966, s. 163). Pod nasypem kurhanu znajdował się grób skrzynkowy z płaskich kamiennych płyt. W środku znaleziono szkielet ludzki bez głowy, którą odkryto poza skrzynią. Na kamiennej pokrywie grobu, ale pod warstwą bruków i naczyń zarejestrowano szkielet krowy (T. Wiślański 1966, s. 164). Z dokumentacji rysunkowej wynika, że zwierzę złożono w całości, w porządku anatomicznym. Jedynie jego łeb znajdował się w niewielkiej odległości od reszty szkieletu.

(59–61) Podczas badań ratowniczych w 1984 r. na stanowisku Sandomierz 78, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz odkryto trzy groby zwierzęce. Grób I należy z całą pewnością do kultury amfor kulistych. Natomiast co do grobu VI oraz IX, to trudno ustalić ich chronologię, ale najprawdopodobniej je również możemy zaliczyć do tej kultury (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 192).

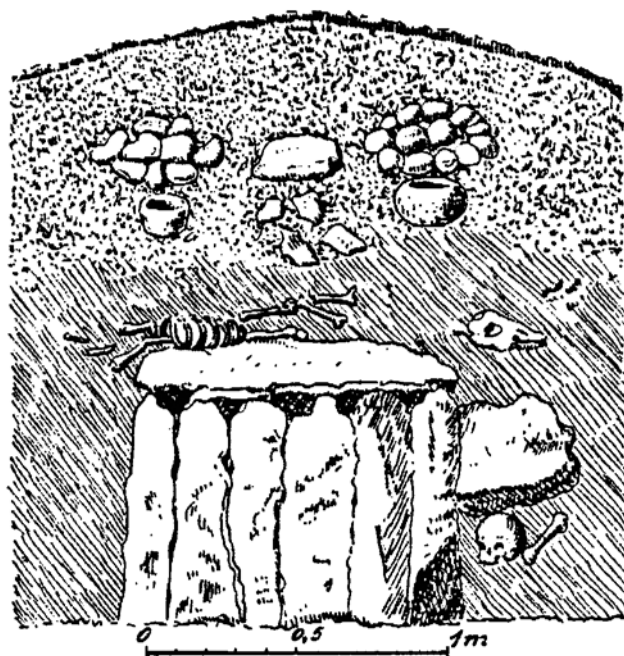
(59) Grób I odkryto ok. 3 m na zachód od grobu ludzkiego nr II kultury amfor kulistych, brak jednak wyraźnych bliższych związków pomiędzy nimi (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 160). Prawie połowa obiektu z pochówkiem zwierzęcym została zniszczona przez koparkę, a pozostała część (szczególnie niższe partie wypełniska) przekopana przez przypadkowych odkrywców. W efekcie nastąpiło zupełne zaburzenie układu warstw jamy grobowej i szczątków kostnych, ich przemieszczenie i rozdrobnienie (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 159). Udało się stwierdzić, że grób I był płaskim obiektem jamowym pozbawionym konstrukcji kamiennych (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 192). Był to obiekt w profilu o kształcie nieckowatym, 0,5 m poniżej powierzchni ziemi o wymiarach 1,2–1,4×2,4 m i dnie na głębokości 1,4–1,5 m (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 160). Wśród materiału osteologicznego wyróżniono zdekompletowane szczątki krowy oraz kilka fragmentów szkieletu świni lub dzika. Dodatkowo wśród kości znaleziono siekierkę czworosieczną z krzemienia pasiastego (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 159). Nie stwierdzono natomiast obecności ceramiki oraz kości ludzkich (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 160). Chronologię grobu I można ogólnie określić jako II–III faza kultury amfor kulistych (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 192).

(60) Grób VI w planie miał kształt zbliżony do nieregularnego prostokąta o wymiarach 0,9–1,1×2,5 m, w części wschodniej uszkodzonego przez grób IV, zorientowany dłuższą osią w kierunku północno-zachodnim – południowo-wschodnim. W profilu podłużnym posiadał kształt zbliżony do nieckowatego, a poprzecznym w części północnej o zarysie niemal czworokątnym, rozszerzającym się i sil-

Ryc. 29. Radziejów Kujawski st. 4, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Radziejów, grób zwierzęcy. Pochówek bydłcy kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 1996)

Abb. 29. Radziejów, Fst. 4, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Radziejów, Tierbestattung. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach M. Szmyt 1996)

Ryc. 30. Rzeszynek st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, grób C. Pochówek bydłcy kultury amfor kulistych (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 30. Rzeszynek, Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Mogilno, Grab C. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach T. Wiślański 1966)

nie spłaszczonym w części środkowej o zarysie „gruszkowatym”. Poniżej głębokości 0,7 m zarejestrowano szkielet krowy o zakłóconym porządku anatomicznym. Wyróżniono m.in. kości długie kończyn, fragmenty czaszki, żeber i kręgów należących zapewne do osobnika młodego. Nie odkryto wyposażenia określającego chronologię i przynależność kulturową pochówku (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 168).

(61) Grób IX znajdował się ok. 6,5 m na wschód od grobu ludzkiego nr VIII kultury amfor kulistych. Na głębokości 0,5 m uchwycono zarys jamy grobowej o kształcie nieregularnego prostokąta, o długości prawie 2 m. Szerokość trudno ustalić, ponieważ obiekt został przecięty przez koparkę. Dłuższymi bokami zorientowany był w kierunku wschód–zachód. Wypełnisko miało barwę szaro-brunatną i aż do głębokości 0,8 m nie uchwycono w nim żadnego materiału. Dopiero w części przydennej zarejestrowano fragmenty pokruszonych i przemieszanych kości zwierzęcych. Zły stan szczątków był wynikiem niszczącej działalności koparki. Szkielet należał najprawdopodobniej do młodej krowy. Brak materiału umożliwiające określenie pozycji kulturowo-chronologicznej pochówku (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 185).

Według badaczy stanowiska istnieje duże prawdopodobieństwo, że grób VI i IX należą do kultury amfor kulistych (J. Ścibior, J. M. Ścibior 1990, s. 192).

(62) Podczas badań ratowniczych w Serebryszczu, woj. lubelskie, pow. Chełm, odkryto grób zwierzęcy kultury amfor kulistych. Znajdował się on ok. 1,2 m na północ od pochówku ludzkiego. Zwierzę złożono w jamie z obstawą kamienną. Szczątki należały do dorosłego psa, pogrzebanego najprawdopodobniej w sposób selektywny – jedynie kości czaszki, kończyn, ogon oraz część miedniczną. Dwie kości tego osobnika odkryto w sąsiednim grobie ludzkim. Dodatkowo w dolnej części grobu zwierzęcego znaleziono ostrze wykonane z rogu sarny lub jelenia, wiórek krzemienne oraz kość należącą do owcy/kozy (badacz uważa, że mogła ona się tam dostać w sposób przypadkowy; S. Gołub 1994, s. 16).

(63) Na osadzie kultury amfor kulistych w Sicinach, woj. dolnośląskie, pow. Góra, odkryto częściowy pochówek zwierzęcy. Na poziomie calca obiekt posiadał wymiary 1,38×1,36 m. W jego centralnej części zalegał duży głaz otoczony drobnym brukiem kamiennym. W profilu posiadał nieckowaty kształt o głębokości 1,25–1,4 m. Na głębokości 0,4–0,9 m jama wypełniona była czarną ziemią przemieszaną z bardzo bogatą domieszką spalenizny. Na głębokości 0,8 m spalenizna przechodziła w czarną próchnicę z domieszką węgli drzewnych. Bezpośrednio pod tą warstwą, na żwirowym calcu, zarejestrowano fragment szkieletu zwierzęcego – bez czaszki i kończyn (W. Wojciechowski 1971, s. 50). Należał on najprawdopodobniej do bydła. Na kościach nie stwierdzono śladów działania ognia (W. Wojciechowski 1971, s. 57). Brak dodatkowego wyposażenia (W. Wojciechowski 1971, s. 50).

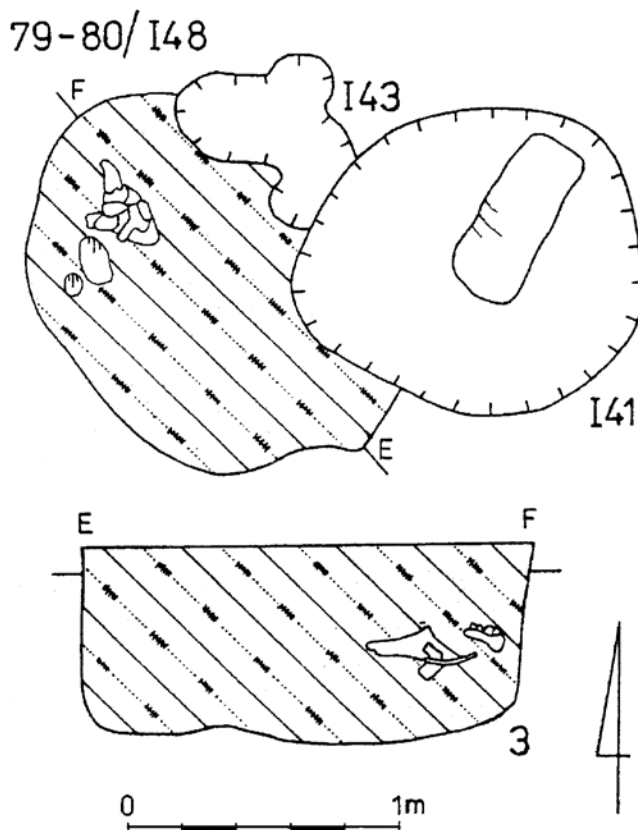
(64) W obrębie osady na stanowisku nr 1 w Siniarzewie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, odkryto częściowy pochówek zwierzęcy (ryc. 31) kultury amfor kulistych. Obiekt 148, o wymiarach ok. 1,45×1,45 m, miał w planie najprawdopodobniej kolisty lub czworokątny kształt, później zniszczony przez młodsze wkopy. Profil posiadał czworokątny o głębokości 0,65 m. W wypełnisku jamy dominowała brunatna lub szarobrazowa próchnica w różnym stopniu zmieszana z piaskiem i rozdrobnionymi węglami drzewnymi. W południowo-wschodniej części obiektu, na głębokości 0,35–0,45 m znaleziono czaszkę tura (M. Szmyt 2000, s. 176). Należała ona do osobnika płci męskiej w wieku powyżej 3,5 lat. Ponadto w jamie zarejestrowano żuchwę psa oraz kość długą owcy/kozy (D. Makowiecki, M. Makowiecka 2000, s. 370).

(65) Na cmentarzysku A kultury amfor kulistych w Stoku, woj. lubelskie, pow. Puławy, odkryto pochówek ludzko-zwierzęcy. Grób 1 (ryc. 32) posiadał wapienną obstawę kamienną, bez pokrywy. Składał się z dwóch części przedzielonych pasem calca, bez śladu kamieni i zabytków. W części wschodniej dno było częściowo pokryte płaskimi kamieniami. W komorze wschodniej znaleziono chaotycznie

rozłożone kości ludzkie, należące najprawdopodobniej do dwóch osobników oraz bogate wyposażenie (kły dzika lub świni, 6 naczyń, krążek gliniany, 3 grociki krzemienne, odłupki i wióry krzemienne, 3 siekiery krzemienne; S. Nosek, 1967, s. 240). W komorze zachodniej zarejestrowano kości zwierzęce, które złożono w kilku bezładnych grupach. Największa znajdowała się w północno-wschodnim rogu komory. Szczątki zwierzęce należały do krowy i świni oraz prawdopodobnie do konia, owcy/kozy. W komorze zachodniej brak dodatkowego wyposażenia (J. Kowalczyk 1953, s. 43).

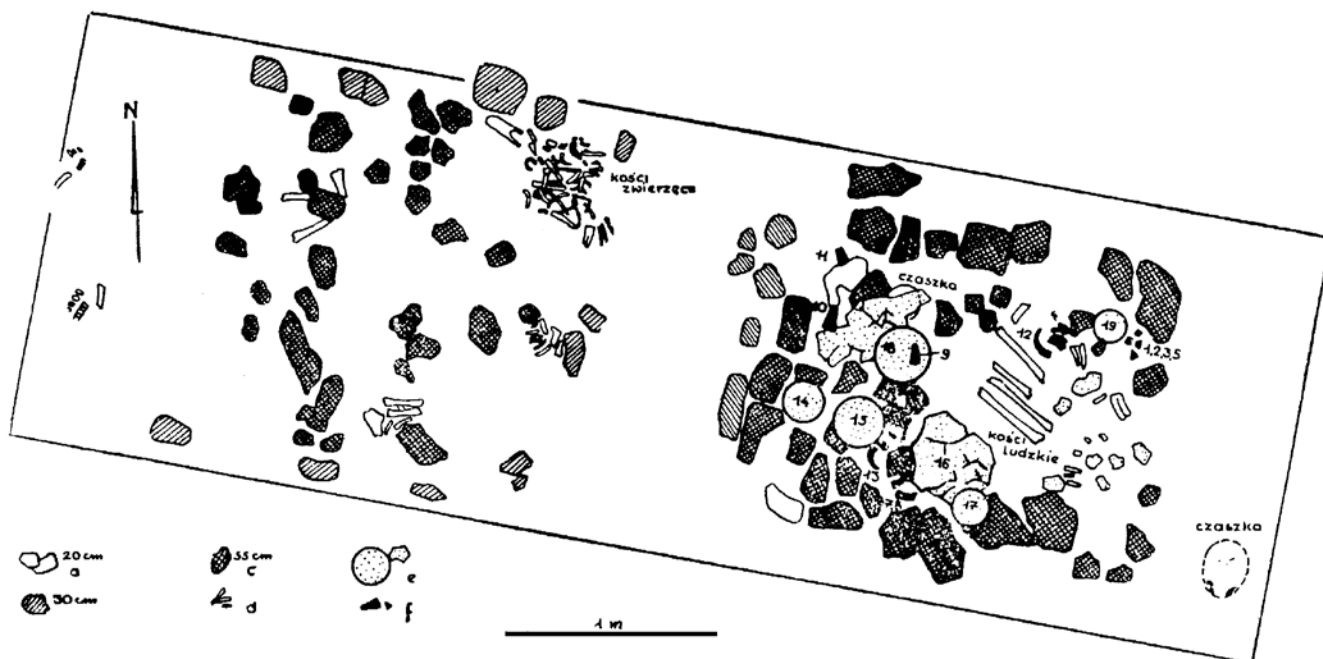
(66) Na stanowisku nr 17 w Straduniu, woj. wielkopolskie, pow. Czarnków-Trzcianka, odkryto przypadkowo częściowy pochówek zwierzęcy kultury amfor kulistych. Kości należały do dwóch osobników bydłych w wieku ok. 3,5 lat. Do jamy złożono najprawdopodobniej część kończyny piersiowej, dwie żuchwy oraz środkowy odcinek karku. Na kościach nie stwierdzono wyraźnych śladów pokonsumpcyjnych (M. Szmyt et al. 1997, s. 132). Dodatkowo w obiekcie znaleziono dwa naczynia: amforę oraz garnek (M. Szmyt et al. 1997, s. 130).

(67) Pod nasypem kurhanu II na stanowisku nr 2 w Strzelcach, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, odkryto pochówek zwierzęcy kultury amfor kulistych. Znajdował się on na zachód od grobu ludzkiego, z którym najprawdopodobniej tworzył wyraźny związek. W obiekcie zarejestrowano szkielet krowy złożony w obstawie kamiennej. Dodatkowo, w grobie znaleziono fragmenty dużego naczynia. Obok konstrukcji kamiennej stwierdzono resztki drugiego bruku, pod którymi odkryto nieliczne kości dwóch krów, owcy/kozy i sarny oraz drobne fragmenty ceramiki (T. Wiślański 1959, s. 40).

Ryc. 31. Siniarzewo st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Aleksandrów Kujawski, obiekt nr 148. Pochówek bydły kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 2000)

Abb. 31. Siniarzewo, Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Aleksandrów Kujawski, Objekt Nr. 148. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach M. Szmyt 2000)

Ryc. 32. Stok, Cmentarzysko A, woj. lubelskie, pow. Puławy, grób nr 1. Pochówek ludzki z pochówkiem wielogatunkowym kultury amfor kulistych (wg S. Nosek 1967)

Abb. 32. Stok, Gräberfeld A, Wojewodschaft Lublin, Kreis Puławy, Grab Nr. 1. Menschenbestattung mit den Überresten von mehreren Tierarten-Kugellamphoren Kultur (nach S. Nosek 1967)

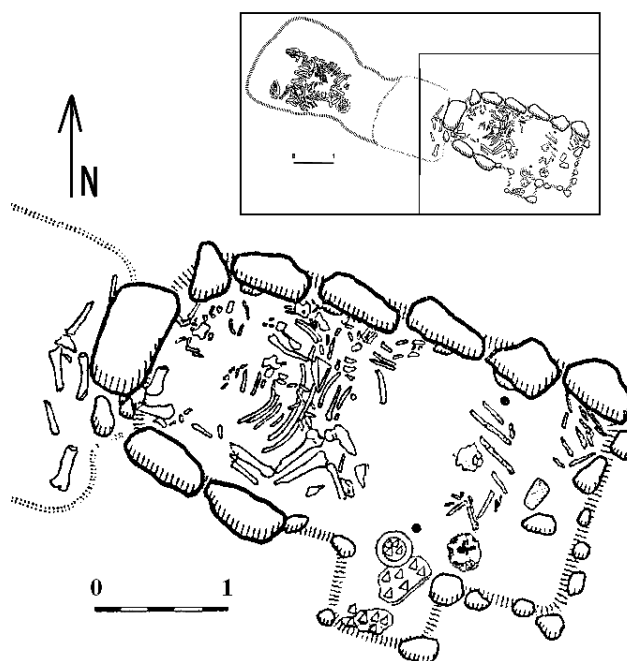
(68–69) Pod nasypem kurhanu III na stanowisku nr 3 w Strzelcach, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, odkryto dwa pochówki zwierzęce kultury amfor kulistych.

(68) Pierwszy znaleziono tuż przy grobie ludzkim, pod brukiem kamiennym, mniej więcej w centralnej części kurhanu. Szczątki należały do psa złożonego w układzie anatomicznym. Nie stwierdzono dodatkowego wyposażenia (T. Wiślański 1966, s. 169).

(69) Drugi pochówek zwierzęcy zarejestrowano już poza zwartym zasięgiem jądra kurhanu. Pod owalnym wydłużonym brukiem kamiennym znaleziono szkielet jelenia, który złożony został na prawym boku, z podkurczonymi kończynami i z głową skierowaną w kierunku północno-zachodnim (T. Wiślański 1966, s. 169). Zwierzę zostało najprawdopodobniej złożone w całości. Dodatkowo, nie stwierdzono na kościach żadnych śladów pokonsumpcyjnych. Szkielet należał do osobnika płci męskiej w wieku ok. 4 lat. Należy podkreślić, że poroże jelenia zostało odłamane tuż przy jego nasadach (M. Kubasiewicz 1966, s. 264). Brak informacji o dodatkowym wyposażeniu.

(70–71) Na stanowisku w Zdrojówce, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Koło, odkryto pochówek ludzko-zwierzęcy oraz w jego bliskim sąsiedztwie samodzielny pochówek zwierzęcy.

(70) Grób ludzko-zwierzęcy (ryc. 33) zbudowany był z dużych głazów. Miał on w planie kształt prostokątny o wymiarach 3,6×1,8 m i głębokości 0,9 m. Zorientowany był dłuższą osią w kierunku północno-zachodnim – południowo-wschodnim. Przed przybyciem archeologów przypadkowi odkrywcy wydobyli kości co najmniej czterech bydła, po jednej kości owcy i świni, trzy czaszki ludzkie, dwustronne ostrze kościane oraz fragmenty naczyń. Zachowała się jedynie dolna warstwa obiektu. W jej części wschodniej odkryto szczątki dwóch szkieletów ludzkich, przy których znajdowała się siekierka krzemienista, dwa paciorki bursztynowe oraz fragmenty czterech naczyń. W części zachodniej odkryto tylko kości bydłace (T. Wiślański 1966, s. 155). Pochodziły one od osobników grzebanych w całości (M. Kubasiewicz 1961, s. 256), jednak nie można wykluczyć, że przed złożeniem do grobu zwierzęta poćwiartowano. Ich wiek określono na ok. 3,5 lat (M. Kubasiewicz 1961, s. 263).

Ryc. 33. Zdrojówka st. 1, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Koło, wschodnia część grobu. Pochówek ludzko-bydłęcy kultury amfor kulistych (wg T. Wiślański 1966)

Abb. 33. Zdrojówka, Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Koło, Westteil des Grabs. Menschen-Rindbestattung der Kugellamphoren Kultur (nach T. Wiślański 1966)

0 1 m

Abb. 34. Zdrojówka, Fst. 1, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Koło, Westteil des Objekts. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach T. Wiślański 1966)

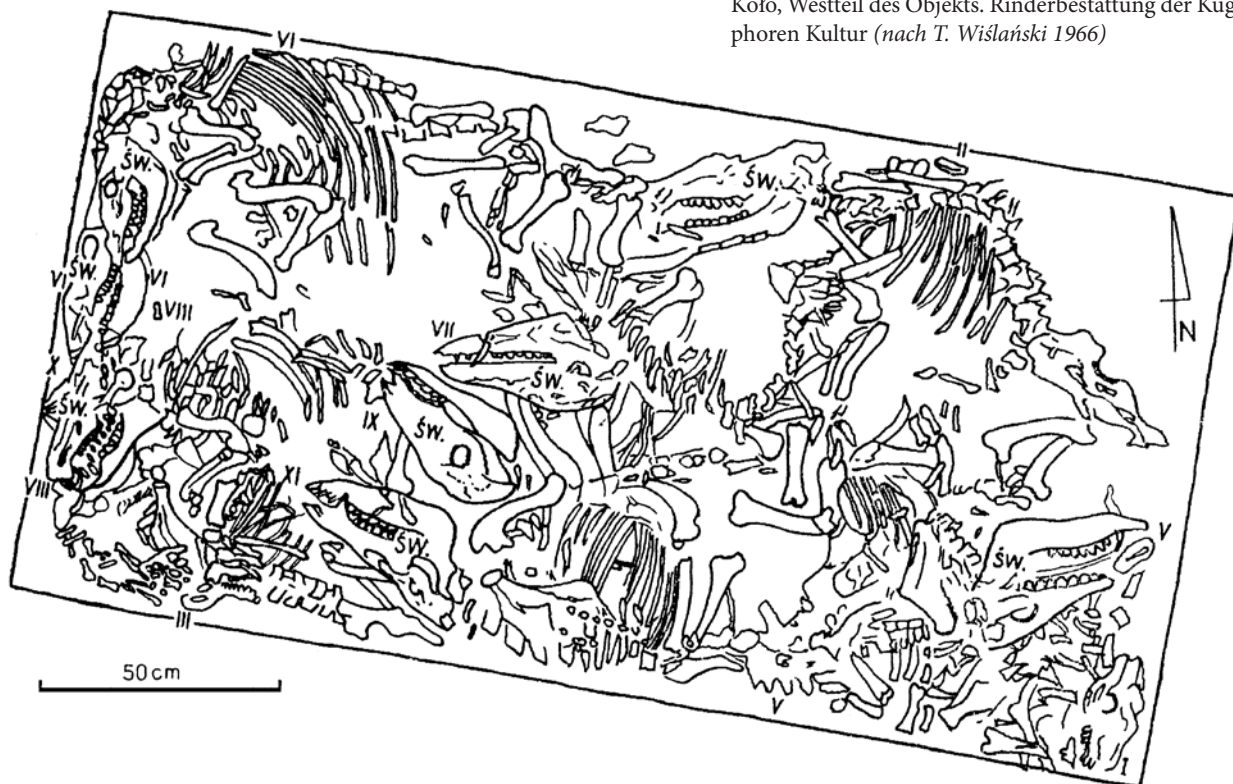
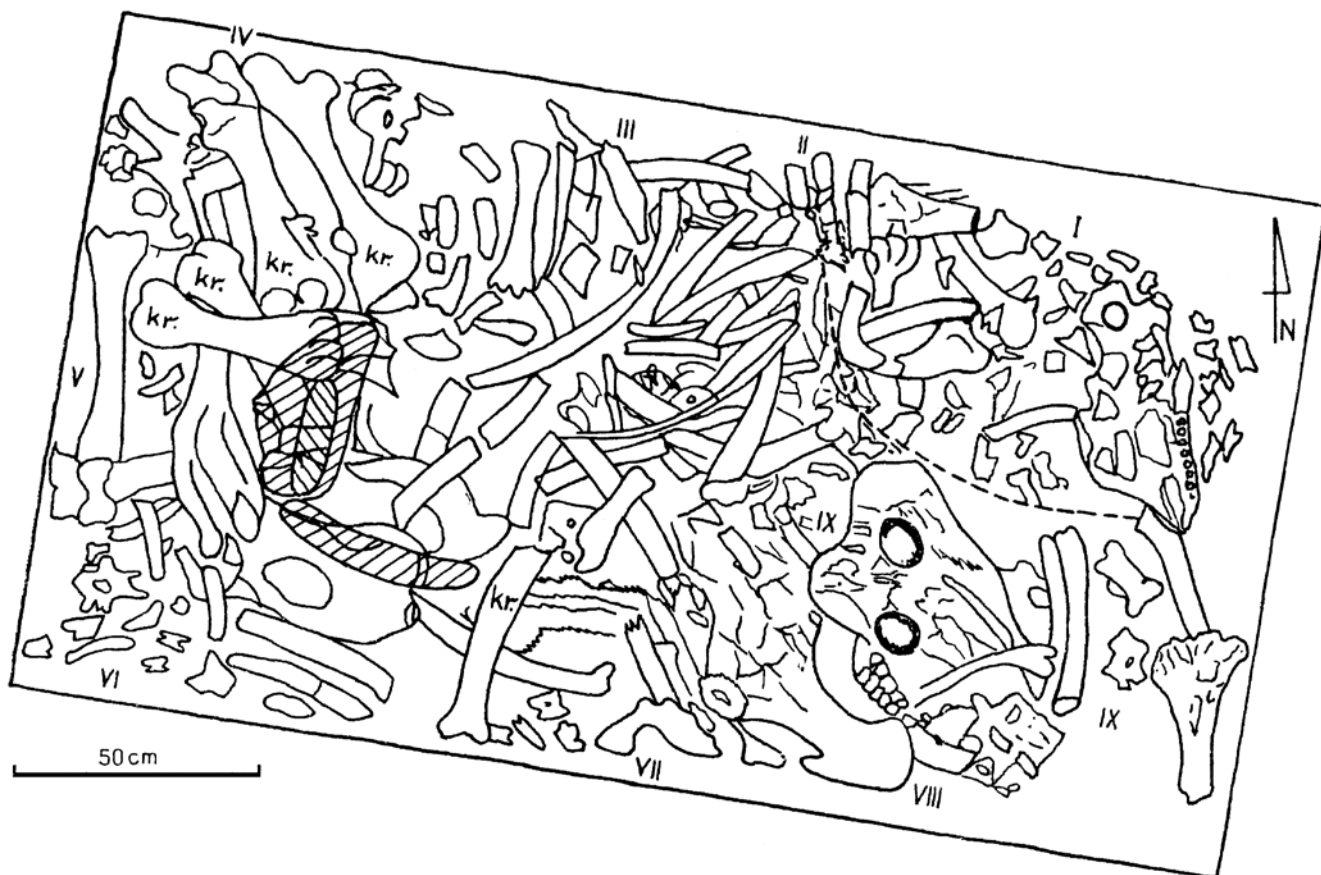
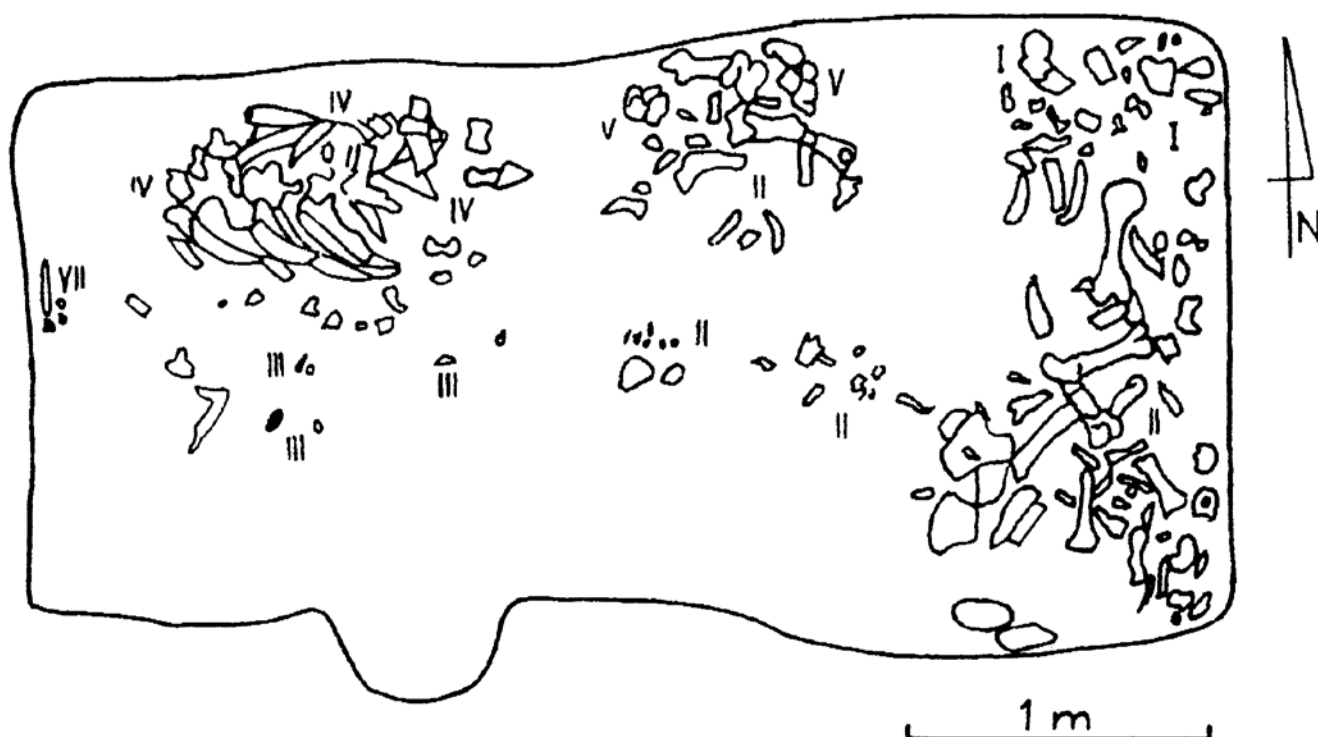

Abb. 35. Żłota, Fst. „Na Gajowiznie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 3. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

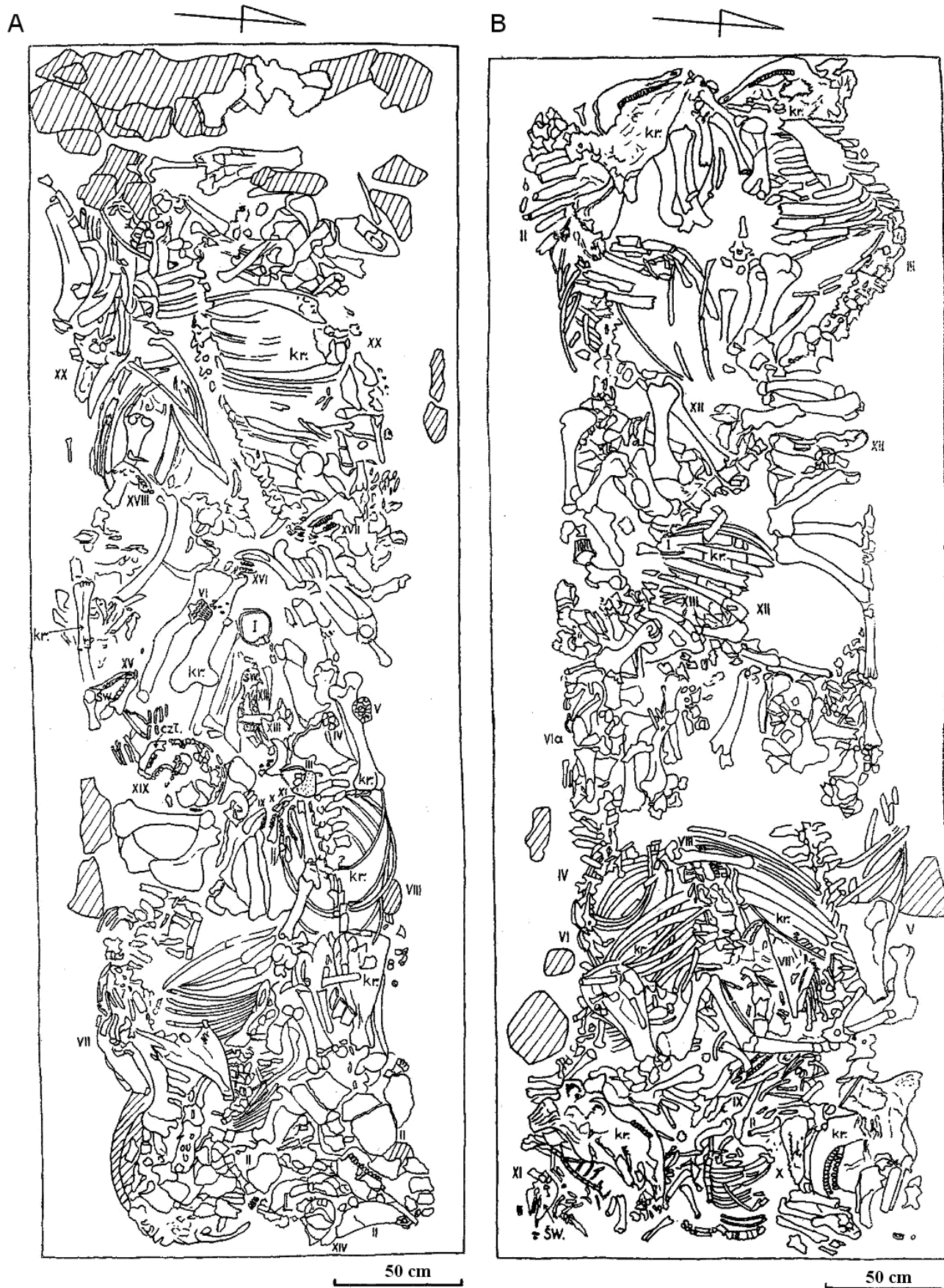
Ryc. 36. Złota st. „Na Gajowiźnie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 4. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 36. Złota, Fst. „Na Gajowiźnie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 4. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

Ryc. 37. Złota st. „Na Gajowiźnie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 6. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 37. Złota, Fst. „Na Gajowiźnie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 6. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

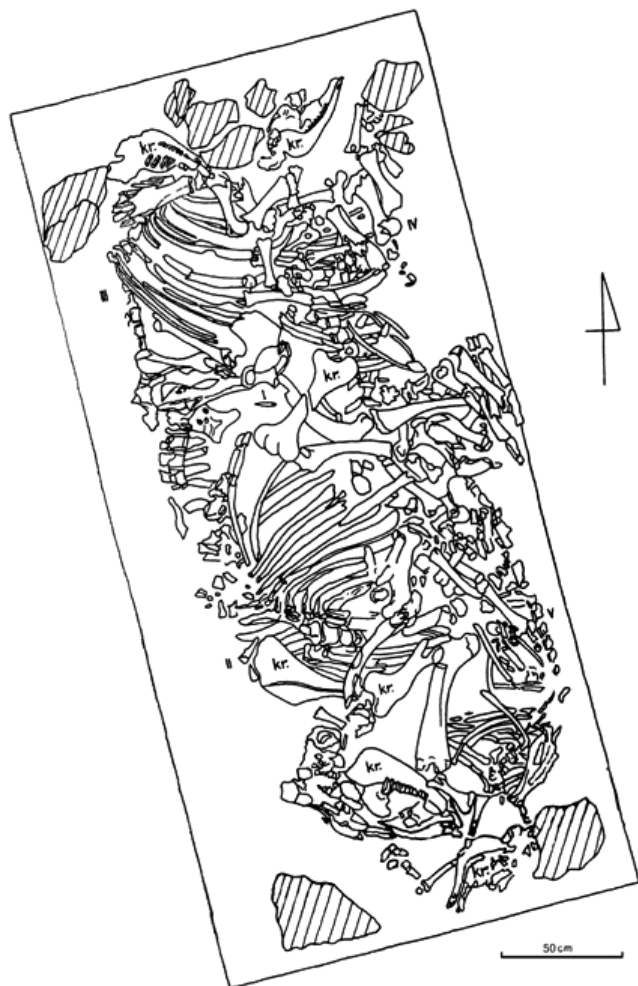

Ryc. 38. Żłota st. „Na Gajowiźnie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekty nr 24 i 27. Pochówki wielogatunkowe kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 38. Żłota, Fst. „Na Gajowiźnie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekte Nr. 24 und 27. Bestattungen mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

(74) Obiekt nr 4 (ryc. 36) miał w przybliżeniu prostokątny kształt o wymiarach 2,40×1,35 m i głębokości 0,8 m. Zorientowany był mniej więcej w kierunku wschód–zachód. W północno-wschodnim narożniku stwierdzono wyraźne ślady ogniska (Z. Krzak 1977, s. 20). Na dnie odkryto kości zwierzęce należące do co najmniej czterech osobników bydła, dwóch dorosłych i dwóch młodych. Przy czym zwierzęta młode pochowano najprawdopodobniej w całości, a zwierzęta dorosłe przed pogrzebaniem poćwiartowano (w jednym przypadku nie zanotowano w ogóle kości kończyn). Na niektórych kościach stwierdzono ślady opalenia. Dodatkowo, w jamie znaleziono moździerz kozła (K. Krysiak, A. Lasota-Moskalewska 1977, s. 85). Brak dodatkowego wyposażenia jamy.

(75) Obiekt nr 6 (ryc. 37) miał w przybliżeniu prostokątny zarys o wymiarach 4,00×1,70 m i głębokości ok. 0,85 m. Zorientowany był w kierunku wschód–zachód. W jamie zarejestrowano trzy wyraźne skupiska kości zwierzęcych (Z. Krzak 1977, s. 23). Szczątki należały do jednego osobnika bydła oraz do co najmniej czterech osobników świń: dwóch dorosłych, jednego młodego oraz jednego prosięcia. W przeciwieństwie do bydła, świnię mogły zostać pogrzebane w całości (K. Krysiak, A. Lasota-Moskalewska 1977, s. 85). Dodatkowo, w obiekcie znaleziono niewielkie fragmenty ceramiki, 3 odlupki krzemienne oraz wrzecionowate ostrze kościane (Z. Krzak 1977, s. 23).

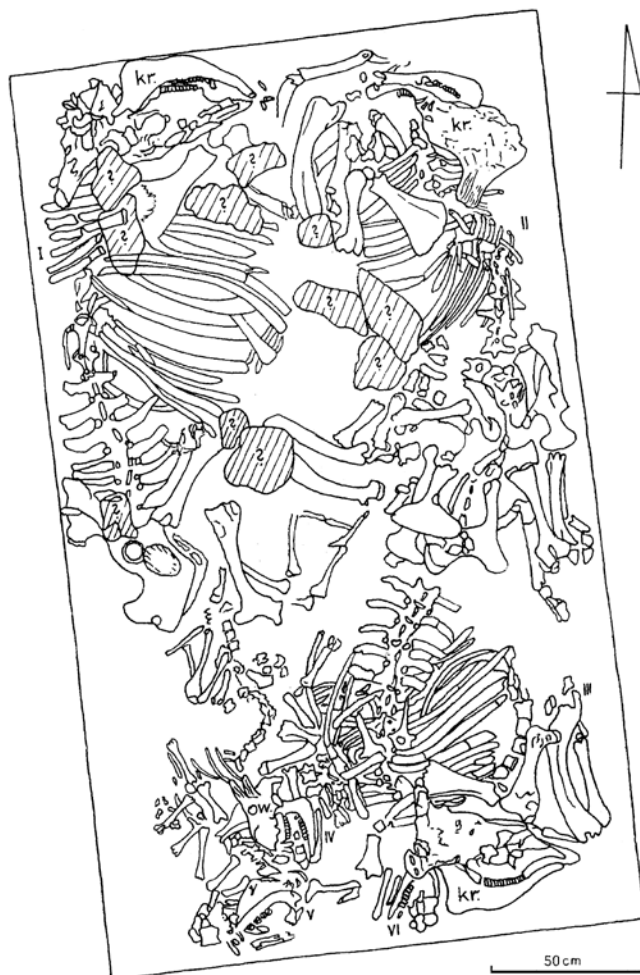

Ryc. 39. Złota st. „Na Gajowiźnie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 29. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 39. Złota Fst. „Na Gajowiźnie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 29. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

(76) Obiekt nr 24 (ryc. 38) posiadał prostokątny zarys o wymiarach 4,80×1,65 m i głębokości 0,60 m. Zorientowany był w kierunku wschód–zachód. Na dnie odkryto zwarte skupisko kości zwierzęcych. W pobliżu środkowej części południowej ściany zarejestrowano fragmenty czaszki oraz innych kości dziecka oraz żuchwę ludzką (Z. Krzak 1977, s. 41). Łącznie w jamie znaleziono co najmniej dziesięć sztuk bydła: sześć osobników dorosłych, trzech młodych oraz jedno cielę. Dorosłe oznaczono jako cztery osobniki płci męskiej oraz jeden płci żeńskiej. Zwierzęta najprawdopodobniej pogrzebano w całości. Dalej w obiekcie odkryto kości co najmniej dwóch osobników owcy: dorosłego i młodego oraz jednego dorosłego owcy lub kozy. Trudno określić, czy zwierzęta pochowano w całości. W jamie znaleziono także kości należące do dwóch świń: dorosłej i młodej. Najprawdopodobniej nie zostały one złożone w całości. Niektóre zwierzęta ułożono zgodnie z kierunkiem jamy. Stwierdzono także typowe domieszki: kości kończyn lub zębów owcy/kozy oraz fragmenty żuchwy i zębów świni (K. Krysiak, A. Lasota-Moskalewska 1977, s. 87). Dodatkowo, w obiekcie zarejestrowano fragmenty 6 naczyń (Z. Krzak 1977, s. 42).

(77) Obiekt nr 27 (ryc. 38) posiadał prostokątny zarys o wymiarach 4,7×1,7 m i głębokości 0,35 m. Zorientowany był w kierunku wschód–zachód. W jamie zarejestrowano szczątki pięciu osobników bydła: dwa w zachodniej części obiektu, dwa w części wschodniej

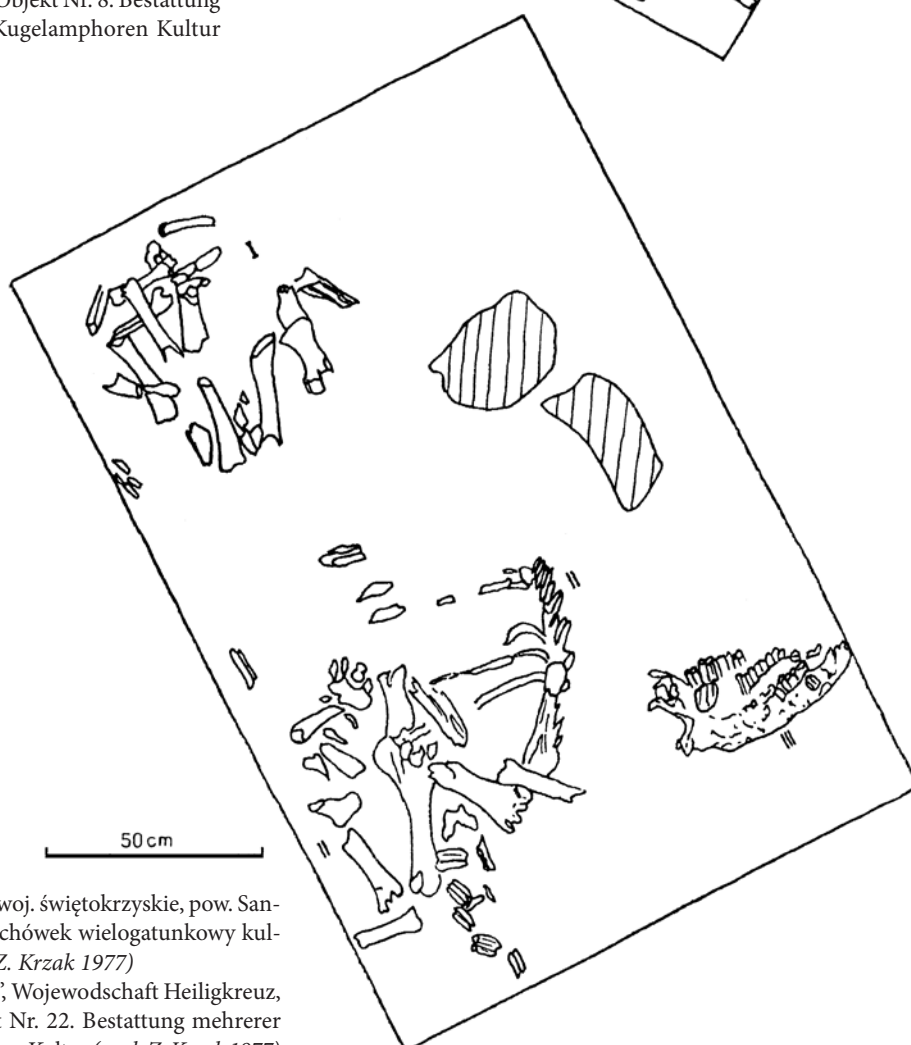
Ryc. 40. Złota st. „Na Gajowiźnie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 31. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 40. Złota, Fst. „Na Gajowiźnie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 31. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

Ryc. 41. Złota st. „Na Gajowiznie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 8. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 41. Złota Fst. „Na Gajowiznie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 8. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

Ryc. 42. Złota st. „Na Gajowiznie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 22. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 42. Złota Fst. „Na Gajowiznie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 22. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

oraz jednego w centralnej części. Zwierzęta ułożone były zgodnie z kierunkiem jamy (Z. Krzak 1977, s. 44). Kości należały do dwóch samców w wieku dojrzałym, jednego młodego osobnika o nieokreślonej płci, jednego cielęcia i jednego, którego kości się nie zachowały. Ponadto w jamie znaleziono szczątki młodej świni oraz domieszkę kości dwóch osobników owcy/kozy oraz świni (K. Krysiak, A. Lasota-Moskalewska 1977, s. 88). Dodatkowo w jamie odkryto fragment wrzecionowatego ostrza kościanego (Z. Krzak 1977, s. 45).

(78) Obiekt nr 29 (ryc. 39) posiadał prostokątny kształt o wymiarach 3,85×1,75 m i głębokości 0,55–0,60 m. Zorientowany był mniej więcej w kierunku północ–południe. W jamie znaleziono szczątki czterech sztuk bydła: po dwie w części północnej i południowej obiektu (Z. Krzak 1977, s. 49). Jedne należały do osobnika młodego, który z całą pewnością został pochowany w całości (K. Krysiak, A. Lasota-Moskalewska 1977, s. 88). Część zwierząt leżała zgodnie z kierunkiem jamy. Dodatkowo w obiekcie odkryto fragment ostrza kościanego (Z. Krzak 1977, s. 49).

(79) Obiekt nr 31 (ryc. 40) miał kształt prostokątny o wymiarach 3,00×1,75 m i głębokości 0,80–1,00 m. Zorientowany był mniej więcej w kierunku północ–południe (Z. Krzak 1977, s. 53). W jamie odkryto pięć osobników bydłych, z których dwa znajdowały się w północnej części obiektu, a jeden w części południowo-wschodniej (Z. Krzak 1977, s. 55). Szczątki należały do trzech sztuk dorosłych (w tym płci męskiej, żeńskiej i nieokreślonej) oraz dwóch młodych (w tym jednego płci męskiej). Zwierzęta najprawdopodobniej pochowano w całości, część z nich zgodnie z kierunkiem jamy. Stwierdzono także typową domieszkę w postaci kości owcy/kozy (K. Krysiak, A. Lasota-Moskalewska 1977, s. 89). Brak dodatkowego wyposażenia.

(80) Obiekt nr 8 (ryc. 41) miał prostokątny kształt o wymiarach 1,97×1,23 m. Zorientowany był w kierunku północny zachód – południowy wschód. Na głębokości 0,30–0,45 m odkryto skupiska przemieszanych kości zwierzęcych, wśród których stwierdzono kości bydłace. Brak dodatkowego wyposażenia (Z. Krzak 1977, s. 24).

(81) Obiekt nr 22 (ryc. 42) miała prostokątny zarys o wymiarach 1,95×1,30 m i głębokości 0,15 m. Zorientowany był w kierunku północny zachód – południowy wschód. Znaleziono w nim dwa duże kamienie oraz kości zwierzęce. W południowo-wschodnim narożniku rozpoznano czaszkę krowy, części południowej kości byka, w północno-zachodniej kości kończyn. Brak dodatkowego wyposażenia (Z. Krzak 1977, s. 38).

(82) Obiekt nr 23 miał w planie trapezowaty kształt o wymiarach 2,20–2,00×2,00–1,30 m i głębokości 0,45 m. Zorientowany był w kierunku północny zachód – południowy wschód. Prawie całe dno nosiło ślady ognia (Z. Krzak 1977, s. 38). W centrum jamy znaleziono skupisko ułamków kości, węgli drzewnych i zwęglonej kory drzewnej. Dodatkowo w obiekcie odkryto fragmenty ceramiki oraz fragmenty siekiery krzemiennej (Z. Krzak 1977, s. 39). Zygmunt Krzak uważa, że w jamie tej nastąpiło spalenie ofiar zwierzęcych, przez co kości praktycznie w ogóle się nie zachowały (Z. Krzak 1977, s. 62).

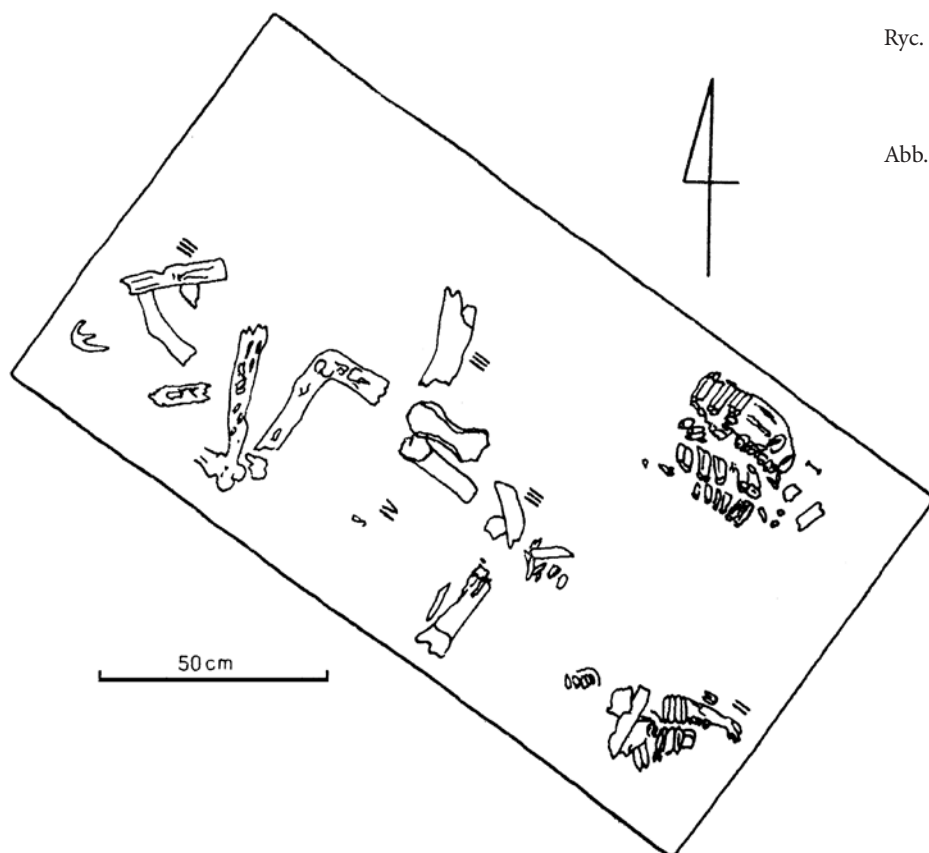
(83) Obiekt nr 25 (ryc. 43) miał w planie prostokątny kształt o wymiarach 1,95×1,45 m i głębokości 0,25 m. Zorientowany był w kierunku północny zachód – południowy wschód. Na dnie odkryto porozrzucone kości należące przypuszczalnie do świni. Brak dodatkowego wyposażenia (Z. Krzak 1977, s. 42).

(84) Obiekt nr 28 (ryc. 44) miał prostokątny kształt o wymiarach 2,40×1,80 m i głębokości 0,40–0,65 m. Zorientowany był mniej

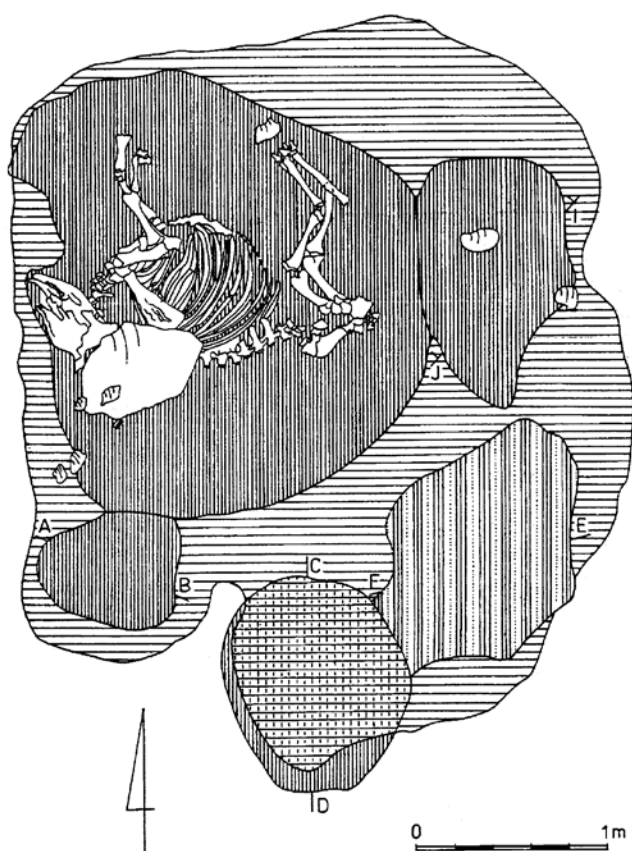
Ryc. 43. Złota st. „Na Gajowiźnie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 25. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 43. Złota Fst. „Na Gajowiźnie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 25. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

Ryc. 45. Złota st. „Na Gajowiźnie”, woj. świętokrzyskie, pow. Sandomierz, obiekt nr 16. Pochówek wielogatunkowy kultury amfor kulistych (wg Z. Krzak 1977)

Abb. 45. Złota Fst. „Na Gajowiźnie”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Objekt Nr. 16. Bestattung mehrerer Tierarten der Kugelamphoren Kultur (nach Z. Krzak 1977)

Ryc. 46. Żegotki st. 2, woj. kujawsko-pomorskie, pow. Mogilno, obiekt nr A113. Pochówek bydłocy kultury amfor kulistych (wg M. Szmyt 2000)

Abb. 46. Żegotki, Fst. 2, Wojewodschaft Kujawien-Pommern, Kreis Mogilno, Objekt Nr. A113. Rinderbestattung der Kugelamphoren Kultur (nach M. Szmyt 2000)

5.5. KULTURA CERAMIKI PROMIENISTEJ

(88) Na stanowisku Złotniki, woj. małopolskie, pow. Proszowice, w jamie 7 odkryto zwierzęcy pochówek cząstkowy należący do kultury ceramiki promienistej. Zarejestrowano w niej głowę krowy z wyłamanymi rogami. Dodatkowo w obiekcie znajdowały się dwa kubki, jedno większe naczynie baniaste oraz kilka fragmentów ceramiki (A. Dzieduszycka-Machnikowa 1964, s. 29).

Należy tutaj zaznaczyć, iż pochówki zwierzęce odkryte na stanowisku Wyciąże, pow. Kraków, woj. małopolskie (J. Marciniak 1955, s. 216), zostały błędnie określone, jako obiekty ludności kultury ceramiki promienistej. W rzeczywistości datowane powinny być na okres wczesnego średniowiecza (H. Behrens 1964, s. 124; Z. Sochacki 1980, s. 198).

5.6. KULTURA CERAMIKI SZNUROWEJ

(89–90) Na stanowisku w Miernowie, woj. świętokrzyskie, pow. Pińczów, w pobliżu grobów ludzkich odkryto dwa pochówki zwierzęce należące do kultury ceramiki sznurowej.

(89) Pod nasypem kurhanu nr I, w grobie nr 4, zarejestrowano szkielet dorosłego mężczyzny, ułożonego w kierunku wschód–zachód, z głową na zachód, z podkurczonymi nogami. Obok zmarłego znajdowały się fragmenty amfory typu turyńskiego oraz długi wiór krzemienisty (E. Kempisty 1965, s. 51). W północno-zachodniej części kurhanu, ok. 2 m na północny zachód od obiektu nr 4, odkryto szkielet psa. Ułożony był na prawym boku, z głową zwróconą na południe (P. Włodarczak 2006, s. 51), czyli w stronę grobu ludzkiego, co sugeruje wyraźny związek obu pochówków (E. Kempisty 1965, s. 51).

(90) Pod nasypem kurhanu nr II, w prostokątnej jamie o orientacji wschód–zachód, znaleziono szkielet ludzki, złożony do grobu w pozycji skurczonej oraz wyposażony w odłupki krzemienne. Obiekt ten wkopany był w dużą, prostokątną jamę o nieregularnym dnie, w której odkryto szkielet konia (P. Włodarczak 2006, s. 52). Podobnie, jak

i 69, tam dalsza literatura), to jednak w kulturze tej nie da się pewnie wyróżnić pochówków zwierzęcych (Z. Krzak 1973, s. 132). Wszystkie groby znalezione „na Gajowiznie” zostały określone przez Z. Krzaka jako należące do kultury amfor kulistych (Z. Krzak 1977, s. 11). Najprawdopodobniej pochówek bydłą z pola „nad Wawrem”, gdzie stwierdzono licznie występujące jamy osadowe tej kultury (Z. Krzak 1977, s. 9), również należy do kultury amfor kulistych. Badaczka stanowiska nie podała jednak dokładnej przynależności kulturowej obiektu (Z. Jakimowiczowa 1927, s. 36).

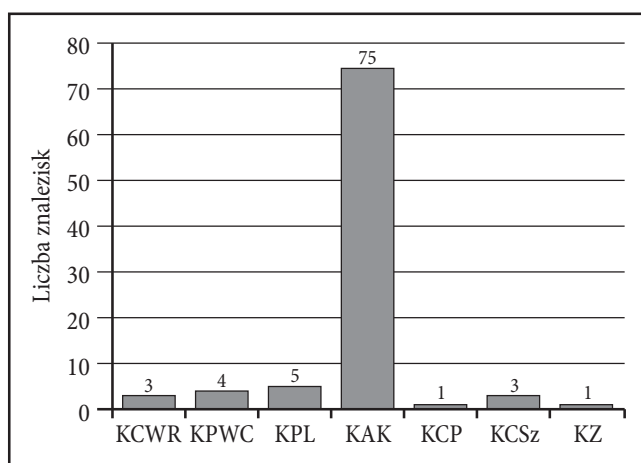
(92) Tylko jeden pochówek możemy prawdopodobnie łączyć z kulturą złocką. Byłby to grób nr 5 (71) (ryc. 47) ze stanowiska Złota „Grodzisko I”, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie (Z. Krzak 1976, s. 179). Posiadał on wydłużony, prawie owalny kształt o wymiarach 2,05×1,52 m i głębokości 0,53 m. Dłuższą osią zorientowany był w kierunku północ-południe. Posiadał obstawę kamienną. Dodatkowo, dno wyłożono płytami z piaszkowca i otoczakami (Z. Krzak 1961, s. 20). Niestety, obiekt uległ silnemu zniszczeniu. W obrębie całego grobu znaleziono przemieszane kości ludzkie (kości długie i fragmenty szczęki ludzkiej) oraz zwierzęce (fragmenty czaszek, kości długich i płaskich, żeber, kręgów; Z. Krzak 1961, s. 21). Dodatkowo, w środkowej części obiektu odkryto fragmenty ceramiki oraz odłupki złocienne (Z. Krzak 1961, s. 23). O przynależności do kultury złockiej świadczyłaby jego lokalizacja wśród innych grobów tej kultury, obstawa kamienna oraz zorientowanie obiektu (Z. Krzak 1976, s. 179).

Mimo, iż część badaczy zalicza groby zwierzęcy odkryte na stanowiskach w Złotej do kultury złockiej (por. L. Gabałówna 1958, s. 67

Abb. 47. Złota Fst. „Grodzisko I”, Wojewodschaft Heiligkreuz, Kreis Sandomierz, Grab Nr. 5. Menschenbestattung, mit den Überresten mehrerer Tierarten der Złota-Kultur (nach Z. Krzak 1961)

6. CHARAKTERYSTYKA POCHÓWKÓW ZWIERZĘCYCH W POSZCZEGÓLNYCH KULTURACH NEOLITYCZNYCH

Z kultury ceramiki wstęgowej rytej znane są trzy pochówki zwierzęce (ryc. 48). Dwa, które odkryto na terenie Małopolski, zlokalizowane były w obrębie osady (ryc. 51). W jamach pochowano po jednym osobniku psa. Jednego poćwiartowano i ułożono w porządku anatomicznym. Natomiast drugiego pogrzebano w całości obok grobu ludzkiego, w pobliżu nóg zmarłego. Trzeci obiekt odkryto na terenie Kujaw (ryc. 49). Na cmentarzysku, ulokowanym w pobliżu osady, pochowano duże zwierzę, najprawdopodobniej szczątki bydła. Obiekt ten połączony był niewielkim korytarzykiem z grobem ludzkim. W żadnym obiekcie nie stwierdzono domieszki kości zwierzęcych o charakterze pokonsumpcyjnym. Tylko przy jednym pochówku zwierzęcym odkryto dodatkowe wyposażenie – fragmenty ceramiki, wyroby krzemienne oraz ułamki kości ludzkich. W jednym przypadku zarejestrowano, że zwierzę ułożono głową na wschód.

Ryc. 48. Liczba pochówków zwierzęcych w poszczególnych kulturach neolitycznych na terenie Polski

Abb. 48. Die Zahl der Tierbestattungen in den einzelnen neolithischen Kulturen auf den Gebieten Polens

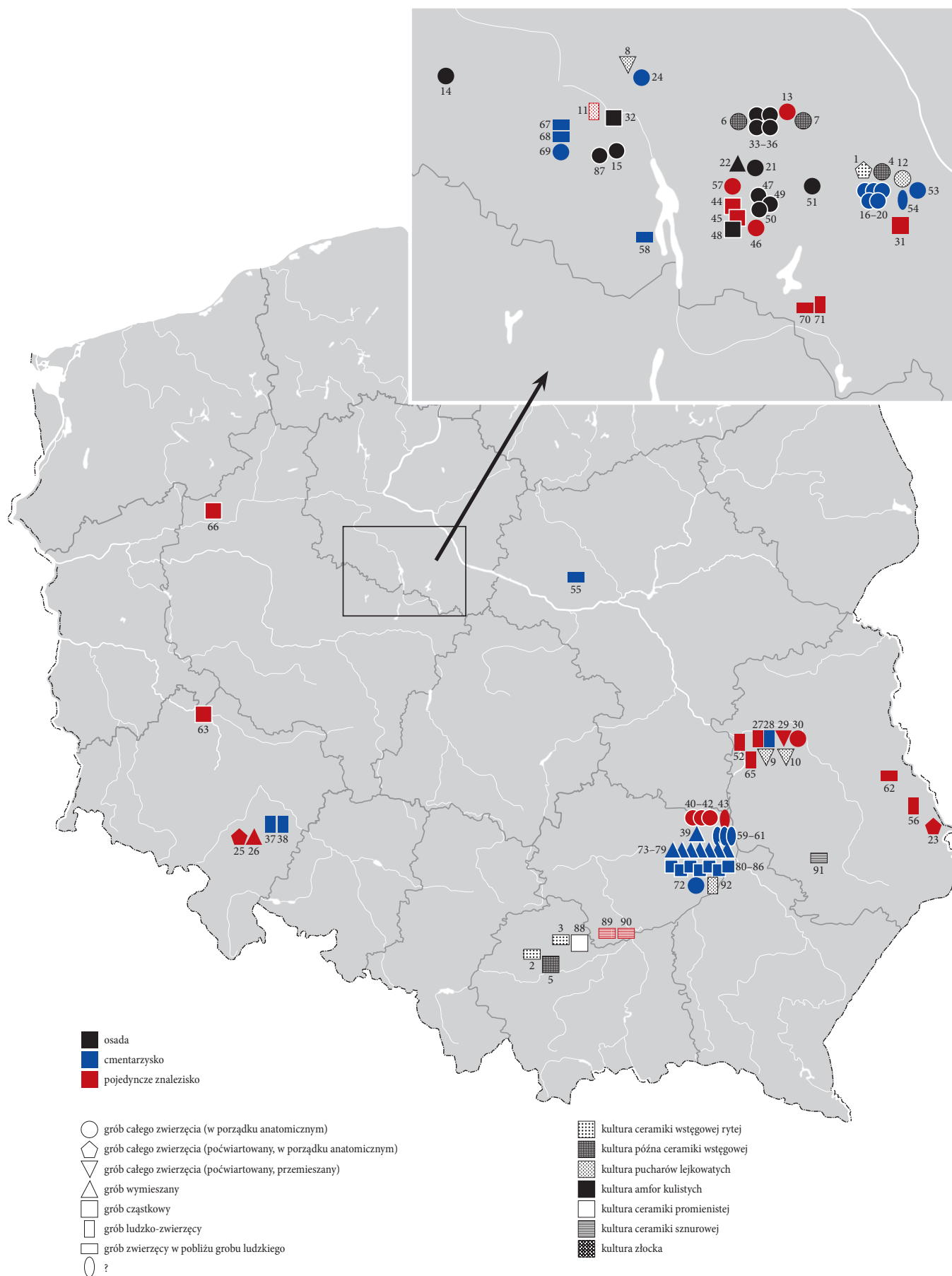
Na stanowiskach kultury późnej ceramiki wstęgowej odkryto cztery pochówki zwierzęce (ryc. 48), przy czym jeden z nich stanowił albo grób zwierzęcy, albo miał charakter użytkowy (Kuczkowo 5). Trzy znaleziska pochodzą z terenu Kujaw oraz jedno z okolic Krakowa (ryc. 49). Wszystkie zostały odkryte w obrębie osad (ryc. 51). W każdym obiekcie pochowano zwierzę innego gatunku: psa, kozę, bydło oraz świnie (ryc. 52). Groby z Kujaw reprezentują jeden typ pochówku zwierzęcego – osobniki pogrzebano w całości, w porządku anatomicznym. W dwóch przypadkach zanotowano, że zwierzęta ułożono głowami na wschód. Obiekt z Małopolski to grób częściowy, gdzie obok czaszki kozy z rogami pochowano także puchar na wysokiej, pustej stopce. W pozostałych grobach nie stwierdzono żadnego dodatkowego wyposażenia. Tylko w jednym obiekcie zarejestrowano domieszkę kości zwierzęcych pochodzącą od świni oraz kozy/owcy (ryc. 53).

Z kulturą pucharów lejkowatych wiąże się pięć pochówków zwierzęcych (ryc. 48). Trzy zarejestrowano na terenie Kujaw, dwa w Małopolsce (ryc. 49). Jeden obiekt stanowił znalezisko

pojedyncze. Pozostałe cztery groby pochodzą z obszaru osad (ryc. 51). W dwóch przypadkach pochowano po trzy młode bydła. W kolejnych, po jednym osobniku psa, sarny oraz dwie młode świni. Przy czym, sarnę oraz świnię pogrzebano bez czaszek. Natomiast psa ułożono głową na wschód, a w okolicy szyi przyciśnięto go średniej wielkości kamieniem. Trzy obiekty zawierają szczątki zwierzęce poćwiartowane, przemieszane, jeden szczątki złożone w porządku anatomicznym. Natomiast piąte znalezisko to grób ludzko-zwierzęcy (ryc. 54). Groby z terenu Kujaw reprezentują różne rodzaje pochówków. Jedynie te z obszaru Małopolski należą do jednego typu – grobów całych zwierząt, poćwiartowanych, przemieszanych. Tylko w jednym obiekcie stwierdzono domieszkę kości zwierzęcych: świni, kozy/owcy, konia oraz psa (ryc. 53). Ponadto, trzy znaleziska posiadały dodatkowe wyposażenie: fragmenty ceramiki oraz odłupki krzemienne.

Z kulturą amfor kulistych związana jest największa liczba pochówków zwierzęcych z całego okresu neolitu. Znanych jest aż 75 obiektów tej kultury (ryc. 48). Pochodzą one z terenu całej Polski (ryc. 49). Pojedyncze znaleziska odkryto w Wielkopolsce oraz na Mazowszu, nieliczne na Dolnym Śląsku, natomiast najliczniej na obszarze Kujaw oraz Małopolski. Przy czym, na terenie Małopolski grupują się one na Płaskowyżu Nałęczowskim, wschodniej części Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej oraz pojedyncze na Wyżynie Wołyńskiej. Należy zaznaczyć, iż w okolicach Krakowa pochówków zwierzęcych nie odkryto. Najwięcej obiektów pochodzi z cmentarzysk – 35, następnie osad – 21 oraz niewiele mniej ze znalezisk pojedynczych – 19 (ryc. 51). Zidentyfikowane szczątki zwierzęce należały do co najmniej 164 osobników. Największą grupę stanowiło bydło – 121 osobników, co daje ok. 74% spośród wszystkich zwierząt kultury amfor kulistych. Pozostałe kości należały do świni – 21 osobników, psa – 12 osobników, kozy/owcy – 9 osobników oraz jednego jelenia (ryc. 52). W kulturze tej występują wszystkie możliwe typy pochówków zwierzęcych (ryc. 54). Przeważają jednak zdecydowanie samodzielne groby zwierzęce – 56 obiektów, a w nich groby całych zwierząt – 31 obiektów (przy czym zwierzęta złożone w porządku anatomicznym liczą 28 obiektów). Na drugim miejscu lokują się groby częściowe – 15 obiektów, a na końcu groby wymieszane – 10 obiektów. Groby zwierzęce związane z pochówkiem ludzkim występują w liczbie 14 obiektów. Pięć obiektów trudno przyporządkować konkretnym typom pochówków zwierzęcych ze względu na stopień zniszczenia grobu bądź braku istotnych informacji w literaturze. Domieszka kości zwierzęcych występuje dość licznie. Stwierdzono łącznie szczątki pochodzące od co najmniej: 14 osobników świni, 13 osobników kozy/owcy, 5 osobników psa, 4 osobników bydła, jednej sarny oraz jednego konia (ryc. 53).

Ze stanowisk kultury ceramiki promienistej, z obszaru Polski, znany jest tylko jeden pochówek zwierzęcy (ryc. 48). Odkryto go na terenie Małopolski (ryc. 49). Było to pojedyncze znalezisko (ryc. 51), które określimy jako grób częściowy (ryc. 54). W jamie pochowano głowę krowy z wyłamanymi rogami, trzy naczynia oraz kilka mniejszych fragmentów ceramiki. Nie zanotowano domieszki kości zwierzęcych (ryc. 53).

Ryc. 49. Mapa Polski z zaznaczonymi pochówkami zwierzęcymi uwzględniająca typ pochówku, przynależność kulturową oraz miejsce znaleziska
 Abb. 49. Polenkarte mit den vermerkten Tierbestattungen mit der Markierung des Bestattungstyps, der Kulturzugehörigkeit und des Fundortes

Kultura ceramiki wstęgowej rytej: 1) Brześć Kujawski 4; 2) Giebułtów, jama 3; 3) Złotniki 1, ob. 9

Kultura późna ceramiki wstęgowej: 4) Brześć Kujawski 3; 5) Kraków Pleszów, jama 31; 6) Kuczkowo 5, ob. A20; 7) Siniarzewo 1, ob. 30

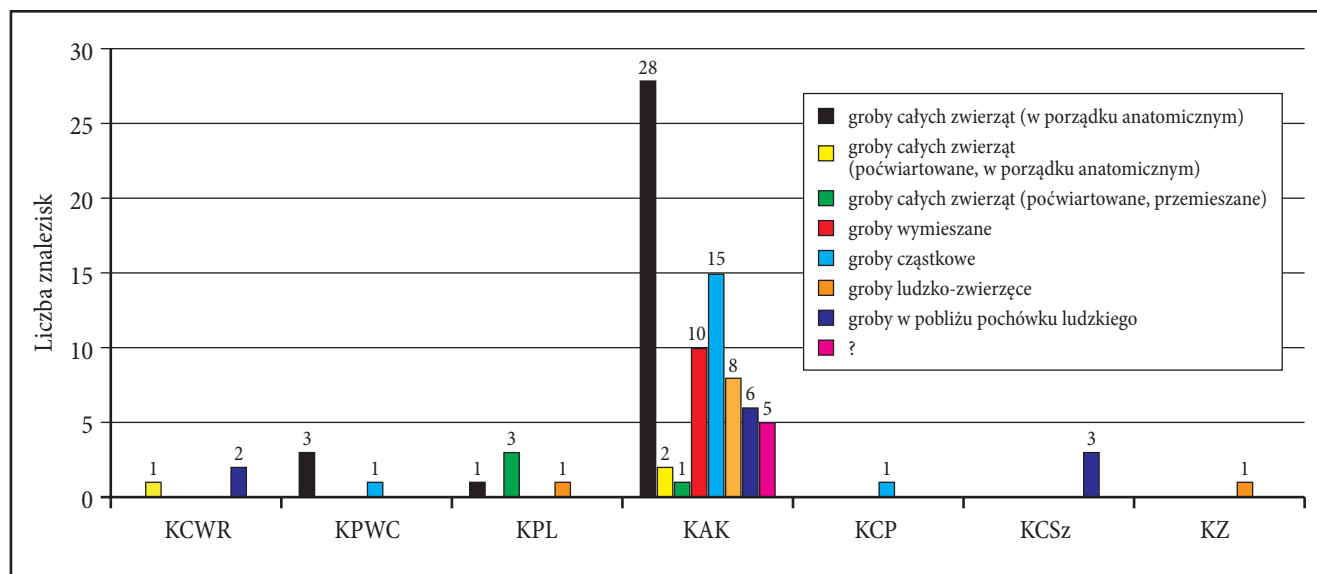
Kultura pucharów lejkowatych: 8) Inowrocław 58 IIB, ob. 7; 9) Klementowice IIB, jama 16; 10) Klementowice IIB, jama 33; 11) Krusza Zamkowa 13; 12) Pikutkowo 6, jama 42

Kultura amfor kulistych: 13) Adolfin; 14) Biskupin 2A, jama LI; 15) Bożejewice 22, ob. A2; 16) Brześć Kujawski 4, grób zw. 1; 17) Brześć Kujawski 4, grób zw. 2; 18) Brześć Kujawski 4, grób zw. 3; 19) Brześć Kujawski 4, grób zw. 4; 20) Brześć Kujawski 4, grób zw. 5; 21) Dobrze 6, grób zw. I; 22) Dobrze 6, grób zw. II; 23) Husynne-Kolonia 6, grób 2; 24) Inowrocław-Szymborze 1, grób II; 25) Jordanów Śląski, jama 3; 26) Jordanów Śląski, jama 5; 27) Klementowice A, grób 1; 28) Klementowice XV, grób 1; 29) Klementowice VII, grób zw. 1; 30) Klementowice VII, grób zw. 2; 31) Kolonia Dębice 1; 32) Krusza Zamkowa 13; 33) Kuczkowo 1, ob. A136; 34) Kuczkowo 1, A148; 35) Kuczkowo 1, ob. C2; 36) Kuczkowo 1, ob. A132; 37) Kurzątkowice, grób 1; 38) Kurzątkowice, grób 6; 39) Malice, jama 31; 40) Mierzanowice 1, grób zw. 1; 41) Mierzanowice 1, jama 1; 42) Mierzanowice 1, jama 189; 43) Mierzanowice 1, jama 206; 44) Opatowice 1, ob. 1; 45) Opatowice 1, ob. 38; 46) Opatowice 3, ob. 64; 47) Opatowice 35, ob. 34; 48) Opatowice 36, ob. 67; 49) Opatowice 36, ob. 101A; 50) Opatowice 36, ob. 123; 51) Osłonki 1; 52) Parchatka; 53) Pikutkowo 5B, grób zw. I; 54) Pikutkowo 5B, grób zw. II; 55) Potyry 17; 56) Raciborowice 2; 57) Radziejów Kujawski 4; 58) Rzeszynek 1, grób C; 59) Sandomierz 78, grób I; 60) Sandomierz 78, grób VI; 61) Sandomierz 78, grób IX; 62) Serebryszcz 23, grób 2; 63) Siciny; 64) Siniarzewo 1, ob. 148; 65) Stok, grób 1; 66) Stradun 17; 67) Strzelce 2, kurhan II; 68) Strzelce 3, kurhan III; 69) Strzelce 3, kurhan III; 70) Zdrojówka 1; 71) Zdrojówka 1; 72) Złota „Nad Wawrem”, grób zw.; 73) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 3; 74) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 4; 75) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 6; 76) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 24; 77) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 27; 78) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 29; 79) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 31; 80) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 8; 81) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 22; 82) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 23; 83) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 25; 84) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 28; 85) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 11; 86) Złota „Na Gajowiznie”, ob. 16; 87) Żegotki 2, ob. A113

kultura ceramiki promienistej: 88) Złotniki 1, jama 7

kultura ceramiki sznurowej: 89) Miernów, kopiec I; 90) Miernów, kopiec II; 91) Sądka

kultura złocka: 92) Złota „Grodzisko I”, grób 5 (71)

Ryc. 50. Udział poszczególnych typów pochówków zwierzęcych w poszczególnych kulturach neolitycznych na terenie Polski
Abb. 50. Anteil der einzelnen Tierbestattungstypen in den nachfolgenden neolithischen Kulturen in Polen

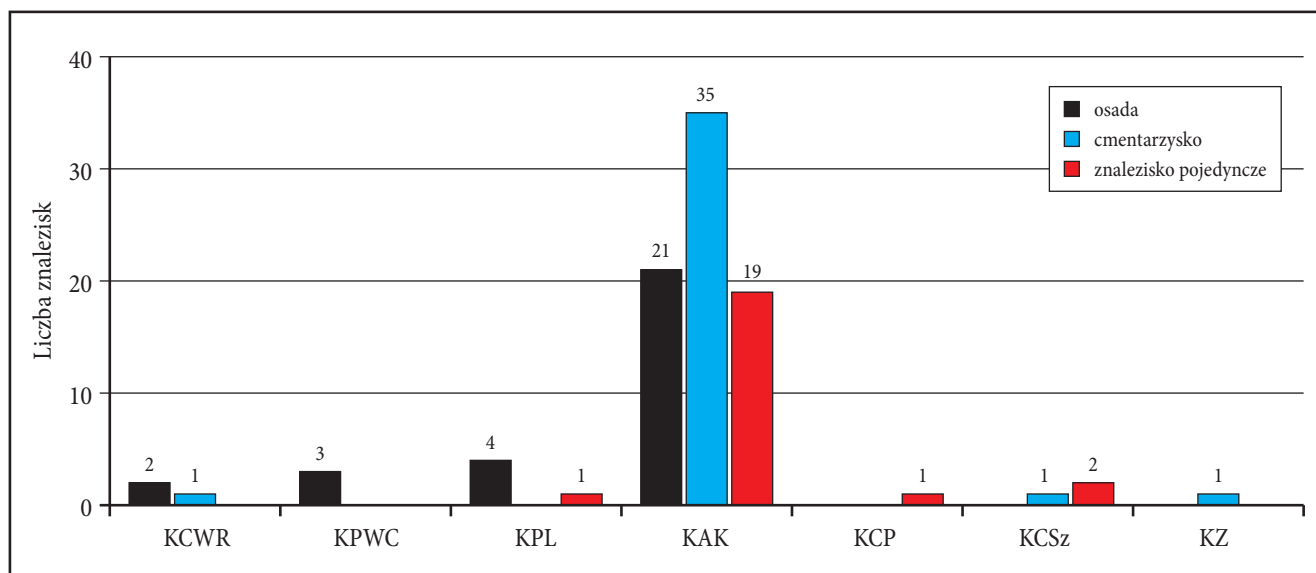
Z kulturą ceramiki sznurowej wiążą się trzy pochówki zwierzęce (ryc. 48), przy czym przynależność kulturowa jednego z nich (Miernów II) nie jest zbyt pewna. Wszystkie obiekty pochodzą z terenu Małopolski (ryc. 49). Każdy z nich odkryty został pod nasypem kurhanu w pobliżu grobu ludzkiego (ryc. 50). W dwóch jamach pogrzebano po jednym osobniku psa, jednego z głową na południe, drugiego z głową na wschód. Ponadto, jednego z nich przykryto kamieniem w części piersiowej. W trzecim obiekcie, niepewnie datowanym, pochowano konia. Przy żadnym pochówku nie zarejestrowano domieszki kości zwierzęcych (ryc. 53). Tylko w jednym grobie zanotowano informację o dodatkowym wyposażeniu – między żebrami psa zarejestrowano ostrze kościane.

Prawdopodobnie tylko jeden pochówek zwierzęcy (Złota „Grodzisko I”) możemy określić jako pozostałość ludności

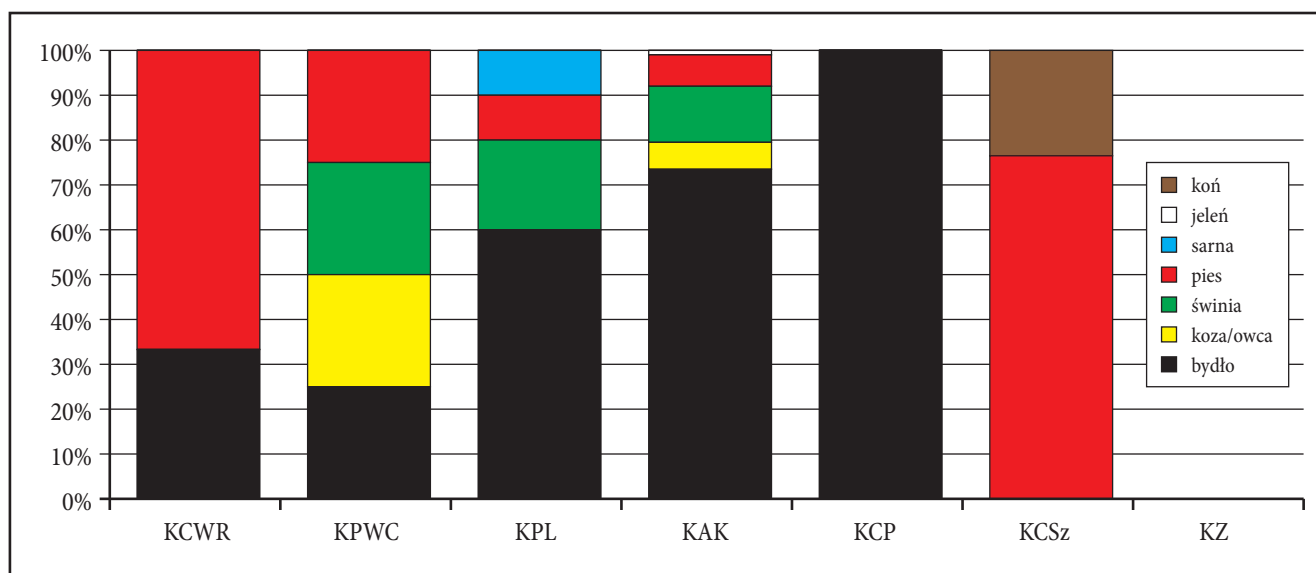
kultury złockiej (ryc. 48). Odkryto go na terenie Małopolski (ryc. 49), w obrębie cmentarzyka tej kultury (ryc. 50). Był to pochówek ludzko-zwierzęcy (ryc. 54). Wśród kości kilku zwierząt oraz kości ludzkich, znaleziono także fragmenty ceramiki i odłupki krzemienne. Trudno określić, czy była tam domieszka kości zwierzęcych.

Jak widać na ryc. 54 udział poszczególnych typów pochówków zwierzęcych wyraźnie się zmieniał, w zależności od kultury. Początkowo, jego stopień zróżnicowania był skromny – obejmował jedynie 2–3 typy pochówków. Następnie, w sposób nagły, swoje apogeum osiągnął w kulturze amfor kulistych, po której praktycznie zanikł.

Z kultury ceramiki wstęgowej rytej znane są tylko dwa typy pochówku – siódmy oraz trzeci, oba dość rzadko stosowane w neolicie. W kulturze późnej ceramiki wstęgowej

Ryc. 51. Udział pochówków zwierzęcych w poszczególnych kulturach neolitycznych na terenie Polski w zależności od miejsca znaleziska
Abb. 51. Anteil der einzelnen Tierbestattungstypen in den nachfolgenden neolithischen Kulturen in Polen – je nach dem Fundort

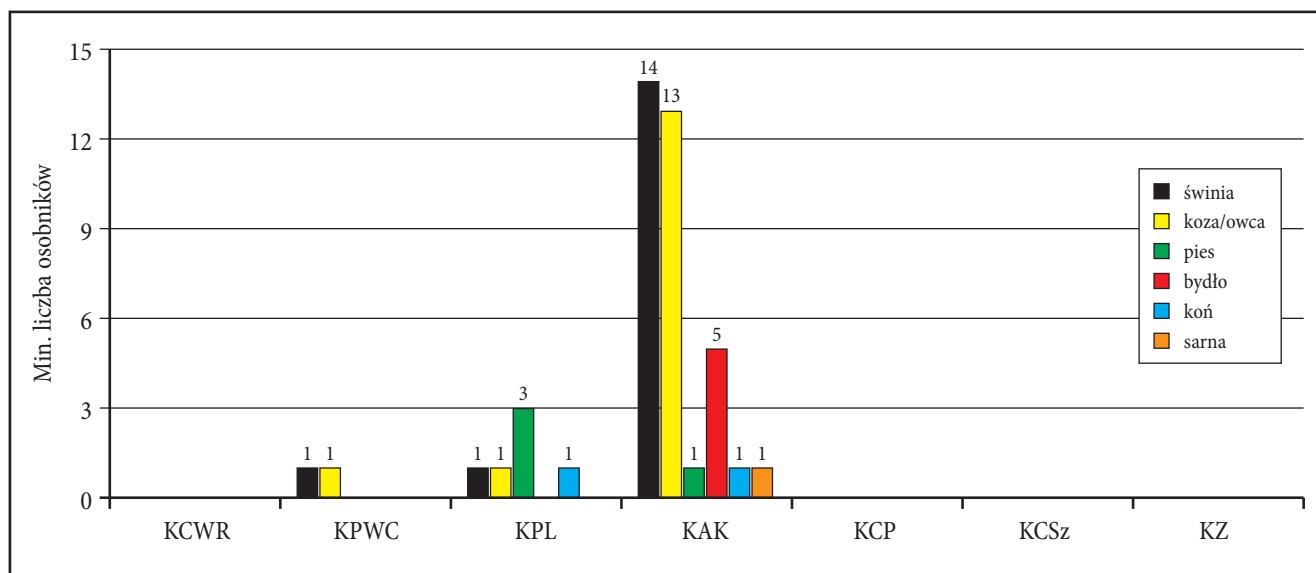

Ryc. 52. Procentowy udział poszczególnych gatunków zwierząt w poszczególnych kulturach neolitycznych na terenie Polski
Abb. 52. Prozentueller Anteil der einzelnen Tierarten in den nachfolgenden neolithischen Kulturen auf den Gebieten Polens

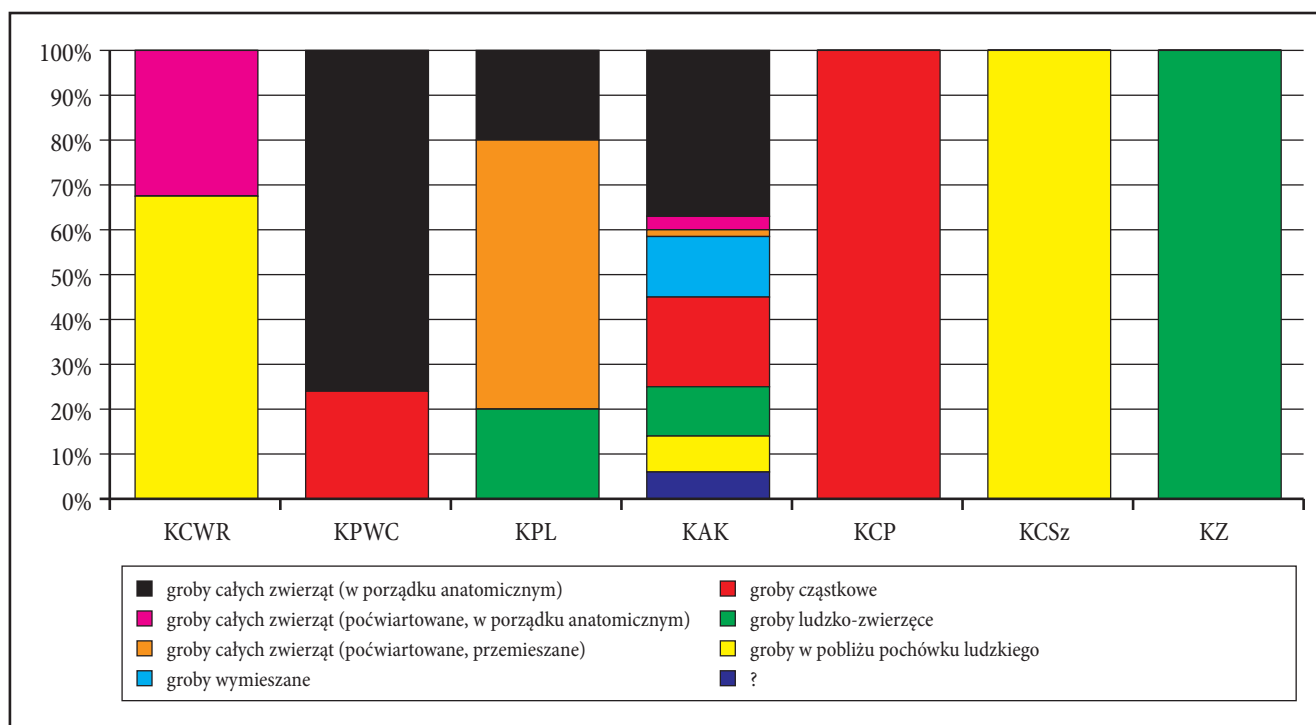
następuje zmiana w sposobie grzebania zwierząt. Pojawia się pochówek typu pierwszego – najbardziej rozpowszechniony wśród tej społeczności, oraz typu piątego. W kolejnej kulturze – kulturze pucharów lejkowatych, typ pierwszy zmniejsza swój udział i zaczyna dominować typ trzeci. Ponadto znane są groby w typie szóstym. Ludność kultury amfor kulistych stosuje już wszystkie rodzaje pochówków. Część z nich jednak w ograniczony sposób, a mianowicie typ drugi i trzeci, które są charakterystyczne dla kultur wcześniejszych, a po kulturze amfor kulistych zanikają zupełnie. Pochówkiem dominującym jest typ pierwszy, stanowiący blisko 40% wszystkich obiektów. Pozostałe rodzaje: typ czwarty, piąty, szósty i siódmy, mają mniej więcej podobny udział. W następnych kulturach neolitycznych, wraz z gwałtownym zmniejszeniem się liczby

grobów zwierzęcych, nastąpiło także ograniczenie rodzajów pochówków. Reprezentują one tylko po jednym typie: kultura ceramiki promienistej – typ piąty, kultura ceramiki sznurowej – typ siódmy oraz kultura złocka – typ szósty.

Wraz ze wzrostem stopnia zróżnicowania rodzajów pochówków zwierzęcych, można zauważyć, iż sam rytuał grzebania zwierząt także ulega rozwojowi. Widoczne jest to w wyniku analizy domieszki kości zwierzęcych o charakterze konsumpcyjnym (ryc. 53). Gdy z danej kultury znane są tylko w zasadzie pojedyncze groby zwierzęce, w takim obiekcie nie zanotowano żadnych dodatkowych szczątków zwierzęcych. Z taką sytuacją mamy do czynienia w przypadku: kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury ceramiki promienistej, kultury ceramiki sznurowej oraz kultury złockiej, gdzie, jak wiadomo,

Ryc. 53. Domieszka zwierzęca (min. liczba osobników) w grobach zwierzęcych w poszczególnych kulturach neolitycznych na terenie Polski
Abb. 53. Tierbeimischung (minimale Zahl der Einzelwesen) in den Tiergräbern der aufeinander folgenden neolithischen Kulturen in Polen

Ryc. 54. Procentowy udział poszczególnych typów pochówków zwierzęcych w kolejnych kulturach neolitycznych na terenie Polski
Abb. 54. Prozentueller Anteil der einzelnen Typen der Tierbestattungen in den aufeinander folgenden neolithischen Kulturen auf den Gebieten Polens

stosowano tylko jeden, ewentualnie dwa typy pochówków. Natomiast razem z pojawieniem się większej liczby oraz kolejnych typów grobów zwierzęcych, zaczyna się stwierdzać domieszkę kości o charakterze pokonsumpcyjnym. I tak, w kulturze późnej ceramiki wstęgowej są to kości pochodzące z jednej świnii i jednej kozy/owcy, a w kulturze pucharów lejkowatych już z jednej świnii, jednej kozy/owcy oraz jednego konia.

W obiektach kultury amfor kulistych zwyczaj ten osiąga swój punkt kulminacyjny. Zarejestrowano kości będące szczątkami co najmniej: 14 osobników świnii, 13 osobników kozy/owcy, 5 psów, osobników bydła, jednego konia i jednej sarny. Później, jak już powiedziano, rytuał grzebania wraz z zabitym zwierzęciem fragmentów tusz zwierzęcych – zanika.

7. CHARAKTERYSTYKA POSZCZEGÓLNYCH TYPÓW POCHÓWKÓW ZWIERZĘCYCH

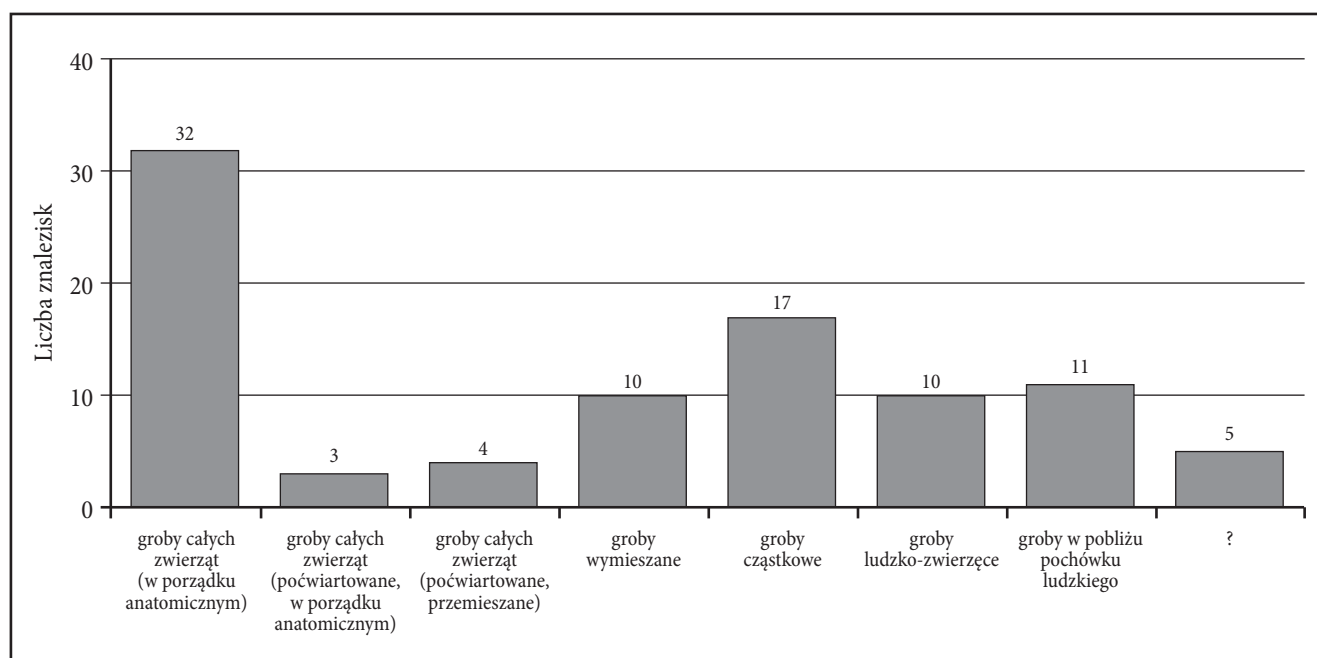
Pierwszy typ pochówku zwierzęcego – zwierzęta złożone w całości, w porządku anatomicznym, stanowi najliczniejszą grupę (ryc. 55). Obejmuje aż 32 znaleziska, czyli 36% wszystkich grobów (ryc. 56). Odkryto w nich kości należące do: bydła – 39 osobników, świni – 5 osobników, psa – 4 osobniki oraz kozy/owcy i jelenia – po jednym osobniku (ryc. 57). Dwadzieścia osiem obiektów, czyli zdecydowana większość, pochodzi z kultury amfor kulistych, trzy z kultury późnej ceramiki wstęgowej i tylko jeden z kultury pucharów lejkowatych (ryc. 58). Pod względem miejsca deponowania całych zwierząt dominuje osada – dziewiętnaście grobów. Na cmentarzysku odkryto dziewięć obiektów, a tylko cztery to znaleziska pojedyncze (ryc. 59). Typ pierwszy pochówku zwierzęcego grupuje się przede wszystkim na Kujawach (ryc. 49). Pochodzi stamtąd aż dwadzieścia siedem obiektów. Ponadto typ ten występuje także we wschodniej części Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej – cztery groby oraz pojedynczy na Płaskowyżu Nałęczowskim (ryc. 49). Domieszka kości zwierzęcych o charakterze pokonsumpcyjnym jest dość mocno urozmaicona. Stwierdzono szczątki co najmniej: siedmiu osobników świni, czterech osobników kozy/owcy, trzech osobników psa oraz jednego osobnika bydła (ryc. 60). Jako wyposażenie dodatkowe zarejestrowano: liczną ceramikę, 2 bębny gliniane, szydło kościane, wisiołek kościany, tarczki kościane z otworami, poroże jelenia ze śladami obróbki, tłuki kamienne, narzędzia i odłupki krzemienne.

Drugi typ pochówku zwierzęcego – zwierzęta poćwiartowane, ułożone w porządku anatomicznym, jest grupą najmniejszą. Reprezentują go jedynie 3 obiekty (ryc. 55), czyli 3% wszystkich znalezisk (ryc. 56). Przynależność gatunkowa

wa pogrzebanych zwierząt obejmuje: bydło – 2 osobniki, psa oraz owcę – po jednym osobniku (ryc. 57). Dwa groby, które należą do kultury amfor kulistych, stanowią znaleziska pojedyncze (ryc. 59). Natomiast trzeci obiekt – kultury ceramiki wstęgowej rytej, odkryto w obrębie osady (ryc. 59). Każdy pochówek zlokalizowany jest w innej części Polski – na Dolnym Śląsku, na Kujawach oraz na Wyżynie Wołyńskiej (ryc. 49). W żadnym grobie nie stwierdzono domieszki kości zwierzęcych (ryc. 60). Jako wyposażenie dodatkowe zarejestrowano: ceramikę, dwustronne ostrze kościane, kamień do gładzenia oraz 2 siekiarki krzemienne.

Trzeci typ pochówku zwierzęcego – zwierzęta poćwiartowane, przemieszane, również nie stanowi liczego zbioru – obejmuje 4 stanowiska (ryc. 55), czyli 4% wszystkich grobów (ryc. 56). Pogrzebane zwierzęta reprezentują: bydło – 4 osobniki, świnię – 2 osobniki oraz jedną sarnę (ryc. 57). Typ ten charakterystyczny jest dla kultury pucharów lejkowatych (ryc. 58), do której należą trzy obiekty, wszystkie odkryte na terenie osady (ryc. 59). Czwarty grób – kultury amfor kulistych, to znalezisko pojedyncze (ryc. 59). Pochówki grupują się przede wszystkim na Płaskowyżu Nałęczowskim. Tylko jeden odkryto na Kujawach (ryc. 49). Podobnie jak w typie drugim, nie zarejestrowano praktycznie żadnej domieszki kości zwierzęcych (ryc. 60). Wyposażenie dodatkowe stanowiła: ceramika, wiór oraz kilka odłupków krzemiennych.

Do czwartego typu pochówku zwierzęcego – grobów wymieszanych, należy 10 obiektów (ryc. 55), czyli 11% wszystkich znalezisk (ryc. 56). W grobach tych odkryto kości należące do: bydła – 34 osobniki, świni – 15 osobników, psa – 6 osobników oraz kozy/owcy – 5 osobników (ryc. 57). Wszystkie obiekty

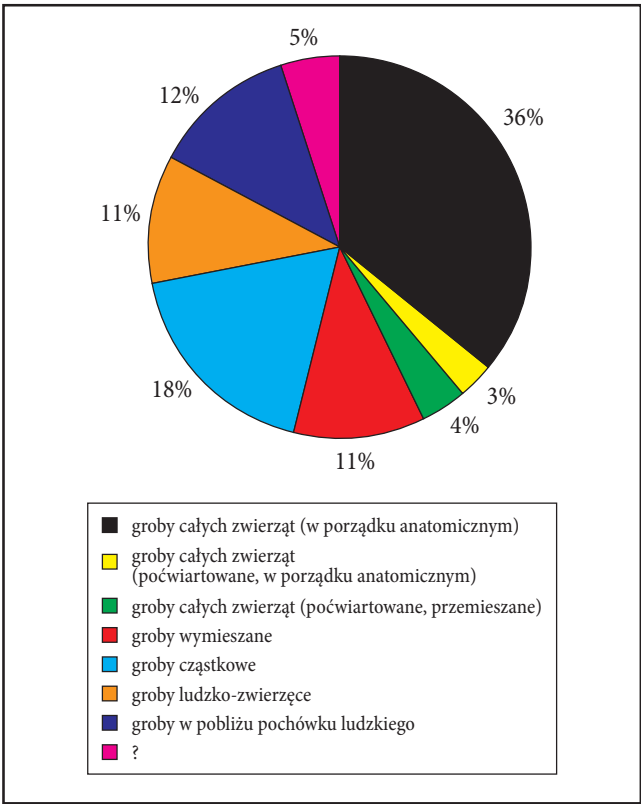
Ryc. 55. Liczba znalezisk poszczególnych typów pochówków zwierzęcych w neolicie na terenie Polski

Abb. 55. Zahl der Funde in den einzelnen Typen der Tierbestattungen im Neolithikum in Polen

są pozostałością ludności kultury amfor kulistych (ryc. 58). Osiem z nich znaleziono na cmentarzysku, jeden w obrębie osady oraz jeden w miejscu odosobnionym (ryc. 59). Osiem znalezisk, czyli przeważająca część, zlokalizowanych jest we wschodniej części Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej. Ponadto, jeden obiekt znajduje się na Dolnym Śląsku oraz jeden na Kujawach (ryc. 49). Domieszka kości zwierzęcych pochodzi od co najmniej 4 osobników świni oraz 5 osobników kozy/owcy (ryc. 60). Wyposażenie dodatkowe obejmuje: ceramikę, 2 szydła i 2 dłutka kościane, dwustronne ostrza kościane oraz odłupki krzemienne.

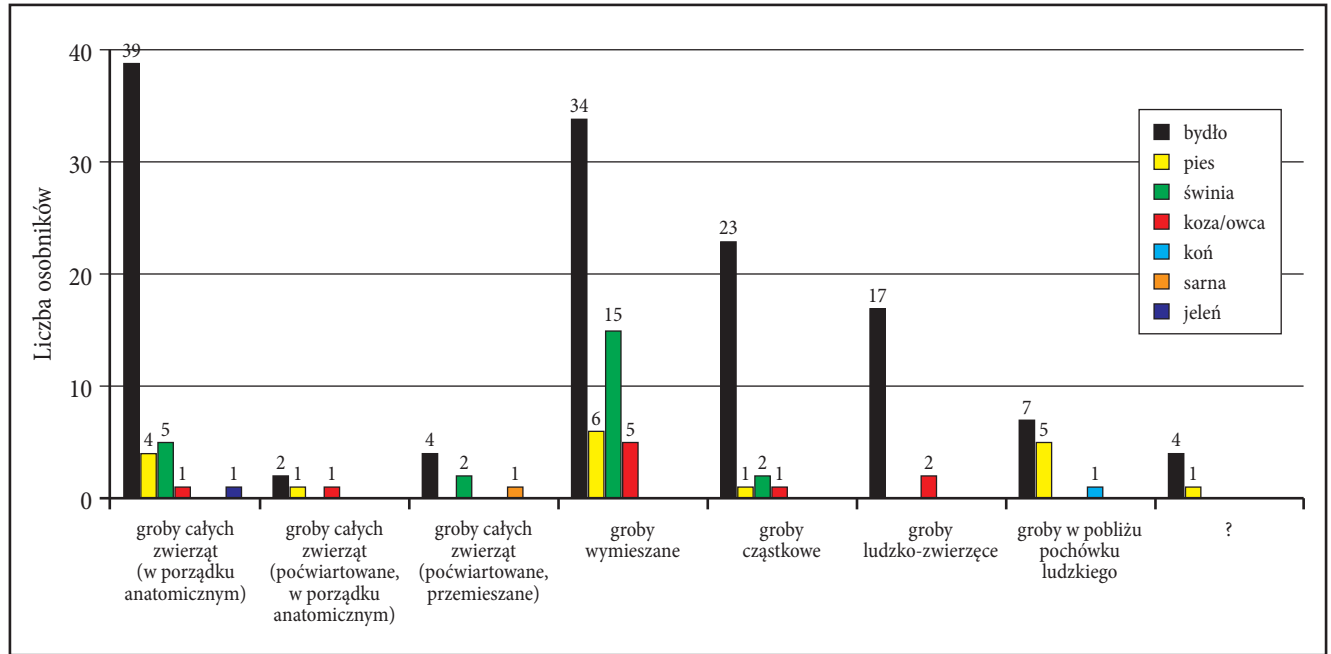
Piąty typ pochówku zwierzęcego – grób cząstkowy, jest drugą, co do liczebności, grupą. Reprezentuje go aż 17 obiektów (ryc. 55), czyli 18% wszystkich grobów (ryc. 56). Głównym gatunkiem chowanym w ten sposób jest bydło – odkryte kości pochodzą od co najmniej 23 osobników. Ponadto odkryto także szczątki 2 osobników świni, jednego psa oraz jednej kozy (ryc. 57). Miejsca znalezisk obejmują mniej więcej po równo: osady – pięć obiektów, cmentarzyska – siedem obiektów oraz znaleziska pojedyncze – pięć obiektów (ryc. 59). Większość pochówków należy do kultury amfor kulistych – 15 grobów. Pozostałe dwa pochodzą z kultury późnej ceramiki wstęgowej oraz kultury ceramiki promienistej (ryc. 58). Największe zgrupowanie grobów cząstkowych znajduje się we wschodniej części Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej – siedem obiektów oraz na Kujawach – sześć obiektów. Pojedyncze znaleziska zlokalizowane są na terenie Małopolski, z okolic Krakowa – dwa obiekty oraz po jednym z Wielkopolski i Dolnego Śląska (ryc. 49). Domieszka zwierzęca jest niewielka, pochodzi od co najmniej dwóch osobników kozy/owcy i jednego psa (ryc. 60). Dodatkowo wyposażenie także nie jest zbyt urozmaicone. W jego skład wchodzi: ceramika, przęślik oraz 2 bębny gliniane.

Do szóstego typu pochówku zwierzęcego – grób ludzko-zwierzęcy, należy 10 obiektów (ryc. 55), czyli 11% wszystkich

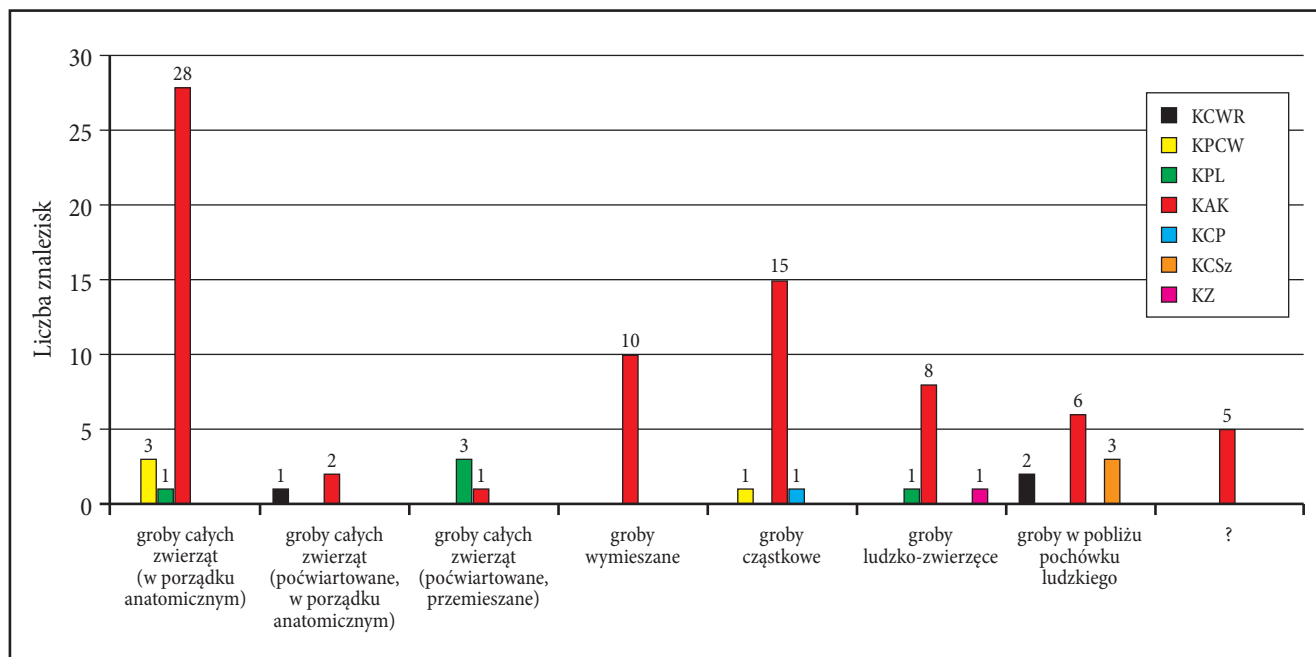

Ryc. 56. Procentowy udział liczby znalezisk poszczególnych typów pochówków zwierzęcych w neolicie na terenie Polski
Abb. 56. Prozentueller Anteil der Funde der einzelnen Typen der Tierbestattungen im Neolithikum in Polen

znalezisk (ryc. 56). Obok ludzi grzebano przede wszystkim bydło – odkryto kości co najmniej 17 osobników. Drugim zwierzęciem była świnia – stwierdzono jedynie 2 osobniki (ryc. 57).

Ryc. 57. Minimalna liczba osobników poszczególnych gatunków zwierząt w kolejnych typach pochówków zwierzęcych w neolicie na terenie Polski
Abb. 57. Minimale Zahl der Einzelwesen der einzelnen Tierarten in den einzelnen Typen der Tierbestattungen im Neolithikum in Polen

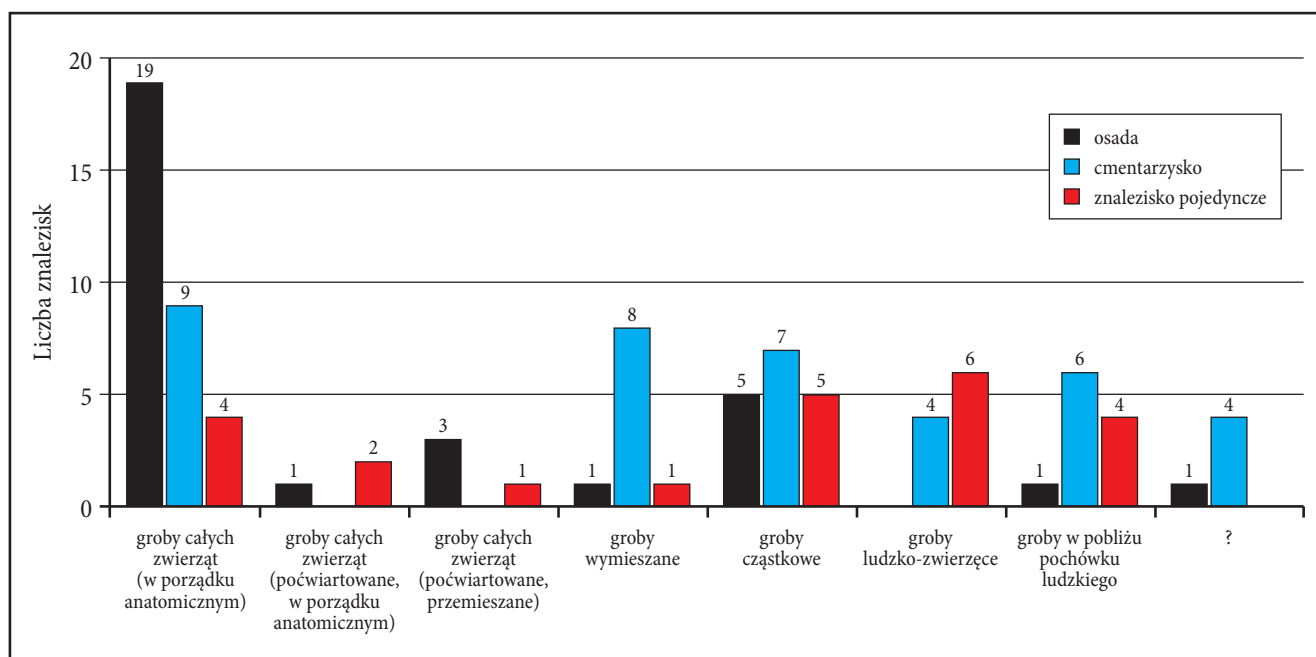

Ryc. 58. Udział w kolejnych kulturach neolitycznych poszczególnych typów pochówków zwierzęcych na terenie Polski
Abb. 58. Anteil der aufeinander folgenden neolithischen Kulturen an den einzelnen Typen der Tierbestattungen auf den Gebieten Polens

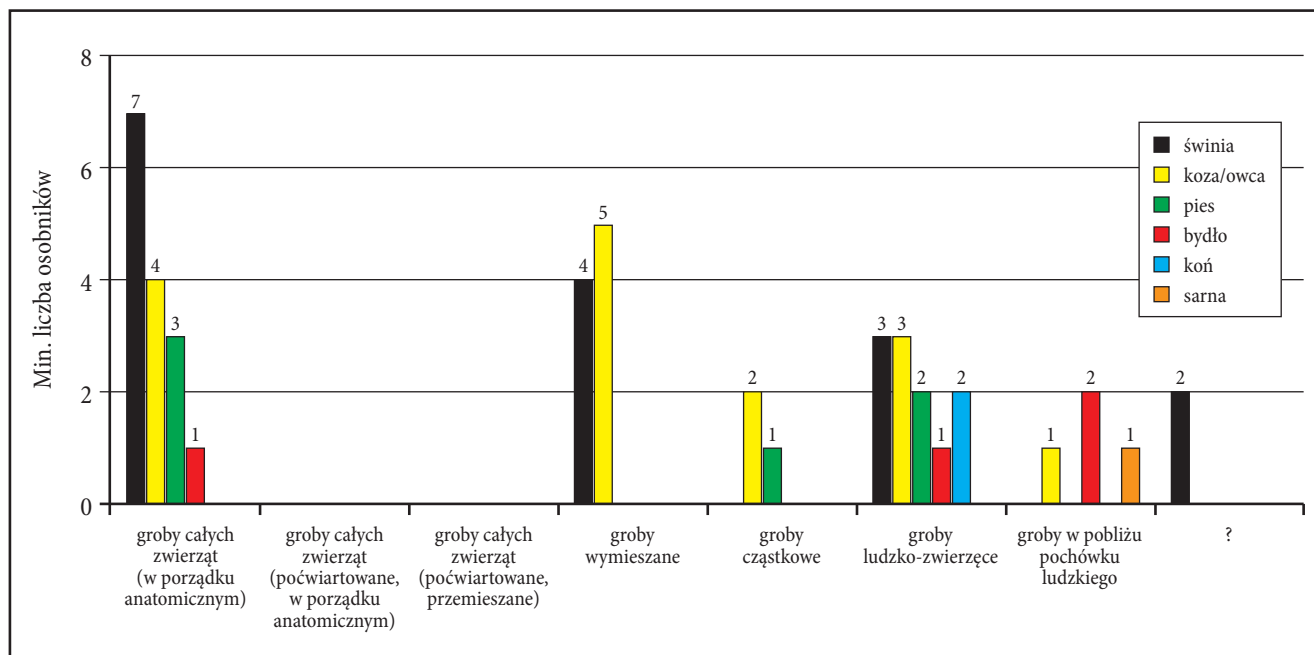
Jest to najmniej zróżnicowany pod względem gatunkowym typ pochówku. Warto podkreślić, iż nie zanotowano ani jednego osobnika psa. Tylko jeden grób należy do kultury pucharów lejkowatych oraz jeden, domniemany, do kultury złockiej. Pozostałych osiem jest pozostałością ludności kultury amfor kulistych (ryc. 58). Cztery obiekty odkryto w obrębie cmentarzyska, a sześć to znaleziska pojedyncze (ryc. 59). Typ ten najliczniej występuje na Płaskowyżu Nałęczowskim – cztery pochówki. Po dwa odkryto na Dolnym Śląsku oraz na Kujawach. Pojedynczy zarejestrowano we wschodniej części Wy-

żyny Kielecko-Sandomierskiej oraz na Wyżynie Wołyńskiej (ryc. 49). Pod względem domieszki kości zwierzęcych, jest to grupa najbardziej urozmaicona. Zarejestrowano szczątki pochodzące od co najmniej: 3 osobników świni, 3 osobników kozy/owcy, 2 psów, 2 koni oraz jednego osobnika bydła (ryc. 60). W skład wyposażenia dodatkowego wchodzi: ceramika, dwustronne ostrze kościane, grot i topór z poroża oraz krzemień.

Siódmy typ pochówku – zwierzęta pogrzebane w pobliżu grobu ludzkiego, reprezentuje 11 znalezisk (ryc. 55), czyli 12% wszystkich obiektów (ryc. 56). W ten sposób złożono w sumie

Ryc. 59. Typy pochówków zwierzęcych w zależności od miejsca znaleziska w neolicie na terenie Polski
Abb. 59. Typen der Tierbestattungen bezüglich des Fundortes im Neolithikum in Polen

Ryc. 60. Domieszka zwierzęca (min. liczba osobników) w poszczególnych typach pochówków zwierzęcych w neolicie na terenie Polski
Abb. 60. Tierbeimischung (minimale Zahl der Einzelwesen) in den einzelnen Typen der Tierbestattungen im Neolithikum in Polen

7 osobników bydła, 5 psów oraz jednego konia (ryc. 57). Sześć pochówków należy do kultury amfor kulistych, trzy do kultury ceramiki sznurowej oraz dwa do kultury ceramiki wstęgowej rytej (ryc. 58). Sześć obiektów odkryto na terenie cmentarzyska, tylko jeden o obrębie osady, pozostałe cztery to znaleziska pojedyncze (ryc. 59). Typ ten grupuje się w Małopolsce, w okolicach Krakowa oraz na Kujawach – po cztery groby. Ponadto, pojedyncze obiekty znane są z Mazowsza, Wyżyny Wołyńskiej oraz Wyżyny Lubelskiej (ryc. 49). Domieszkę kości zwierzęcych stanowią fragmenty 2 osobników bydła, jednej kozy/owcy oraz jednej sarny (ryc. 60). Dodatkowe wyposażenie jest stosunkowo skromne. Obejmuje: ceramikę, ostrze kościane, ostrze z poroża oraz wyroby krzemienne.

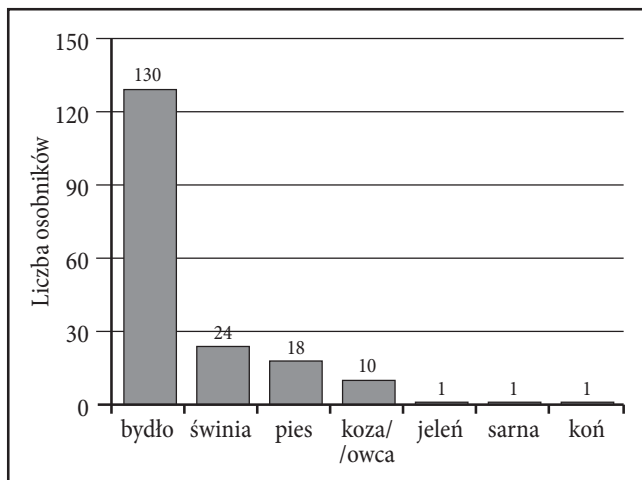
Pozostałych 5 obiektów (ryc. 55), ze względu na stopień zniszczenia, trudno przyporządkować konkretnym typom pochówków zwierzęcych. Kości pochodzą od co najmniej 4 osobników bydła oraz jednego psa (ryc. 57). Wszystkie groby należą do kultury amfor kulistych (ryc. 58). Cztery z nich odkryto na terenie cmentarzyska, a jeden na osadzie (ryc. 59). Cztery zlokalizowane są we wschodniej części Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej, piąty na Kujawach (ryc. 49). Trudno ustalić, które kości stanowiły domieszkę, ale najprawdopodobniej pochodzą one od 2 osobników świni (ryc. 60). Dodatkowe wyposażenie jest bardziej urozmaicone. W jego skład wchodzi: ceramika, 2 bębny gliniane, granitowa płyta do gładzenia oraz siekierka krzemienista.

8. GATUNKI ZWIERZĄT WYKORZYSTYWANE W POCHÓWKACH ZWIERZĘCYCH

Najliczniejszą grupę zwierząt chowanych w grobach zwierzęcych stanowi bydło. Minimalna liczba odkrytych zwierząt wynosi aż 130 osobników (ryc. 61), czyli 69% wszystkich zwierząt. W obrządku pogrzebowym wykorzystywane było przez społeczności neolityczne praktycznie każdej kultury, za wyjątkiem kultury ceramiki sznurowej oraz najprawdopodobniej kultury złockiej. Udział bydła w poszczególnych kulturach widocznie się zwiększał: od 33% i 25% w kulturze ceramiki wstęgowej rytej i kulturze późnej ceramiki wstęgowej, przez 60% w kulturze pucharów lejkowatych, 73% w kulturze amfor kulistych, aż do 100% w kulturze ceramiki promienistej (skąd znane jest tylko jedno znalezisko – głowa krowy; ryc. 52). Jest to jedyny gatunek zwierzęcia stosowany we wszystkich typach pochówków. Największa liczba osobników – 30%, została pochowana w typie pierwszym, a niewiele mniej – 26%, w typie czwartym. Następnie typ piąty i szósty to kolejno 18% i 13% wszystkich osobników bydła. Najmniej pogrzebano ich w typie

siodmym – 5%, trzecim i nieokreślonym – po 3% oraz w typie drugim – jedynie 2% tych zwierząt (ryc. 62). Pochówki bydłowe najczęściej odkrywano na cmentarzyskach – blisko 50% obiektów, mniej więcej o połowę rzadziej w obrębie osady oraz w miejscach odosobnionych (ryc. 63). Warto zauważyć, iż bydło odgrywa marginalną rolę w domieszce pokonsumpcyjnej. Stwierdzono kości pochodzące tylko od 4 osobników, wszystkie w obiektach kultury amfor kulistych (ryc. 64).

Kolejne zwierzę występujące w grobach zwierzęcych to świnia. Mimo iż jest drugim co do liczebności gatunkiem, odkryto kości jedynie 24 osobników (ryc. 61), czyli jedynie 13% wszystkich zwierząt. Znana jest tylko z trzech kultur neolitycznych – kultury późnej ceramiki wstęgowej, kultury pucharów lejkowatych oraz kultury amfor kulistych. Jej udział stopniowo się zmniejsza, od 25% do 13% ze wszystkich osobników poszczególnych gatunków zwierząt, a następnie zanika (ryc. 52). Całe świnie nigdy nie były grzebane w grobach związanych

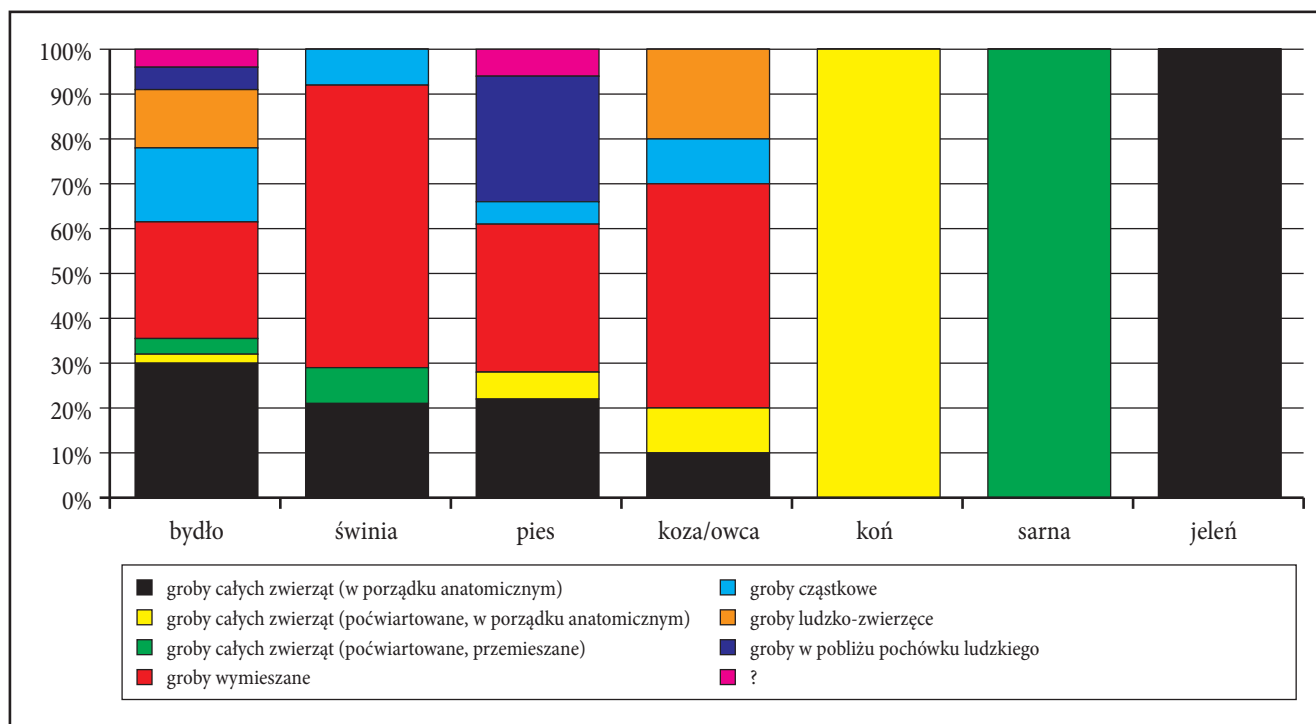

Ryc. 61. Minimalna liczba osobników poszczególnych gatunków zwierząt w pochówkach zwierzęcych w neolicie na terenie Polski
Abb. 61. Minimale Zahl der Einzelwesen der einzelnen Tierarten in den neolithischen Tierbestattungen in Polen

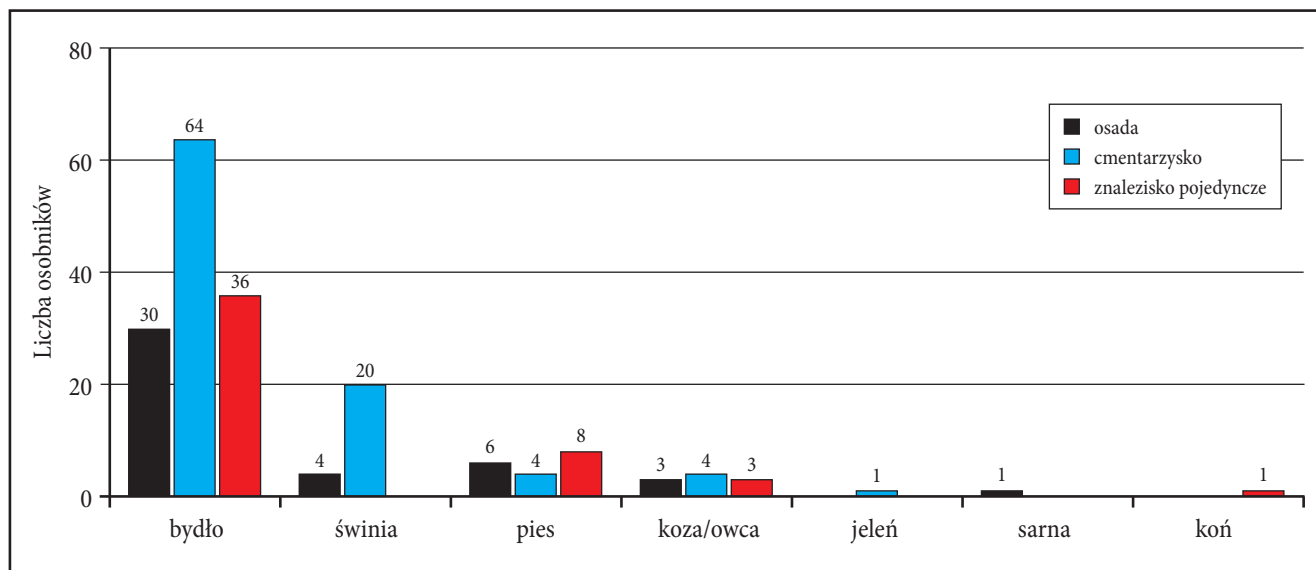
z pochówkiem ludzkim. Zdecydowanie najczęściej grzebano ją w typie czwartym, skąd pochodzi aż 63% wszystkich odkrytych osobników świni. Kolejny rodzaj, to typ pierwszy, który obejmuje 21% wszystkich zwierząt tego gatunku. Najrzadziej występuje typ drugi i piąty – jedynie po 8% (ryc. 62). Pochówki odkrywane są głównie na cmentarzyskach – 20 obiektów. Z osad znane są 4 groby, a z miejsc odosobnionych ani jeden (ryc. 63). W przeciwieństwie do bydła, świnia jest najliczniej występującym typem domieszki pokonsumpcyjnej. Kości pochodzą od co najmniej 14 osobników z obiektów kultury amfor kulistych oraz po jednym z kultury późnej ceramiki wstęgowej i kultury pucharów lejkowatych (ryc. 64).

Trzecim, co do liczebności osobników, gatunkiem jest pies. Znane są szczątki pochodzące od przynajmniej 18 osobników (ryc. 61), czyli 10% wszystkich zwierząt. Najchętniej grzebany był w kulturach początkowo i schyłkowo neolitycznych: kulturze ceramiki wstęgowej rytej i kulturze ceramiki sznurowej – po 66%, spośród wszystkich osobników poszczególnych gatunków zwierząt, stanowił pies. Rzadziej wykorzystywała go ludność kultury późnej ceramiki wstęgowej – 25% wszystkich zwierząt, kultury pucharów lejkowatych – 10% oraz kultury amfor kulistych – tylko 7%. Z kultury ceramiki promienistej oraz kultury złockiej nie jest znany żaden pochówek psa (ryc. 52). Najwięcej osobników tego gatunku – 32%, pochowano w typie czwartym, niewiele mniej – 28% w typie siódmym oraz 22% w typie pierwszym. Typ drugi, piąty i nieokreślony stosowano najrzadziej – jedynie po 6% wszystkich psów (ryc. 62). Ciekawe jest to, iż w grobie ludzkim nie zanotowano żadnego całego osobnika psa, natomiast w pobliżu zmarłej osoby chowano go procentowo prawie najczęściej. Pod względem miejsca znaleziska, psa najczęściej grzebano w miejscach odosobnionych – 8 obiektów, następnie w obrębie osady – 6 obiektów oraz najrzadziej na cmentarzyskach – 4 obiekty (ryc. 63). Jako domieszka pokonsumpcyjna, pies także zajmuje trzecie miejsce. Kości pochodzą od co najmniej 6 osobników, wszystkie z grobów kultury amfor kulistych (ryc. 64).

Kolejną grupą zwierząt jest koza/owca, rozpatrywane razem ze względu na trudność rozróżnienia pozostałości kostnych obydwu gatunków. Odkryte szczątki pochodzą łącznie od co najmniej 10 osobników (ryc. 61), czyli tylko 5% wszystkich zwierząt. Pochówki kozy/owcy stwierdzono jedynie w kulturze późnej ceramiki wstęgowej – 25% wszystkich pogrzebanych osobników oraz w kulturze amfor kulistych – 5% (ryc. 52). Występują w większości poszczególnych typów pochówków zwierzęcych. Brak ich jedynie w typie trzecim i siódmym. Kozy/

Ryc. 62. Procentowy udział poszczególnych typów pochówków zwierzęcych w poszczególnych gatunkach zwierząt w neolicie na terenie Polski
Abb. 62. Prozentualer Anteil der einzelnen Typen von Tierbestattungen an den einzelnen Tierarten im Neolithikum in Polen

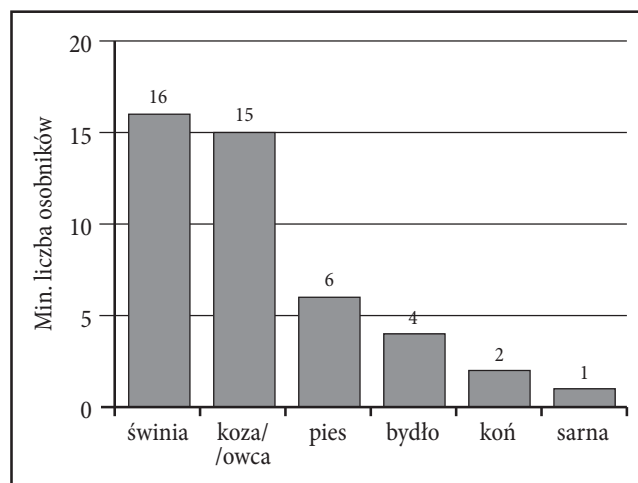

Ryc. 63. Udział poszczególnych gatunków zwierząt w pochówkach zwierzęcych w neolicie na terenie Polski w zależności od miejsca znaleziska
Abb. 63. Anteil der einzelnen Tierarten in den Tierbestattungen im Neolithikum auf den Gebieten Polens bezüglich des Fundortes

/owce najczęściej grzebano w grobach wymieszanych, czyli typu czwartego – aż 50% wszystkich osobników. Następnie występuje w grobach ludzko-zwierzęcych – 20%. Z grobów typu pierwszego, drugiego i piątego pochodzi po równo 10% osobników tego gatunku (ryc. 62). Nie widać wyraźnej preferencji co do wyboru miejsca chowania kozy/owcy. 4 obiekty pochodzą z cmentarzysk, po 3 z osady i miejsc odosobnionych (ryc. 63). Praktycznie równie często jak świnia, koza/owca wykorzystywana była jako domieszka pokonsumpcyjna. Stwierdzono kości co najmniej 12 osobników z obiektów kultury amfor kulistych oraz po jednym z kultury późnej ceramiki wstęgowej i kultury pucharów lejkowatych (ryc. 64).

Ze zwierzętami dzikimi znane są tylko dwa groby zwierzęce – jednego jelenia oraz jednej sarny (ryc. 61). Jelenia, który reprezentuje pierwszy typ pochówku (ryc. 62), odkryto na cmentarzysku kultury amfor kulistych (ryc. 63). Jako domieszka kości zwierzęcych, w ogóle nie występuje (ryc. 64). Natomiast szczątki sarny zarejestrowano w obrębie osady (ryc. 63). Był to pochówek typu trzeciego (ryc. 62), należący do ludności kultury pucharów lejkowatych (ryc. 52). W formie domieszki pokonsumpcyjnej sarnę stwierdzono w jednym obiekcie kultury amfor kulistych (ryc. 64).

Ostatnim gatunkiem występującym w pochówkach zwierzęcych jest koń. Szczątki jednego osobnika (ryc. 61) pochodzą z domniemanego grobu zwierzęcego kultury ceramiki sznurowej (ryc. 52) typu siódmego (ryc. 62), który stanowi znalezisko

Ryc. 64. Minimalna liczba osobników poszczególnych gatunków zwierząt stanowiących domieszka pokonsumpcyjną w pochówkach zwierzęcych w neolicie na terenie Polski

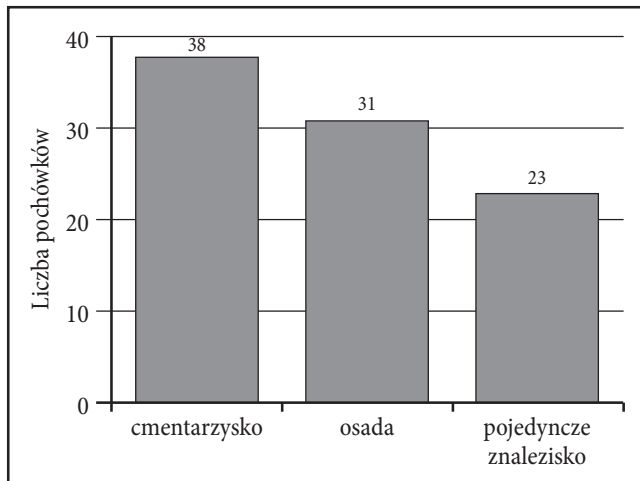
Abb. 64. Minimale Zahl der Einzelwesen einzelner Tierarten, die als Mahlzeitenreste in den neolithischen Tierbestattungen auf den Gebieten Polens registriert wurden

pojedyncze (ryc. 63). Jako domieszka kości zwierzęcych, kości konia pochodzą od co najmniej 2 osobników. Oba stwierdzono w obiektach kultury amfor kulistych (ryc. 64).

9. MIEJSCA ZNALEZISK POCHÓWKÓW ZWIERZĘCYCH

Najwięcej pochówków zwierzęcych odkryto w obrębie cmentarzysk. Pochodzi stamtąd 38 znalezisk (ryc. 65), czyli 41% wszystkich obiektów. Najliczniejszą grupę stanowią groby kultury amfor kulistych – 35 znalezisk. Pojedyncze należą do kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury ceramiki sznurowej oraz kultury złockiej (ryc. 51). Spośród poszczególnych typów pochówków zwierzęcych, żaden z nich nie dominuje

nad pozostałymi. Najwięcej obiektów – 9, jest w typie pierwszym, następnie w typie czwartym, piątym i siódmym – kolejno 8, 7 i 6 grobów. W typie szóstym odkryto tylko 4 znaleziska. Czterech nie da się przyporządkować konkretnym rodzajom pochówków. Natomiast typ drugi i trzeci w ogóle nie występuje na cmentarzyskach (ryc. 66). Zwierzętami, które najczęściej grzebano w tym miejscu są: bydło – co najmniej

Ryc. 65. Liczba pochówków zwierzęcych w neolicie na terenie Polski w zależności od miejsca znaleziska

Abb. 65. Zahl der Tierbestattungen im Neolithikum auf den Gebieten Polens bezüglich des Fundortes

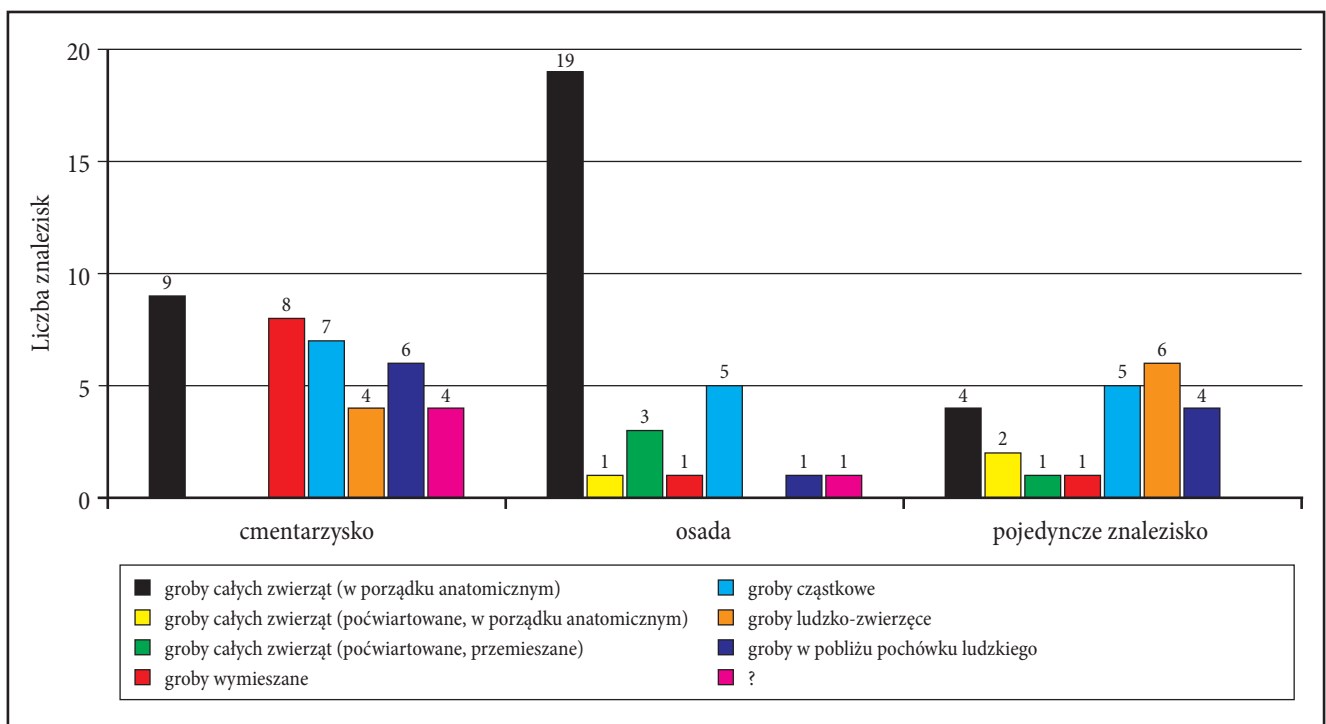
64 osobników oraz świnia – 20 osobników. Pies i koza/owca występuje dość rzadko, łącznie po 4 osobniki. Jelenia zarejestrowano tylko raz. Sarny ani konia nigdy na cmentarzysku nie pochowano (ryc. 67).

Kolejnym miejscem, gdzie odkrywano są pochówki zwierzęce to osada. Znalaziono tam 31 obiektów (ryc. 65), czyli 34% wszystkich grobów. Tak, jak w przypadku cmentarzyska, dominują groby kultury amfor kulistych – 21 pochówków. Ponadto, osada jest najczęściej wybierana wśród społeczności początkowo- i środkowoneolitycznych: kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury późnej ceramiki wstęgowej oraz kultury pucharów lejkowatych. Ludność kultury ceramiki pro-

mienistej, kultury ceramiki sznurowej i kultury złockiej nie pochowała tam ani jednego zwierzęcia (ryc. 51). Dla osady najbardziej charakterystyczny jest pierwszy typ pochówku – odkryto 19 obiektów. Następnymi grupami są: typ piąty, czyli pochówki cząstkowe – 5 obiektów oraz typ trzeci – 3 obiekty. W typie drugim, czwartym, siódmym i nieokreślonym znane są pojedyncze znaleziska. Jedyny rodzaj, który na osadzie nie występuje, to typ szósty, czyli grób ludzko-zwierzęcy (ryc. 66). Najliczniej odkrywano są pochówki bydłowe – zarejestrowano szczątki pochodzące od co najmniej 30 osobników. Pozostałe gatunki to pies, świnia oraz koza/owca, kolejno 6, 4 i 3 osobniki. Znalaziono tylko jedną sarnę. Jeleń oraz koń na osadzie nie występują (ryc. 67).

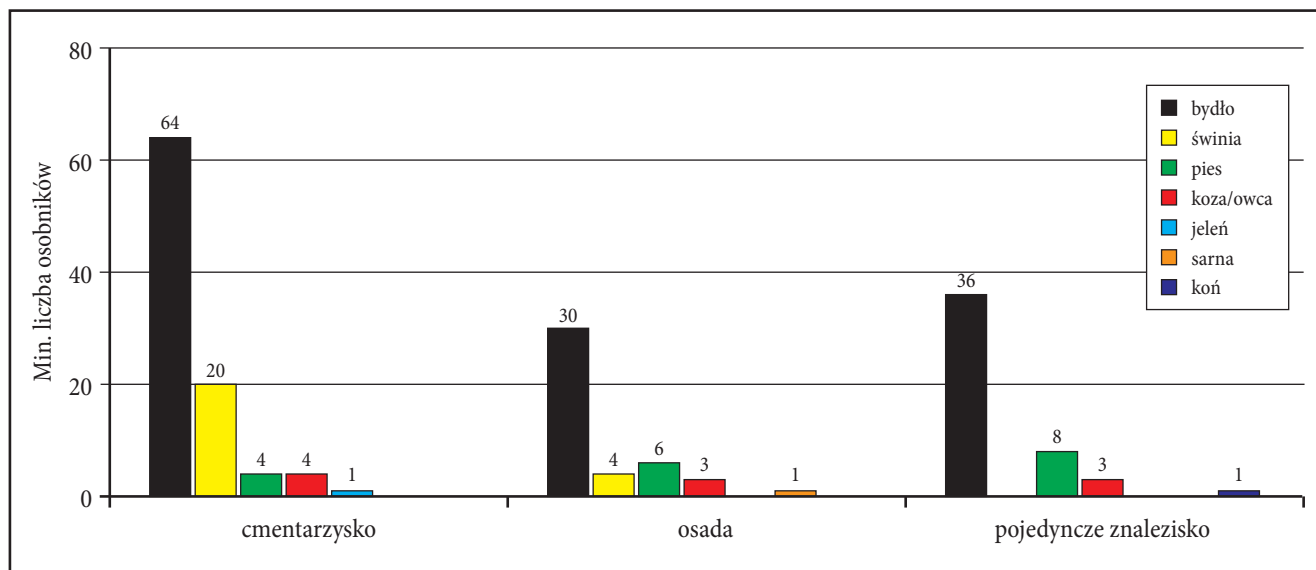
Ostatnia grupa pochówków, najmniej liczna, to znaleziska pojedyncze. Znalezione są 23 takie groby (ryc. 65), co daje tylko 25% wszystkich znalezisk. W miejscach odosobnionych także przeważają obiekty kultury amfor kulistych – 19 grobów. Brak ich w początkowym neolicie. Pozostałe pochodzą z kultury pucharów lejkowatych, kultury ceramiki promienistej – po jednym obiekcie i z kultury ceramiki sznurowej – 2 obiekty (ryc. 51). Jedynie w tej grupie grobów znane są wszystkie typy pochówków zwierzęcych. I tak, w typie szóstym odkryto 6 obiektów, piątym – 5 obiektów, pierwszym i siódmym – po 4 obiekty, 2 w typie drugim oraz pojedyncze groby w typie trzecim i czwartym (ryc. 66). Pojedyncze znaleziska stanowią najmniej urozmaiconą grupę pochówków, pod względem gatunków zwierząt najczęściej grzebano bydło – co najmniej 36 osobników, w drugiej kolejności psa – 8 osobników, następnie kozę/owcę – 3 osobniki. Konia odkryto tylko w jednym obiekcie. Nie zarejestrowano ani jednego osobnika świnia, jelenia ani sarny (ryc. 67).

Domieszka pokonsumpcyjna w grobach zwierzęcych rozkłada się wyjątkowo równomiernie w poszczególnych miej-

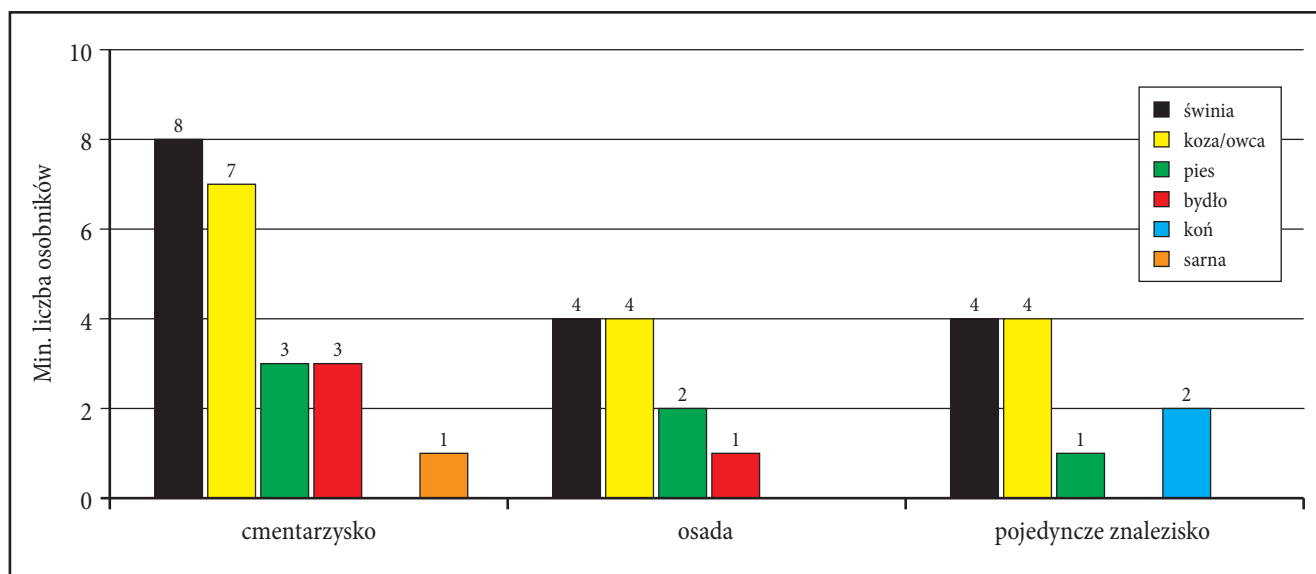
Ryc. 66. Miejsce znalezisk grobów zwierzęcych w zależności od typu pochówków zwierzęcych w neolicie na terenie Polski

Abb. 66. Fundorte der neolithischen Tiergräber in Polen – je nach dem Bestattungstyp

Ryc. 67. Udział poszczególnych gatunków zwierząt (min. liczba osobników) w pochówkach zwierzęcych w neolicie na terenie Polski w zależności od miejsca znaleziska

Abb. 67. Anteil der einzelnen Tierarten (Minimale Zahl der Einzelwesen) in den neolithischen Tierbestattungen in Polen, je nach dem Fundort

Ryc. 68. Domieszka zwierzęca (min. liczba osobników) w grobach zwierzęcych w kolejnych kulturach neolitycznych na terenie Polski w zależności od miejsca znaleziska

Abb. 68. Tierbeimischung (minimale Zahl der Einzelwesen) in den Tiergräbern der aufeinander folgenden neolithischen Kulturen auf den Gebieten Polens – je nach dem Fundort

scach znalezisk. W każdej grupie dominuje świnia oraz koza/owca. Jak widać na ryc. 68, na cmentarzyskach stwierdzono szczątki pochodzące od co najmniej 8 osobników świni, 7 kozy/owcy, 3 psa oraz bydła i jednej sarny. Konia nie zarejestrowano. Z grobów zwierzęcych w obrębie osady, domieszka obejmuje kości 4 osobników świni i kozy/owcy oraz 2 osobników

psa i jednego bydła. Brak szczątków konia oraz sarny. Natomiast, znaleziska pojedyncze zawierają w swoim składzie kości pokonsumpcyjne pochodzące od, podobnie jak na osadzie, 4 osobników świni oraz kozy/owcy, ponadto od jednego psa i 2 koni. Nie stwierdzono resztek bydła ani sarny.

10. ZAKOŃCZENIE

Pochówki zwierzęce odkrywane są wśród znalezisk neolitycznych na terenie całej Polski. Najliczniej rejestrowane są na Kujawach oraz we wschodniej części Wyżyny Kielecko-Sandomierskiej. Obejmują one różne formy grobów zwierzęcych, które najogólniej możemy podzielić na groby samodzielne i związane z grobami ludzkimi.

Spośród wszystkich kultur wyróżnia się przede wszystkim kultura amfor kulistych, która charakteryzuje się największą liczbą pochówków oraz największym ich zróżnicowaniem – jako jedyna kultura obejmuje wszystkie typy grobów zwierzęcych. Ponadto, w obiektach tej kultury odkrywa się największe domieszki zwierzęcej o charakterze pokonsumpcyjnym.

Pod względem form pochówków zwierzęcych zdecydowanie najczęściej praktykowano grzebanie zwierząt samodzielnie, w całości, w porządku anatomicznym – czyli w typie pierwszym. Rodzaj ten grupuje się głównie na terenie Kujaw. Kolejny, najbardziej rozpowszechniony typ, to pochówki cząstkowe, nie posiadający jednak już tak wyraźnej koncentracji.

Spółeczności neolityczne najchętniej poświęcały bydło, którego szczątki odkrywane są zawsze najliczniej w każdym typie grobu. Przy czym kości bydłace odgrywają marginalną

rolę w domieszce pokonsumpcyjnej. Najczęściej w charakterze śladów po uczcie ofiarnej notuje się pozostałości świni. Warto podkreślić jeszcze raz, iż nie zarejestrowano ani jednego psa pochowanego w grobie ludzkim. Bardzo często składano go natomiast w pobliżu zmarłej osoby. Pozostałe gatunki zwierząt wykorzystywane w interesującej nas formie obrzędowości to: koza/owca oraz pojedyncze osobniki jelenia, sarny i konia.

Miejsca, gdzie odkrywano pochówki zwierzęce, obejmują najczęściej cmentarzyska, potem osady i miejsca odosobnione. W każdym przypadku zdecydowanie najliczniej rejestruje się osobniki bydła. W żadnym miejscu nie odkryto wszystkich typów grobów, jednak w obrębie osad dominującym rodzajem pochówku są groby całych zwierząt złożonych w porządku anatomicznym. Ani wśród znalezisk pojedynczych, ani z cmentarzysk żaden typ nie wyróżnia się tak mocno. Domieszka pokonsumpcyjna rozkłada się natomiast wyjątkowo równomiernie w poszczególnych miejscach znalezisk.

Na zakończenie pragnę podkreślić jeszcze raz, iż praca ta dotyczy jedynie wybranych zagadnień z obszernej problematyki pochówków zwierzęcych w neolicie na terenie Polski.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Andrałojć M.
1986 *Pochówki psów u pradziejowych społeczeństwach Europy Środkowej*, Inowrocław.
- Balcer B.
1963 *Osada kultury amfor kulistych na stanowisku 1 w Mierzanowicach, powiat Opatów*, „Mat. Star.”, t. 9, s. 99–142.
- Behrens H.
1964 *Die neolithisch – frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der Alten Welt*, Berlin.
- Burchard B.
1977 *Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie kultury pucharów lejkowatych na stan. 1 w Niedźwiedziu, gm. Słomniki, woj. Kraków, w latach 1965–1973*, „Spr. Arch.”, t. 29, s. 59–79.
- Burchard B., Eker A.
1964 *Osada kultury czasz lejkowatych w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka*, [w:] Nosek S. (red.), *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Wrocław, s. 191–327.
- Cofta-Broniewska A., Bednarczyk J.
1998 *Miejsca obrzędowe z doby neolitu i schyłku starożytności w Inowrocławiu, st. 58 (= Studia i Materiały do Dziejów Kujaw 9)*, Poznań.
- Czerniak L.
1977 *Néolithique. Civilisations de Lengyel, des Amphores Sphériques et des Coupes en Entonnoir*, Inventaria Archaeologica, nr 242.
- Dąbrowski J.
1957 *Osada kultury amfor kulistych w Biskupinie, pow. Żnin, „WA”*, t. 24, s. 244–249.
- Dzieduszycka A.
1959 *Cmentarzysko i osada kultury starszej ceramiki wstęgowej w Giebułtowie, pow. Kraków, „MA”*, t. 1, s. 23–43.
- Dzieduszycka-Machnikowa A.
1964 *Sprawozdanie z badań osady kultury ceramiki wstęgowej rytej osady neolitycznej w Złotnikach, pow. Proszowice, w 1962 roku*, „Spr. Arch.”, t. 16, s. 26–29.
- Gabałówna L.
1958 *Pochówki bydłace kultury amfor kulistych ze stanowiska 4 w Brześciu Kujawskim w świetle podobnych znalezisk kultur środkowoeuropejskich*, „PMMAE”, t. 3, s. 63–108.
- Gabałówna L.
1959 *Zagadnienie bębnow glinianych na Kujawach*, „PMMAE”, t. 4, s. 27–45.
- Gardawski A., Miśkiewicz J.
1958 *Sprawozdanie z badań podjętych w 1957 roku w miejsc. Mierzanowice, pow. Opatów, „WA”*, t. 25, s. 322–337.
- Gołub S.
1994 *Ratownicze badania grobów (ludzkiego i zwierzęcego) kultury amfor kulistych na stan. 23 w Serebryszczu, gm. Chełm*, [w:] *Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmińskim w 1987–1988*, Chełm, s. 14–17.
- Grygiel R.
1979 *Brześć Kujawski, woj. włocławskie, stan. 3*, [w:] Konopka M. (red.), „IA”, *Badania 1978*, Warszawa, s. 23–25.
- 1993 *Osołki, woj. włocławskie, stan. 1*, [w:] Konopka M. (red.), „IA”, *Badania 1989*, Warszawa, s. 17.
- Gurba J.
1950 *Grób psa kultury ceramiki sznurowej we wsi Strzyżów gm. Horodło, pow. Hrubieszów, „AUMCS”*, t. 5, s. 159–166.
- 1989 *Wstęp*, [w:] Kmiecinski J. (red.), *Pradzieje ziem polskich*, Poznań, s. 135–138.
- Jakimowiczowa Z.
1927 *Groby zwierzęce w Złotej pod Sandomierzem, „ZOW”*, nr 2 (3), s. 33–37.

- Jażdżewski K.
1933 *Ciekawe odkrycia archeologiczne w pow. włocławskim i nie-szawskim*, „ZOW”, nr 8 (4–5), s. 49–76.
- 1936a *Neolityczne groby zwierzęce z Kujaw*, „ZOW”, nr 11 (3), s. 41–50.
- 1936b *Cmentarzysko grobów megalitycznych w Pikutkowie w pow. włocławskim*, „ZOW”, t. 11 (8–9), s. 115–116.
- 1936c *Woj. warszawskie*, „ZOW”, nr 11 (10–11), s. 138–139.
- Józwiak B.
2004 *Pierwsze „pochówki zwierzęce” kultury późnej ceramiki wstęgowej na obszarze Niżu Polski*, „AAC”, t. 39, s. 169–180.
- Kamieńska J.
1964 *Sprawozdanie z badań archeologicznych na stanowisku neolitycznym w Malicach, pow. Sandomierz, w 1962 roku*, „Spr. Arch.”, t. 16, s. 30–34.
- Kempisty A.
1989 *Kultury paraneolityczne*, [w:] Kmieciński J. (red.), *Pradzieje ziem polskich*, Poznań, s. 301–326.
- Kempisty E.
1965 *Kopce małopolskie w świetle badań prowadzonych w Miernowie, powiat Pińczów, w roku 1962*, [w:] *Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej, Sprawozdania 1962–1963*, Warszawa, s. 49–56.
- 1968 *Główne rezultaty czteroletnich badań nad starożytnymi kopcami w rejonie Wiślicy*, [w:] *Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej, Sprawozdania 1964–1965*, Warszawa, s. 123–133.
- 1971 *Kultura amfor kulistych na Mazowszu i Podlasiu*, „Mat. Star. Wcz.”, t. 1, s. 7–34.
- Kośko A.
1989a *„Grobowiec” grupy radziejowskiej kultury pucharów lejkowatych*, [w:] Cofta-Broniewska A. (red.), *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej (= Studia i Materiały do Dziejów Kujaw 3)*, Poznań, s. 46–58.
- 1989b *Miejsce obrzędowe kultury amfor kulistych*, [w:] Cofta-Broniewska A. (red.), *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej (= Studia i Materiały do Dziejów Kujaw 3)*, Poznań, s. 19–29.
- 1991 *Globular Amphorae culture versus Funnel Beaker culture*, [w:] Cofta-Broniewska A. (red.), *New tendencies in studies of Globular culture*, *Archaeologia Interregionalis*, nr 14, s. 87–112.
- Kośko A., Makowiecki D., Szmyt M.
2007 *Miejsce obrzędowe ludności kultury amfor kulistych*, [w:] Kośko A., Szmyt M. (red.), *Opatowice – Wzgórze Prokopiaka 2*, Poznań, s. 225–273.
- Kowalczyk J.
1953 *Dwa groby kultury amfor kulistych z Lasu Stockiego i Stoku, pow. Puławy*, „Spr. PMA”, Warszawa, t. 5, s. 38–41.
- 1957a *Badania osady kultury pucharów lejkowych w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów, przeprowadzone w 1955 r.*, „WA”, t. 24, s. 37–52.
- 1957b *Osada i cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Klementowice, pow. Puławy*, „Mat. Star.”, t. 2, s. 175–203.
- Krysiak K.
1957 *Materiał zwierzęcy z osady neolitycznej w Klementowicach, pow. Puławy*, „Mat. Star.”, t. 2, s. 203–207.
- Krysiak K., Lasota-Moskalewska A.
1977 *Groby zwierzęce na „Gajowiźnie”*, [w:] Kowalczyk J. (red.), *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej*, Wrocław, s. 83–96.
- Krzak Z.
1961 *Materiały do znajomości kultury złockiej*, Wrocław.
- 1973 *Zagadnienie kultury złockiej*, [w:] Machnik J. (red.), *Z badań nad neolitem i wczesną epoką brązu w Małopolsce*, Wrocław, s. 121–139.
- 1976 *The Złota Culture*, Wrocław.
- 1977 *Cmentarzysko na „Gajowiźnie” pod względem archeologicznym*, [w:] Kowalczyk J. (red.), *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej*, Wrocław, s. 9–82.
- Kubasiewicz M.
1961 *Przyczynki do znajomości bydła (Bos Taurus L.) kultury amfor kulistych na ziemiach Polski*, „APolski”, t. 6, s. 255–270.
- 1966 *Kości zwierzęce z kurhanu III w Strzelcach, pow. Mogilno, stan. 3*, [w:] *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej (= Polskie Badania Archeologiczne 13)*, Wrocław, s. 263–267.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A.
1969 *Pleszów (Nowa Huta) – osada neolityczna kultury ceramiki wstęgowej rytej i lendzielskiej*, „MANH”, t. 2, s. 7–121.
- Lasota A.
1972 *Neolityczne pochówek zwierzęcy na stanowisku XV w Klementowicach, pow. Puławy*, „WA”, t. 37, s. 293–298.
- 1975 *Grób zwierzęcy kultury amfor kulistych w Klementowicach, pow. Puławy*, „WA”, t. 40, s. 205–208.
- Lasota-Moskalewska A.
1977 *Ocena morfologiczna kości bydłych z „Gajowizny”*, [w:] Kowalczyk J. (red.), *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej Sandomierskiej*, Wrocław, s. 97–132.
- 2005 *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa.
- Makiewicz T.
1987 *Znaczenie sakralne tak zwanych „pochówków psów” na terenie środkowoeuropejskiego Barbaricum*, „FPP”, t. 2, s. 239–275.
- Makowiecki D.
1989 *Zwierzęce szczątki kostne z miejsca obrzędowego ludności kultury pucharów lejkowatych w Kruszy Podlotowej, gmina Inowrocław*, „Archeozoologia”, t. 13, s. 31–44.
- Makowiecki D., Makowiecka M.
2000 *Gospodarka zwierzętami społeczności kultury pucharów lejkowatych (grupy: wschodnia i radziejowska) oraz kultury amfor kulistych*, [w:] Kośko A. (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, (= *Kujawy 4*), Poznań, s. 347–378.
- Marciniak J.
1955 *Badania archeologiczne w Nowej Hucie*, „Dawna Kultura”, R. II/4, s. 213–222.
- Niesiołowska E.
1967 *Materiały neolityczne ze stanowiska 6 w Pikutkowie, pow. Włocławek*, „PMMAE”, t. 14, s. 79–144.
- Nosek S.
1955 *Kultura amfor kulistych na Lubelszczyźnie*, „AUMCS”, t. 5, s. 55–158.
- 1967 *Kultura amfor kulistych w Polsce (= Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie. Prace Komisji Archeologicznej 8)*, Wrocław.
- Piątkowska-Małecka J. i Gubernat J.
2003 *Pies w neolicie na ziemiach polskich*, „Światowit”, t. 5 (46), Warszawa, s. 207–242.
- Pollex A.
1999 *Comments on the interpretation of the so-called cattle burials of Neolithic Central Europe*, „Antiquity”, t. 73, s. 542–550.
- Sobociński M.
1989 *Groby zwierzęce z Kruszy Zamkowej, gm. Inowrocław, stan. 13*, [w:] Cofta-Broniewska A. (red.), *Miejsce pradziejowych i śre-*

- dniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej (= Studia i Materiały do Dziejów Kujaw, nr 3), Poznań, s. 225–236.
- Sobociński M., Makowiecki D.
- 1990 *Stan badań nad źródłami archeozoologicznymi kultury amfor kulistych*, [w:] Cofta-Broniewska A. (red.), *Kultura amfor kulistych w rejonie Kujaw* (= Studia i Materiały do Dziejów Kujaw, nr 4), Poznań, s. 177–187.
- Sochacki Z.
- 1968 *Kultura ceramiki promienistej (zarys problematyki)*, Jamka W.R., Kozłowski J.K. (red.), *Z badań nad kulturą ceramiki promienistej*, Kraków, s. 13–37.
- 1980 *Kultura ceramiki promienistej w Europie* (= Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego 146), Warszawa.
- Sulimirski T.
- 1957–59 *Polska przedhistoryczna* 2, Londyn.
- Szmyt M.
- 1996 *Spółeczność kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań.
- 2000 *Osadnictwo społeczności kultury kulistych*, [w:] Koško A. (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego 3* (= Kujawy 4), Poznań, s. 135–329.
- 2006 *Dead Animals and Living Society*, www.jungsteinzeit.de
- Szmyt M., Gajda E., Makowiecka M., Rola J.
- 1997 *Obiekt obrzędowy ludności kultury amfor kulistych na stanowisku 17 w Straduniu, gm. Trzcianka, woj. Piłskie (z badań nad kulturą amfor kulistych w strefie wielkodolinnej niżu polskiego)*, „Spr. Arch.”, t. 49, s. 127–141.
- Ścibor J., Kokowski A., Koman W.
- 1991 *Zespoły grobowe kultury amfor kulistych z zachodniej części Wyżyny Wołyńskiej*, „Spr. Arch.”, t. 43, s. 79–108.
- Ścibor J., Ścibior J.M.
- 1990 *Sandomierz 78 – wielokulturowe stanowisko z przełomu neolitu i epoki brązu. Badania ratownicze w 1984 roku*, „Spr. Arch.”, t. 42, s. 157–201.
- Świeżyński K.
- 1958 *Analiza szczątków kostnych neolitycznych grobów zwierzęcych z Brześcia Kujawskiego*, „PMMAE”, t. 3, s. 109–127.
- 1966 *Szczątki kostne z grobów zwierzęcych kultury amfor kulistych na Kujawach*, [w:] *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej* (= Polskie Badania Archeologiczne 13), Wrocław, s. 268–278.
- Uzarowiczowa A.
- 1972 *Obiekty kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych na stanowisku XV w Klementowicach, pow. Puławy*, „WA”, t. 37, s. 277–292.
- 1975 *Wielokulturowe neolityczne stanowisko VII w Klementowicach, pow. Puławy*, „WA”, t. 40, s. 179–204.
- Węgrzynowicz T.
- 1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciepłoty zwołok*, Warszawa.
- Wiślański T.
- 1959 *Wyniki prac wykopaliskowych w Strzelcach w pow. mogileńskim w latach 1952 i 1954*, „FAP”, t. 10, s. 1–93.
- 1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej* (= Polskie Badania Archeologiczne 13), Wrocław.
- Włodarczak P.
- 2006 *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*, Kraków.
- Wojciechowski W.
- 1967 *Kultura amfor kulistych na Dolnym Śląsku*, „Silesia Antiqua”, t. 9, s. 7–36.
- 1971 *Osada ludności kultury amfor kulistych w Sicinach, pow. Góra*, „Spr. Arch.”, t. 23, s. 37–65.
- 1989 *Religia i sztuka ludów neolitycznych*, [w:] Kmieciński J. (red.), *Pradzieje ziem polskich*, Poznań, s. 361–367.
- Wolsan M., Nadachowski A.
- 1991 *Szczątki zwierzęce z grobów kultury amfor kulistych w Hulsynie-Kolonii i Saharyniu w Kotlinie Hrubieszowskiej*, „Spr. Arch.”, t. 43, s. 113–114.
- Zielonka B.
- 1957 *Województwo bydgoskie. Adolfin, pow. Aleksandrów Kujawski*, „ZOW”, nr 23 (2), s. 95–96.

Barbara Kołodziej

Neolithische Tierbestattungen aus den Gebieten Polens

Zusammenfassung

Die Tierbestattungen bilden eine der Ritualformen der auf den Gebieten Polens siedelnden, neolithischen Völker. Insgesamt registrierte man 92 derartige Objekte an 48 archäologischen Fundstellen. Am zahlreichsten kommen sie in Kujawien und in Kleinpolen zum Vorschein (besonders im Ostteil des Kielce-Sandomierz Hügellandes). Sie werden darüber hinaus auch in Niederschlesien, im Westteil der Wolhynischen Platte und als Einzelfunde in Großpolen und Masowien freigelegt (Abb. 22 und 23).

Unter den Forschern, die sich mit diesem Thema befassen, kann man zwischen zwei Hauptströmungen unterscheiden, die den Charakter dieser Funde beschreiben. Die eine weist auf ihren kultischen Inhalt hin, d.h. die Verehrung der bestatteten Tiere (H. Behrens 1964, 61; K. Jażdżewski 1936, 41; L. Gabałówna 1958, 96), die zweite betont dagegen ihren blutigen Opfercharakter. Sie interpretiert die Tierbestattun-

gen als Tieropfer, die man den Naturkräften widmete (T. Sulimirski 1959, 353; Z. Krzak 1977, 70; T. Węgrzynowicz 1982, 176; T. Makiewicz 1989, 454).

Die Tierbestattung ist ein Teil der Oberkategorie, die man als Tierdeponierung bezeichnet (Abb. 1). Solcher Depotfund umfasst auch Tierreste in Form von Mahlzeit- und Abfallüberbleibseln, wie auch die Beimischung der Tierknochen in den menschlichen Gräbern, und auch als Bauopfer.

Als Tierbestattung bezeichnet man die Tierknochen, die absichtlich in die Grabgrube eines Menschen hingelegt wurden, und die die Kriterien anderer Tierdeponierungen nicht erfüllen (M. Andrałójć 1986, 3; T. Węgrzynowicz 1982, 26). Die Tierbestattungen kann man in 2 Gruppen einteilen: reine Tiergräber und die Tierreste in den Grabgruben, die deutlich an die Menschenbestattungen knüpfen. Weitere Klassifikation der reinen Tierbestattungen umfasst: die Gräber der gan-

zen Tiere (Tiere anatomisch geordnet – Typ 1, Tiere geviertelt, aber anatomisch geordnet – Typ 2, Tiere geviertelt und die Knochen vermischt – Typ 3), Mischgräber (Typ 4), und Teilgräber (Typ 5). Die Objekte mit sowohl menschlichen als auch tierischen Knochen nennt man die Menschen-Tier-Bestattung (Typ 6). Wenn aber das Tier nicht in dem Menschengrab bestattet wurde, sondern in seiner unmittelbaren Nähe, so dass man den Zusammenhang zwischen beiden Objekten erkennen kann, spricht man von einer Tierbestattung in der Nähe eines menschlichen Grabs (Typ 7).

Die Tierbestattungen wurden an folgenden Fundstellen freigelegt: Fundstellen der Linienbandkeramik – 3 Objekte, der späten Linienbandkeramik – 4 Objekte, der Trichterbecherkultur – 5 Objekte, der Kugelamphoren Kultur – 75 Objekte, der kannelierten Keramik – 1 Objekt, der Schnurkeramik – 3 Objekte, der Łłota-Kultur – vermutlich nur 1 Objekt.

Hinsichtlich der Form der Tierbestattung ist der Typ 1 am häufigsten zu treffen, d.h. die Tiere wurden einzeln und im anatomischen Verband bestattet (Abb. 7). Man legte 32 derartige Gräber frei, vor allem im Bereich der Siedlungen. Die entschiedene Mehrheit dieser Funde wird der Kugelamphoren Kultur zugeschrieben. Am zahlreichsten registriert man hier die Rinderbestattungen (mindestens 39 Einzelwesen). Nur in ein paar Fällen fand man Schweine-, Hund-, Ziege-/Schaf- und Hirschreste. Der erste Bestattungstyp ist vor allem in Kujawien verbreitet.

Den 2. und 3. Typ der Tierbestattung vertreten entsprechend nur 3 und 4 Objekte. In den Objekten vom Typ 2 entdeckte man Rinder, einen Hund, und ein Schaf, und vom Typ 3: Rinder, ein Schwein und ein Reh. Zum Typ 2 gehören fast ausschließlich Einzelfunde, und jeder von ihnen ist in einem anderen Teil Polens lokalisiert. Der Typ 3 wurde dagegen vor allem im Bereich der Siedlungen auf der Nałęczów-Hochebene freigelegt und ist für die Trichterbecher Kultur kennzeichnend.

Zu den Mischgräbern soll man 10 Objekte rechnen. Alle vertreten die Kugelamphoren Kultur. Die meisten registrierte man auf den Gräberfeldern im Ostteil der Kielce-Sandomierz-Hochebene. In derartigen Gräbern legte man die Knochen von Rindern, einem Schwein, einem Hund und einer Ziege/einem Schaf frei.

Der 5. Typ der Tierbestattung – das Teilgrab bildet die zweitgrößte Gruppe. Es wird durch 17 Objekte repräsentiert, die in den Siedlungen und auf den Gräberfeldern, wie auch als Einzelfunde freigelegt werden. Die meisten Funde kann man der Kugelamphoren Kultur zuschreiben. Die größte Konzentration der Teilgräber befindet sich im Ostteil der Kielce-Sandomierz-Hochebene und in Kujawien. Diese Gräber beherbergen meistens Rinder. Darüber hinaus legte man auch die Überbleibsel von einem Schwein, einem Hund und einer Ziege frei.

Der Typ 6, also die Menschen-Tierbestattung, umfasst 10 Funde sowohl aus den Gräberfeldern als auch als Einzelfunde. Zusammen mit Menschen wurden vor allem Rinder bestattet. Die Überreste eines Schweines stellte man nur in zwei Fällen fest. Zu betonen ist auch die Tatsache, dass man keine Hundesterne fand. Die entschiedene Mehrheit bilden die Überbleibsel der Kugelamphoren Kultur. Die Objekte dieser Art legte man in verschiedenen Regionen Polens frei.

Den letzten Typen, also die Tierbestattungen in der Nähe eines Menschengrabs, vertreten 11 Funde. Auf diese Weise wurden Rinder, Hunde und Pferde begraben. Auch diese Ob-

jekte werden in verschiedenen Teilen Polens entdeckt, und die meisten von ihnen weisen auf die Kugelamphoren Kultur hin.

Der Anteil einzelner Bestattungstypen änderte sich deutlich mit der jeweiligen Kulturgruppe (Abb. 5). Anfangs war der Differenzierungsgrad bescheiden und umfasste nur 2–3 Bestattungstypen. Dann erlebte er plötzlich seinen Höhepunkt in der Kugelamphoren Kultur, mit der er auch praktisch schwand.

In der linienbandkeramischen Kultur sind nur zwei Bestattungstypen bekannt – der 7. und 3. Typ – beide sind im Neolithikum ziemlich selten zu treffen. In der späten linienbandkeramischen Kultur erfolgt 1 in der Tierbestattung ein Wechsel. Zum Vorschein kommen der am meisten verbreitete Bestattungstyp 1 und der Typ 5. In der nächsten Kultur – der Trichterbecherkultur beginnt die Dominanz des Typs 3 und der Anteil des Typs 1 verringert sich. Bekannt sind auch die Gräber vom Typ 6. Die Bevölkerung der Kugelamphoren Kultur verwendet schon alle Bestattungstypen. Einen Teil von ihnen setzen sie nur in begrenztem Maße ein, und nämlich den Typ 2 und 3, die für frühere Kulturen charakteristisch sind und nach der Kugelamphoren Kultur völlig schwinden. Dominierend ist der 1. Bestattungstyp und er macht fast 40% aller Objekte aus. Weitere Typen 4, 5, 6 und 7 haben einen ähnlichen Anteil. In den nächsten neolithischen Kulturen beobachtet man eine heftige Verringerung der Zahl der Tierbestattungen, wie auch die Einschränkung der Bestattungstypen. Die Kultur der kannelierten Keramik vertritt den Typ 5, die Schnurkeramik – den Typ 7 und die Łłota-Kultur – den Typ 6.

Die zahlreichste Tiergruppe, die bestattet wird, bilden die Rinder. Die kleinste Zahl der freigelegten Einzelwesen beträgt 130 Stück. Diese Tiere wurden im Bestattungsritual von den neolithischen Völkern der meisten Kulturen, ausgenommen von der Schnurkeramischen – und vermutlich auch der Łłota-Kultur, genutzt. Das ist auch, darüber hinaus, die einzige Tierart, die in allen Bestattungstypen vorkommt. Die größte Zahl der Einzelwesen – 30% wurde im Grab des 1. Typs bestattet, nicht viel weniger – 26% – im Grab vom Typ 4. Die Rinderbestattungen werden meistens auf den Gräberfeldern freigelegt. Es ist auch zu vermerken, dass diese Tiere als Beimischung in den Mahlzeitenresten kaum präsent sind.

Das nächste Tier, das in den Gräbern vorkommt ist das Schwein. Man entdeckte die Knochen von mindestens 24 Einzelwesen. Es ist nur aus den Funden der späten Linienbandkeramik, der Trichterbecher und der Kugelamphoren Kultur bekannt. Es war entschieden am meisten in den Gräbern vom Typ 4 bestattet, das macht 63% aller freigelegten Einzelwesen aus. Die Gräber mit Schweineüberresten werden größtenteils auf den Gräberfeldern freigelegt. Im Gegensatz zu den Rindern kommt dieses Tier sehr oft als Beimischung in den Mahlzeitenresten zum Vorschein.

Die dritte in den Gräbern beigesetzte Tierart ist der Hund. Man kennt die Überreste von mindestens 18 Einzelwesen. Er wurde in den zu Beginn und am Ende des Neolithikums vorkommenden Kulturen bestattet: der linienbandkeramischen und schnurkeramischen Kultur. Die meisten Einzelwesen dieser Art wurden in den Gräbern vom Typ 4 begraben – 32%, etwas weniger – Typ 7 – 28%. Interessant ist die Tatsache, dass man in den Menschengräbern kein Einzelwesen feststellte. Der Hund wurde aber fast am häufigsten in der Nähe des Menschengrabs bestattet. Als die Mahlzeitenreste wird der Hund nur selten festgestellt.

Die nächsten Tiere – Schaf und Ziege werden als Gruppe behandelt, weil man die Knochenreste beider Tierarten schwer unterscheiden kann. Die freigelegten Reste stammen von insgesamt 10 Einzelwesen. Man registrierte sie in fast allen Bestattungstypen, doch meistens wurden sie in den Mischgräbern entdeckt – 50% aller Einzelwesen, und weiter in den Menschen-Tiergräbern- 20%. Als Beimischung der Mahlzeitreste werden sie genauso oft festgestellt wie die Schweinereste.

Die Pferdereste stammen ausschließlich aus einer mutmaßlichen Tierbestattung der schnurkeramischen Kultur. Die Grä-

ber mit Wildtieren werden dagegen nur durch zwei Bestattungen vertreten – die Bestattung eines Hirsches und eines Rehs.

Die Fundorte der Tierbestattungen sind meistens die Gräberfelder, dann auch die Siedlungen und abgelegene Plätze. In allen Fällen werden die Rinder am zahlreichsten vertreten. Nirgendwo legte man alle Bestattungstypen frei, doch im Bereich der Siedlungen dominieren die Gräber der ganzen Tiere, die anatomisch angeordnet bestattet wurden.